

ՀԵՐԲԵՐՏ ՌԻԵԼՍ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ ՄՇՈՒՇԻ ՄԵՋ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

1960

ГЕРБЕРТ УЭЛС

РОССИЯ ВО МГЛЕ

(На армянском языке)

армянское государственное издательство
(АЯпострат) Ереван, 1960

Անդլիական աղանդավոր վիպասան Հերքերա մ ելոյն գիտականութանը մշտելի մեջն գիրքը, որ գրվել է համարյա քառասուն տարի երանից առաջ մեռած է որպէս մեր զարաշրջանի ահեհահեռորդի պահուն գիտականութիւնի մեկը:

Հ. Մ. Աւելար, որ խաղաղագույն ֆանտաստիկ գրող է և պայծառ հրապարակախօս, Մովեստական Ռուսաստան էր եկել թառել քաղաքի մանր սարքի և երիտասարդ պրոչնաարական ռևոլյուցիոնիստ դաժան ժամանակներ էր ապրում: Առաջին իմ պերիպիասական և ապա քաղաքացիական պատերազմներն տարիներին ավերված արդյունաբերութիւնը համարյա կազմալուծվել էր: Կատաստրոֆիկ շափում կրճատվել էր պողպատի, ածուխի և էլեկտրաէներգիայի արդյունաբերութիւնը: Վտականայութի լազաներից և հումքի աղքատներից կտրված դուր ծարաւներն ու ֆաբրիկաները անգործութիւն էին մատնվել Քյոպստոնտոնութիւնը մանր հեռավոր էր ապրում: Քաղաքներում վտանգոտալ շկար, էլեկտրականները շէին աշխատում: Ամէնուրեք պարենամթերքի, հագուստեղենի, կոշիկեղենի և ամենա առաջին անհրաժեշտութիւն ալլ ստարկաների սուր կարիք էր զգացվում:

Ինտելլեկտուների հրատակաւմբերը և սպիտակգլարդիական բանդաները պատառ-պատառ էին ահում պատմութիւն մեջ առաջին պրոչնաարական պետութիւնը՝ ջանալով նորից կապիտալիստական տրոյկութիւն հաստատել: Բանվոր դասակարգը և աշխատավոր զյուզաքիութիւնը Կոմունիստական:

պարտիայի ղեկավարությամբ զենքը ձեռքի էրին պաշտպան-
ելու էին Հոկտեմբերյան սեպյացիայի նկատմամբ:

Ի՞նչ դրքում մեկը չմտաւ պահանջներ դիտարկանալու-
թյամբ վառ նկարագրում է Հյւսիսատարներ դիտարկանալու եւ երկ-
րի տնտեսական անկումն ընդհատելու փորձերը: Մտնելու ներկերով է
այսակերպում եւս կիսապեր քաղաքները՝ խանութներէ փոխում
ցուցադրանքներով, քանդակներով ու խաչատարներով եւ ցնցո-
տիւններով ու քաղաքներով:

[illegible]

Մի բարձր տարիներին ընթացքում Ռեկտը իր հիանալի հետազ-
 փազոթծություներում իրենն հաստակ վարպետաօթյամբ ցույց
 էր տալիս կապիտալիստական հասարակության հակասու-
 թյունները, մերկացնում էր կապիտալիզմի ալյանդակությու-
 նը, կեղծավարությունն ու անմարդկայնությունը, խտրազա-
 նում էր ֆաշիստական բարբարոսությունը և ցույց տալիս, որ
 կապիտալիզմի պայմաններում գիտական հայտնագործու-
 թյունները և տեխնիկայի պրոգրեսը օգտագործվում են ամեր-
 ման նպատակներով, հակառեկ նա շկարագացավ Գաբրիելայ-
 մինչև այն ըմբռնողությունը, որ աչդ սցյիտյական կարգի
 կործանումն ախխտասպիկի է։ Այդ աննչ նա շկարագացավ նաև
 Մովսեսայան Ռուստսան աղակերպույց հետո։

Ունեւոր երջնէր չի հասկանցել ոչ զաստուցարանին պայքարի թեւոյթներն, ո՛չ էլ այն պատմական զեւրք, որ պատկանում է պրոլեւարիատին՝ որպէս կոպիտան զմի գերն զմանապէս: Դրա պատճառը իհարկէ, այն էր, որ Ունեւոր հետո էր ժաբք արդմից, որք նա, իւր իսկ խոստովանութեամբ, երբեք չի հասկնալ:

ԶԿառնականության Հոկտեմբերյան ռեպուցիայի օրինակաշատ:

կ'սն քնույթն ու տոյրադիւան էութեանը նրա վնհութեանն ու
 տառամանն նշանակութեանը, մեկտը, ցանկանալով մեղան-
 չիէ փաստերի հտնգնայ, առիպոված է եղի իր դրքութ' խառտ-
 վանիւ, որ Մովհտակտն իշխանութեանը վաշխում է ժողովրդի
 յայտարարի մեծամասնութեան աշակցութեանը, որ կոմունիստ-
 ների պարտիան ճեղքէ է միակ կազմակերպութեանը, որը
 մարդկանց ազիւ է միասնական գրքարտչում, դորձողութեան
 ների միասնական պլան, փոխադարձ վստահութեան զգա-
 ցում, իսկ Մովհտակտն կառավարութեանը մասնատանում
 միակ հնարագոր կառավարութեանն է։ Հակառակ զրպարտու-
 թեանն ու ստի այն հեղեղի որ թափվում էր բարձրականն ծա-
 խու մամուլի էջերից և կաշիտալիզմի ալիւնայ գոյնի պաշա-
 պանների շարքերից՝ մեկտը պնդում է, որ ճիշտակապետները
 յայտարարեալ իրարմ են կանգնած իրենց իշխող հակառակորդ-
 լիւրջն ու ուղղակի դրում է որ սովետական կարգերի մո-
 ալաւ կործանման մասին եղած լուր խոտակցութեանները
 մալ շտրտաւոր են և որ աշխատավորները լինն մասնակցի
 սովետական կառավարութեանը տակալելու որեւէ փորձիւ
 ինն շտրտաւորութեանը նա աւսում է, որ այն սոսկայի դրու-
 թեանը, որի մեջ ընկել է մասնատանք ստեղծել են ոչ թէ ուս-
 տանակապետները այլ՝ սպիտակգլարդիականները և օտար-
 լիւրջն ինտերվենաները։

Եւ եղ կոմունիզմը չէ, — գրում է մեկտը — որ պտելի է
 իւր տառապանք և գոյնն թէ կործանվող մասնատանք՝ դրաից
 դարեւ սփարվող աւելնական հարձակումներով, ներխուժումնե-
 լով խոտակցութեաներով, կոմունիզմը չէ՝, որ խեղդել է նրան
 իւրաքանչիւր իրարմ իշխանապետով։ Քիտախնդիր Դրանսիական
 մարկստեանն տեղիական ի թամիտ ժողովարարը շատ ազիւի
 մէկ պատտախանաւորութեանն կրում աչգ մահման տան-
 տերերի համար քան որեւէ կոմունիստ։

Հերբերտ մեկտը իր մասնատանք մշտի մեջ գրքով
 ի ոչնապեւ փաստափոխից համաշխարհային ռեակցիային,
 որը սպառում էր, թէ նա կատապալաի տովհտական կարգն-
 րը և հուլս ունի Մովհտակտն մասնատան կատարած նրա
 աշխատութեան արդունքներն օգտագործի որպեւ հակաազիւ-
 տական պրոպագանդայի նյութ իշխող չէ, որ սպիտակգլար-

Գրեթե անկում է ապրում շատ անգամներ, որոնցից մեծ մասը հանգում է միայն ինքնուրույնությանը:

Ռեդյան իր պրոբում ցույց է ափել, որ Ռուսաստանում նոր սպիտակահամե կտրոն իր շուրջն է համախմբել երկրի բոլոր տառապողքը, ազնիվ ու պարզրենիվ լավերը: Պետք է արգարացի լինել ասելու որ Ռեդյոն կտրոնացել է տենել աւ ցույց աաւ աչել վիթխարի աշխատանքը, որ բալլենիէներն ասարիան սմ յաղջ ժողովրդի աջակցությամբ կատարում էր քաջացման ցեմ պայքարելու, կուստոքա տարածելու և ժողովրդական կրթությունը կադէականրակելու ուղղությամբ Լեզ պատմական նշմարությունն աչն տարիներին հոկայական պրոգրեսիվ եղանակություն ուներ, և ալանել դրոյն երախարն անժրի տելլի և Մեծ նշմարաությունը ժամկում է ձեռաստատունը մշտ չի մնա դրոյն հեղինակի մանր-մունք սխալ պնդումները և էքսեմն միամիտ մոլորությունները:

Մտվեաաիւն ընթերցողի համար հասարակ հետաքրքրութիւնն են ներկայացնում Ուելսի դրքի աշն էջերը, որանց հեղինակը պատմում է Վլադիմիր Իլլիչ Լենինի հետ իր հանդիպման մասին: Ուելսը չի թարգմտում աշն վիթխարի տպագրութիւնը որ գործել է նրա վրա այդ քոլ բարեփոխման զարմանալի մարդը նշմարում Ուելսի նշանավոր պատմութիւնը սկսում էլան հրազոդի մասին, որը մատչւացել էր Մտվեաաիւն Ուսատուանք Ինկտրիֆիկացիայի հիման վրա ներդրանահանութիւն հոյակապ պլանը, Ուելսի անհեռատես կտակածներն ալի տալի՜ լաւն յուսարտնում են գտել մեր դրահանութիւն մեր: Հանտանք Ուելսի աշն պնդումի, թե կամենիտաններն ամեններն լղիտեն, թե ինչ ոյիտի անեն, աւվեաաիւն մոզմորդի առաւնսրդը նրա հոսք նկարագրեց ամբողջ երկիրն էլեկտրիֆիկացնելու հոյակապ հեռանկարները պաշտոն պատկերը, Ուելսը, ալի ֆանտաստը, որ կարողացել է միշտորոկոյի թոյններ կանխատեսել էլեկտրիֆիկացման յենիւյան հա-

* 1881 թվականին, հենց այն Թեոֆիլի դժբաղ ծնունդով երեխան էլ է լեկինը և այդպես էլ անցանցում հրապարակությանը և էլ քան զքան ժողովրդի շատ ընտրող էր արեցու լեկինը եղանակներով անհասարակ արված է հարկմանը: (Թեոփ.)

մայրական լլչանի միջ ոչինչ չէր սեանում քաղի տէնկեթուկան
ստատիկայիցս:

Մի քանի տարի հետո նորից եկեք և տեսեք, թե ինչ է
արված Ռուսաստանում այդ ժամանակամիջոցում, — ասել է
Վլադիմիր Իլյինը ի պատասխան Ռեյսի կատակածնեքին: Եվ
երբ 1934 թվականին Ռեյսը նորից ուղեկից Մովնատիան
Միսիսյան, պատմությունն արդեն լուծել էր նրա վեճը Հենինի
հետ:

Էյնկարիֆիկաց Իսն չի նշան ոչանը՝ Գնէկիմ-ի պաշտ, իրականացվել էր ամենախաբ Ժամանակամիջոցում: Արդեն լրիվ հարստացված արխատում էին հարյուրավոր արդյունաբերական Հսկաներ, մի քանի աստիճանի խոշոր էյնկարակաշաներ և այդ թվում ոչն ժամանակ արխարհի ամենախոշոր Հիդրոէլեկտր, Գեոլոգ Գեոսի վրա քրք կրում է մեծ Հենինի տեսել:

Այս և ուրիշ Երկրորդ և Երկրորդ աստիճանի կապիտալիզմի զննության արդյունքում ասել էր Ռեյսը, վերածնել էր էյնիքի Երկրորդական և իսկ ասիսյան Երկրորդական անել Հին Մովնատիան և իսկ ասիսյան աստիճանի անելը: Չտեսնում Երկրորդ Կապիտալիզմի արդյունքում և տեսնելան մեր Երկրորդ և ուրիշ աստիճանի էր խոշորացնել սոցիալիստական չի կարարություն անաստիճանի հարյուրականները:

Հիդրոէլեկտր մեծավ 1946 թվականին: Նա լապրեց մինչև և ուրիշ և ուրիշ իր հանտատիկական դադարներին չաանել և ուրիշ իրականությունում մարմնավորվել էին հենց այն Երկրորդ, որ նրա կարմիրով մահացման էր դատապարտված:

Երկրորդականությունն աստիճանի իմաստով և աստիճանի Երկրորդական խաղաղ նպատակներով աստիճանի աստիճանի և մարդկանց գիտական հանձնարի և տեսլագործ ընդունակությունների հարմարեցնել հիանալի ապացույց են: Քայլաշարժում Ռուսաստանի տեղը, որդիսին իր ժամանակին տեսել էր Ռեյսը, այն է կանգնած է Մովնատիան մեծ Միսիսյանը, որն ընթանում է Երկրորդի և խաղաղության ուղիով:

Այսպիսով Գ. Կոնստանտինով

Եւ 1914 թվականի հունվարին մի երկու շաբաթ անց-
կացրի Պետրոգրադում և Մոսկվայում: 1920 թվականի սեպ-
տեմբերին լոնդոնում ուսուսկան առևտրական գեյեզացիայի
անգամ պ Կամեներ՝ ինձ առաջարկեց նորից այցելել Ռու-
սաստան: Ես կառչեցի այդ առաջարկությանը և սեպտեմբերի
վերջին այնտեղ մեկնեցի իմ որդու հետ միասին, որը մի քիչ
խոսում է ռուսերեն: Ռուսաստանում մենք մնացինք 15 օր,
մեծ մասամբ Պետրոգրադում, որտեղ մենք թափառում էինք
բոլորովին ազատ ու ինքնուրույն և որտեղ մեզ ցույց տվին
համարյա ամեն բան, ինչ ցանկանում էինք տեսնել: Եղանք
նաև Մոսկվայում, և ես երկար զրույց ունեցաւ պ Լենինի հետ,
որի մասին կպատմեմ հետո: Պետրոգրադում ես ապրում էի
ոչ թե «Ինտերնացիոնալ» հյուրանոցում, որտեղ սովորաբար
իջևանում էին օտարերկրացիները, այլ՝ իմ հին բարեկամ Մաք-
սիմ Գորկու մոտ: Մեր զիզը և թաքմանիչը մի կին էր, Լու-
ցոնում ուսուսկան նախկին գեպականի ազգականը, որի հետ
ես Ռուսաստանում ժամոթացել էի 1914 թվականին: Նա կըր-
թություն էր ստացել Նյու-Նեմսում, բուշեթիկների օրոք: Հինգ
տեղամ ձերբակալվել էր երբ նա փորձ էր արել սահմանն
անցնել ու գնալ էստոնիա, իր երեխաների մոտ, նրան արգել-
վել էր Պետրոգրադից դուրս գալ: Ուստի և հասկանալի է, որ
ես չէր մասնակցի ինձ մոլորության մեջ գցելու փորձերին:
Այս րանը ես ասում եմ նրա համար, որ ե՛ր տանը, ե՛ր Ռու-

առաստաճեում ամեն քայլափոխի պնդում էին թե մենք ստիպ-
ված պիտի լինենք բախվել ահալ իրականության ամենահե-
զատար քաղաքական հետ և որ մեզ շարունակ ժան են ուժեղու-
ալքանկապերով:

Իրականում իսկական ժխտակցը մուսաւստանում աշխարհ
մանք է ու ստեղծել, որ ոչ մի քաղաքակրթւմ հնարաւոր չէ: Եր-
բեմն կարելի է այս կամ այն գելեղացիութի ուշագործութունը
շեղել աղմկալից քնդունելութուններով, նվազախմբով ու ճա-
ռերով: Բայց համարյա անհնարին է կրկն խոշոր քաղաք
զարգարել կրկն պատահական հյուրերի համար, որոնք հա-
նախ թափառում էին զատ-զատ, ուշի-ուշով գիտելով ամեն
ինչ: Բնական է, որ էրբ ուզում են գաղութ կամ բանտ տեսնել,
ամենազատը շեն ցույց ապրիտ: Ամեն մի կրկնում լավագո-
ւոր ցույց կատարին և Սովետական մուսաւստանը բացառութուն
չի կազմում: Սա յիշվին հասկանալի է:

մուսաւստանում ախրող գրութունից մեր հիմնական տպա-
գործութունը հսկայական և անուղղելի կրախի պատկերն էր:
Վրթաբարի միապետութունը, որ ես տեսել էի 1914 թվակո-
նին, իր վարչական, սոցիալական, ֆինանսական ու տնտեսա-
կան սխառններով փլվել ու փշուր փշուր էր եղել վեց տարվա
տերնդհատ պատերազմների մանք լծի տակ: Պատմութունը
գեռ աղպիսի վրթաբարի կատաստրոֆա չէր տեսել: Մեր կար-
ծիքով այդ կրախը նստառեցում է նույնիսկ միայնացիտն: Ամ-
բողջովին նեխած մուսաւստանյան կայսրութունը՝ հին քաղա-
քակրթւմ աշխարհի մի մասը, որ գոյութուն տեսի մինչև 1914
թվականը, շղիմացավ այն լարումին, որ պահանջում էր նրա
ողորեսիվ իմպերիալիզմը նա ընկավ և այլևս չիտ: Գյուղա-
ցութունը, որ նախկին պետական բուրգի հիմքն էր, մնացել
է իր հողի վրա և ապրում է համարյա ախողես, ինչպես միշտ
ապրել է Մնացած ամեն ինչ փլել է կամ փլում է: Այդ տն-
մայրածիր փլուզման մեջ ղեկավարութունն իր ձեռքն է վերց-
րել մի կատաղարութուն, որ ստեղծվել է արտակարգ հանգա-
մանքների հետևանքով և հենվում է մի կարգաւոր-զարտիա-
յի՝ կոմունիստների պարտիայի վրա, որը մոտավորապես
150 000 կողմնակից ունի: Բազմաթիվ գնդակահարությո-
ների զնով նա խեղդել է բանգրախմբը, տառապյալ քաղաքնե-

բում՝ որոշ կարգ ու անվտանգություն է հաստատել և պարենամթերքի բաշխման խիստ սխառն է մտքերը:

Եւ հենց միանգամից պետք է ասեմ, որ դա միակ կառավարությունն է, որը ներկայումս հնարավոր է մուստատանում: Այդ կառավարությունը իր մեջ մտքմնավորում է միակ գաղափարը, որ մնացել է մուստատանում, միակը, որ համախմբում է երան: Արեւմտյան ընթերցողի համար ամենակարեւոր՝ սղատնայիցն ու սաղնապոլիցն այն է, որ գիրք է եկել այն սոցիալական ու անսխալ ախտահարող որը նման է մերին և անխցելիորեն կապ լած է նրա հետ:

Մուստատանում ոչ մի տեղ այդ կատարությունն չի երևում տնայի ախտադր պարզությամբ, ինչպես Պեարոգրադում: Պեարոգրադը եղել է Պեարոս Մեծի հմուտ սանյծագործությունը: Նրա բոնեզե արձանը գեղեցիկ կանգնած է Ազմիրայտնյապոլի մոտի փոքրիկ պուրակում, մարող քաղաքի մեղտեղը: Պեարոգրադի պալատները լուս են ու ամայի, կամ թե անհեթեթորեն պատված են Նաներով, և կամ նրանց մեք շարված են նոր սեփմի հիմնարկությունների սեղաններն ու դրամեքենաները, մի ռեծիմ, որն իր բարբ օժեքը նվիրում է սովի և ինտերվենաների դեմ լարված պայքարին: Պեարոգրադում շատ խանութներ կային որոնք աշխույժ աստուր էին անում: 1914 թվականին եւ զոհունակությամբ շրջում էին նրա փողոցներում՝ զանազան մանրուքներ գնելով և դիտելով բազմամարդ ամբոխը: Այժմ այդ բոլոր խանութները փակ են: Ամբողջ Պեարոգրադում մնացել է թերեւս մի կեռ գլուխին խանութ: Կա մենապակու մի պետական խանութ, որտեղ յոթ թե ութ հարյուր ռուբլով եւ որպէս սովիներ գնեցի մի ափսե, կա նաեւ մի քանի ծաղկի խանութ: Զարմանալի է, որ մինչև այժմ էլ ծաղիկներ են գնվում ու վաճառվում այդ քաղաքում, որտեղ մնացած բնակիչների մեծ մասը համարյա սովամահ է լինում և հաղվ թե որեւէ մեկը երկրորդ կուտրում ունենա կամ թե փոխորդ՝ իր մարված ու կարկատած սպիտակեղենին: Հինգ հազար ռուբլով, ներկա կուտով մոտ 7 շիլինգով կարելի է գնել խոշոր խորզանթմաների մի շատ գեղեցիկ փունջ:

Եւ վստահ չեմ, թե յոյր խանութները փակ ենո բառերը

արեւմտյան ընթերցողին որեւէ պատկերացում կտան այն մասին, թէ ինչ տեսք ունեն գողցուցները Ռուսաստանում: Նրանք նման չեն կիրառներ յայտնաբերարին կամ Պիկետիլիին, երբ խանութներն իրենց վարպետները ցած թողած հանգիստ քնում են՝ պատրաստ երկուշաբթի ոքը նորից լայն բանալու իրենց դռները: Պետրոգրադում խանութներն ամենախղճուկ ու լքյալ տեսք ունեն: Ներկը թափվել է, ցուցափեղկերը՝ ճարձքել, կան, որ բուրգովին ծածկված են ապառապներով, մշտաներում գիտես պահպանվել են ճանճերի կեղտոտած ապարանների մնացորդներ, մի քանիսի ճակատին գեղեցիկներ են փակցրած, ցուցափեղկերի ապակիներն աղոտացել են, ամեն ինչ ծածկված է փոշու երկամյա շերտով: Պրանք մեռյալ խանութներ են: Նրանք երբեք նորից չեն բացվի:

Այժմ, երբ կատաղի պայքար է մղվում մթերքների բաշխման վրա հասարակական վերահսկողություն սահմանելու համար և նրա համար, որ սպեկուլյանտներին հնարավորութայն չորդի աներեակայելի լափերով բարձրացնել: Կենսամթերքների մնացորդներն փնտրել, Պետրոգրադի բուրգ խոշոր շուկաների ևս փակ են: Փանի որ խանութները վաճ են, վաճառներում զրոսները բուրգովին անմիտ դրազմունք է թվում: Այստեղ ու որ այլևս չի սղոսանում: Մեզ համար ժամանակակից բազմաբնույթ, բնու էութան, միայն խանութների, սնասորսաների և նրան բաների երկար շարքեր են: Փակեցեր գրանք և խոսքի կկորցնի ամեն մի իմաստ: Մարդիկ շատու վաղվաում էւ մտառվա, փողոցները շատ ուղիի տմայի են դարձել համաժառոտ նրա հետ, ինչ մեադել է իմ հիշողութայն մէջ 1914 թվականից: Տրամվայները գետեւ երթնեկում են մինչև երեկոյան մամուլները: Նրանք միշտ լեփ-լեցուն են: Քաղաքում մեադած հասարակ մարդկանց համար դա տրանսպորտի միակ տեսակն է, որ ժառանգութայն է մեադել կապիտալիզմից: Երբ մենք Պետրոգրադումն էինք, երթնեկելը ձրի հայտարարվեց: Մինչ այդ տաման արժեր երկու թե երեք ռուբլի՝ մեկ միլ արժեքի մեկ հարյուրերորդական մասը: Բայց վճարի վերացումը քիչ բան փոխեց նրանց համար, ովքեր աշխատանքից վերադառնում են երեկոյան ճիւղացի ժամերին: Տրամվայ նստելիս հրմշտոց է լինում եթե ներս խցկվել չի հաջողվում, կախվում են դրոյ

Դասերից սեռուեա մամերին վաղոնեներից կախոված են լինում մարդկային կույտեր, որոնք կարծես թէ մի բան էլ չեն գտնում կառնչելու Շատերը պոկ են գալիս և ընկնում վազանի տակ, Մենք անսասնք, թե ի՛նչ ամբոխ էր հալվաքվել մի երեսալի շուրջը, որին տրամվայը երկու կես էր արել։ Պետք ուղարկում մեր լավ ծանոթներինք երկուսը տրամվայից ընկնելով կոտորել էին իրենց ոտքերը։

Այն փողոցները, որոնցով երթևեկում են տրամվայները, ասֆալի վիճակում են գտնվում։ Սրգեն երեք թե շորս տարի է, ինչ չեն նորագվել, այստեղ-այնտեղ կան հաճախ երկու-երեք ու նալափ խորոթյամբ փոսեր, որոնք կարծես արկերի հարվածից առաջացած ձողարներ լինեն։ Տեղ-տեղ սալահատակն է քանդվել, կոյուղին դուրս է եկել շարքից փայտե սալիկները պոկել, տարել են որպես վառելիք։ Միայն մեկ անգամ մենք տեսանք, որ Պետրոգրադում փողոցը նորոգելու սկսել են տեսում։ Ինչ-որ խորհրդավոր կազմակերպություն մի ներափողոց էր բերել մի սալ փայտե սալիկներ և երկու տակառ ձյութ։ Քաղաքում մեր համարյա բոլոր երկարատև ուղևորությունները կատարում էինք խշխառությունների կողմից մեզ տրամադրված ավտոմոբիլներով, որոնք մնացել էին անցյալ ժամանակներից։ Ավտոմոբիլով Համփոքիցը ասֆալի ցնցումներ է պատճառում և կտրուկ շրջադարձեր է պահանջում։ Ողջ մնացած մեքենաները նավթով են աշխատում։ Նրանք բաց կապատվուն ծխի ամպեր են բաց թողնում և երբ տեղից շարժվում են, թվում է, թե ցնդացրային փոխհրաձգություն է սկսվել։ Անցյալ ձմեռ բոլոր փայտե տները քանդել տարել են որպես վառելիք, և միայն նրանց հիմքերն են ջրված մնացել քարե շենքերի միջև։

Մարդիկ գլխավորել են։ Նրանք բոլորն էլ, և՛ մոսկվայում, և՛ Պետրոգրադում, ինչ-որ կապոցներ են քարշ տալիս։ Երբ աղքատուղղում քս լլում ես կսղթի փողոցով և տեսնում միայն աղքատիկ հայնված շտապող մարդիկ, որոնք ինչ-որ քեւ են տանում շալակած, ախպրի տղավորություն է տեսնվում, թե ամբողջ բնակչությունը փախչում է քաղաքից։ Եվ այդ տղավորությունն այնքան էլ խաբուսիկ չէ։ Բոլշեկյան վիճակացությունը, որին ես ծանոթացա, այդ հորցում բոլորովին

անկեղծ ի ու ազնիւ՝ Մինչև 1919 թվականը Գևորգորացում 1 200.000 բնակիչ էր, այժմ 700.000-ից մի թիւ ազնիւ է, և այդ թիւն էլ շարունակում է նվազել։ Շատերը գրուել ևս վերադարձել, շատերն արտասահման են գնացել, մեծ թվով ծարղիկ էլ մեռել են լղիմանալով ծանր գրկանքներին։ Սահարայում Գևորգորացում հազար մարդուն 81-ից ազնիւ է, առաջ կազմում էր հազարին 32 մարդ, քայք դա նույնպէս ազնիւ ըստեր է, քան եղբայական յրեւէ քաղաքում։ Մենգարեւությունը թիրսանկող է իտքառել և ընկնելով թնակչութան մեջ կազմում է հազարին 15 մարդ, առաջ համարյա կրկնակի շարժով ազնիւ է եղել։

Այն կապուցները, որ մարդիկ շալակած տանում են, լինն են կամ մթերարածիններով, որ տրվում են սովետական կողմաներում, կամ վաճառելու իրերով և կո՛ւ սն շուկայում գնված իրերով։ Թուաները միշտ էլ տիրել են սակարկութուն անել։ Նույնիսկ 1914 թվականին Գևորգորացում քաղաքներ մի քանի խանութ էր առևտուր անում հաստատուն գներով։ Գներն առանց սակարկութան՝ հարգի չեն Մոսկովայում կառք վարձելիս ամեն անգամ հարկ էր լինում սակարկել մի 10 կողմիկ համար։

Գեմ տանելով սպառման համարյա յոթը առարկաների պակասութան և գրամական շրջանառութուն կատարյալ քայքայված վիճակին, որ մասամբ պատերազմական ժամանակի լարվածութան հետևանք է — Թուաստանն արդեն վեց տարի անբնդատ պատերազմ է մղում, — մասամբ սոցիալական կառուցվածքի ընդհանուր փլուզման և մասամբ էլ քրեկազոյն, բռնիքիկները, բազմաթիւ բնակչութանը սոցիալալայնի հանկերից և սովամահութունից փրկելու միակ միջոցն են համարել՝ կատաղի պայքար մղել պարենամթերքի և առաջին անհրաժեշտութան առարկաների մնացորդների համար ու մրտցրել են մթերքների բաշիման մթերափայն սրտած և յուրատեսակ կոյնկտիվ վերահսկողութուն։

Սովետական կառավարութունն այդ սխտածը մտցրել է հիւնելով իր սկզբունքներից, քայք Թուաստանում ինչ կառավարութուն էլ լինէր, ներկայումս ստիպված պիտի լինէր գիմնելու նույն ձգտանակին։ Եթէ Արեւմուտքում պատերազմը շար-

քունակվեր մինչև այժմ, չունեցնում քարտերով և օրցերներով կտաշիվելին մթերքն էլ, հագուստն էլ, բնակարանն էլ: Բայց մուսաուսանում ստիպված են եղել այդ բանն անել վերահրակոչության շենթարիվող դադարներից առանձին առանձին վրա, ունենալով այնպիսի մի բնակչություն, որն ի բնի անկարգացած է և սովոր չէ սահմանափակելու իրեն: Ուստի և այդքան անխուսափելիորեն կատարվի է:

Բռնված ապեկուլյանտի, իսկական ապեկուլյանտի հետ, որը շատ թե քիչ զգալի մասշտաբի գործ է բռնում, հաշիվը պարզ է՝ զնգադահարում են: Մեծ հաստոցրական առևտուրն էլ անողորմաբար պատժվում է: Ամեն մի առևտուր հիմա կոչվում է ասպեկուլյացիա և համարվում է անօրինի: Բայց մթերքների և ամեն տեսակ քանեղի զազոտնաբար կատարվող մանր առևտրին Պետրոգրադում մասնների առանցսի են նայում, իսկ Մոսկվայում կատարվում է բուլաշովին բացահայտոնն որովհետև դա միայն միջոցն է դուրսացնելից գրգռելու, որ մթերք լինեն: Իր որ նանաշող մարդկանց միջև շատ զազոտի գործարքներ են կատարվում: Մեկն ուր, ով կարող է, այդ ձևով լրացնում է իր սթիկափայլ: Ամեն մի երկաթուղային կայարան բացահայտ շուկա է դարձել: Ամեն մի կանգառին մենք ունենում էինք մեծ թվով գլուզացիներ, որոնք ծախում էին կաթ, ձու, խնձոր, հաց և այլն: Ուղևորները դուրս են թափվում զազոտից և վերադառնում կապույտներով: Զույն կամ խնձորը արժե 300 ռուբլի:

Գլուզացիները կուշտ տեսք ունեն, և ես կատկածում էմ, թե նրանք շատ աղելի վատ են ունցում, քան 1914 թվականին: Հավանորեն աղելի չափ են ունցում: Նրանք աղելի շատ հոգ ունեն, քան առաջ և կազմածատերերից էլ ուղատվել են: Սովետական կառավարությունը տապալելու որևէ փորձի նրանք չեն մասնակցի, որովհետև հավատացած են, որ քանի նա իշխանություն ունի է կանգնած, ներկա գրությունը կադահայանվի: Բայց դա նրանց չի խանգարում ամեն կերպ գիմադրել կարմիր Գվարդիային, երբ նա փորձում է կայուն դեներով պարենամթերք վերցնել իրենցից: Երբեմն նրանք հարձակվում են կարմիրգվարդիականների մանր ջոկատների վրա և դաժան դատաստան տեսնում նրանց հետ: Կոնցոնի մամուլն ունցնում

է այդպիսի փոփոխութիւն և մատուցում որպէս գյուղացիական ապաստամբութիւններ բռնկուիլներէ զեմ: Բայց զաւանդակներէն այդպէս չէ: Պարզապէս գյուղացիներն աշխատում են գոյութիւն ունեցող ռեժիմի պայմաններում ազնայն արտօնյալ վիճակ ստեղծել իրենց համար:

Բայց հասարակութեան մշտն քուրք խաղերը, ներառյալ, նաև պաշտօնատար անձինք, ներկայումս անասելի զրկանքներ են կրում: Վարկային սխառմը և սպառման տարբերակներն առատորոգ արդիւնաբերութիւնը շարքից դուրս են եկել և զբանք արտադրութեան ու քաշիման որևէ այլ եղանակով փոխարինելու փորձերն առնչմամբ անզոր են եղել: Գրա համար էլ ոչ մի տեղ նոր իրեր չեն երևում: Սիակ բանը, որ համեմատաբար շատ կա, թէյն է, ծխախոտը և լուցիկն: Հասցիի այստեղ ազնայն շատ կա, քան Անգլիայում կար 1917 թվականին, և պետք է ասել, որ սովետական լուցիկի բազմաթիւ լավ որակի է: Բայց այնպիսի բաներ, ինչպիսիք են փողկապը, օձիքը, կոշիկ կապելու քուլը, սաղմը, վերմակը, գոլիք, պատառաքողը և ամեն տեսակի զարանաւորան ու սովորական ամանը՝ ճարել հնարավոր չէ: Կոտրված բաժանի կամ թասի փոխարեն մի նորն առնել կհարկուի միայն քանկայանտներէ մաս երկար որոնումներէ հետո: Մենք Պետրոգրադից Մոսկովա էինք գնում փափակ լյաւքա վագոնով, բայց այնտեղ ոչ ջրամաններ կային, ոչ բաժանիկներ, ոչ էլ սերիշ նման մանր բաներ: Ամեն ինչ անհետացել էր: Այլք էր գարնվում, որ տպագրութեանց մեծ մասը վատ է ստիբված, և սկզբում մենք հազմած էինք կարծելու, թէ զաւանդանքն ապատիւայի արտահայտութիւն է բայց իսկական պատճառը հասկացանք այն մասնակ, երբ մեր բարեկամներէ մեկը իմ որդու հետ զուգացիւ: Աստաւհարար հիշատակեց, որ ստիբվելու միջոցով լեզվակն օգտագործվում է համարյա մի ամբողջ տարի:

Անկարելի է ճարել նաև զնոգրայք և զնոգրանային այլ ապրանքներ: Մտած լինելու կամ գլխացաւի դեպքում ընդունելու ոչինչ չկա: Մովորական ջեռակ գնելու մասին մտածել անգամ չի կարելի: Գրա համար էլ թեթեւակաթիւնը հեշտութեամբ փոխվում է լուրջ հիվանդութեան: Ում էլ հանդիպում էինք, համարյա բոլորն էլ թվում էին ընկճված և ո՛չ բարոյավիճ:

առողջ: Այդ տերաքենկարդ, առօրյա զժգարություններով լեցուն պայմաններում կենսություն և առողջ մարդ շատ քիչ է պատահում:

Մենք ապագա է սպասում նրան, ով ժանր հիվանդացավ: Իմ արդին ևզիչ էր Սրբախոսության հիվանդանոցում և ինձ պատմեց, որ այնտեղ ամենատղջրայի վիճակ է ախրում ղեկարայքի և հիվանդներին խնամելու առարկաների պակասութունը սոսկայի շափերի է հասնում, մահնակալներին կեսը դատարել է, որովհետև ազիչի մեծ թվով հիվանդների սւլտատրելի, հնարավոր չէ: Ումեղ, կազգուրիչ սնեղի մասին խոսք անգամ լինել չի կարող եթե միայն հիվանդի հարազատները որեւէ հրաշքով չհարեն ու շերեն: Բմիչի Թրոգարովն ինձ ասաց, որ վիրահատություններ կատարվում են շուաթակալն ընդամենը մեկ անգամ, երբ հաղողվում է նախապատրաստվել զրա համար: Մնացած օրերին այդ անհնարին է և հիվանդներն ստիպված են լինում սպասել:

Պետրոգրադում հազիվ թե զանվի մեկը որ հազուատի փոխնորդ ունենա: Մաշված, ծակծկված, հաճախ տաքովը մեծ ստպոցները կռչի միակ տետակն են այդ վիթխարի քաղաքում, որտեղ փոխադրական որեւէ այլ միջոց չի մնացել*, քացի մի քանի լիփ լեցուն տրամվայներից: Երբեմն հանգիպում ես հազուատի ամենազարմանալի միացությունների: Առանց նախազգուշացման մենք ալիցելիցիք մի զարոց, որի դիրեկտորը հազնված էր զարմանալի պննածությունամբ նա հազին ուներ սմոկինգ, որի տակից երևում էր կապույտ սարժե ժլիտը: Մի քանի խոշոր գիտնականներ ու էրոցներ, որոնց հետ ես հանդիպեցի, օմիքնել շունիին և վղներին շարք էին փաթաթել: Գորկին միմիայն մեկ կոստյում ունի, որը և հագնել է:

Նրա ես հանգիպեցի պետրոգրադցի մի խումբ դրականադետներին հայտնի գրող պ. Ամֆրանտարովը² ինձ դիմեց մի էրկար, մաղնառ ձառով: Նա բաժանում էր այն ընդհանուր մո-

* Ննայի զրա ես տեսա միայն մեկ մարդատաք շոգնավ, որը լիփ-լիցուն էր սպիտակերով Սովորաբար զետե քաղաքիին ամայի է. եթե չհաղվենք հաղվազեպ նյնացող քաղաքները կամ հաս ու կենա մակույնափարները, որոնք յոզ ալոզ գերաններ են որտամ:

չորությանը, թե իսկույր եմ աւրաթ, և որ իմ աշքերին թող հե-
փշում: Ամֆիտեաւորովը բոլոր ներկաներին առաջարկեց հա-
նել իրենց վախելչառեալ պիւլակները, որպէսզի ես իմ աշքով
տեսնեմ նրանց տակի ողորմելի ցնցոտիները: Դա մի ծանր
ճառ էր և, ինչ վերաբերում է ինձ, բոլորովին ավելորդ, և այս
տեղ ես այն հիշատակում եմ նրա համար, որպէսզի ընդգծեմ
թե ուր է հասել ընդհանուր ազգատառօթյունը:

Անեղանկայելի աւելման հասած այդ քաղաքի վատ հագ-
նելվառ բնակչութիւնը միաժամանակ և ահապի վատ է սըն-
վում, շեալած չգաղարող զաղտնի առևտրին: Սովետական կա-
ռավարութիւնը, լեալած իր բոլոր բարի մտադրութիւններին,
ի վիճակի չէ ապահովելու պարենամթերքի քաշխումն ալիսիսի
քանակով որը բավարար լինի նորմալ ապրուստի համար:
Մենք մտնեք սալառակն խոհանոց և գիտեմ էինք, թե ինչ
պէտ է կատարվում ուտելիքի քաշխումն ըստ քաբուրի: Խո-
հանոցը բավական մաքուր էր աշխատանքը լավ էր կաղմա-
կերպված, բայց գա լ՛ըր կարող լրագնել մթերքների պակա-
սութիւնը: Ամենացածր կարգի ճաշչ քաղկացած էր մի պակա-
չրիկ ապուրից և նույն քանակութեամբ խնձորի կոմպոտից:

Բոլորին հացի քարտեր հե քաժանված, և մարդիկ հացի
հերթ հե կանգնում, բայց երբ մենք ալետեղ էինք Պետրոգրա-
դի փոքրը Իրեք օր լէին աշխատում աչխոր լլինելու պատճա-
ռով: Հացի որակը շատ տարբեր է լինում է լավ թխված,
խրթխրթացող սե հաց, բայց լինում է նաև հում, խմոր հաց,
որ համարյա թե ուտել չի կարելի:

Ես չգիտեմ, կարո՞ղ հե արդյոք այս ցած ու ցրիվ մանրա-
մասնութիւնները պատկերացում տալ արեւմտյան ընթերցո-
ղին Պետրոգրադի ներկայիս առօրյա կյանքի մասին: Ասում
են, որ Սոսկվայում ավելի շատ բնակչութիւն կա և վառելի-
քի պակասութիւնն ավելի սուր է զգացվում, բայց արտաքուստ
Մոսկվան շատ ավելի քիչ է մտալլ հրեում, քան Պետրոգրադը:
Այս ամենը մենք տեսնում էինք հոկտեմբերին, երբ արտա-
կարգ պարզ եւ քիւր՝ օրեր էին: Այս ամենը մենք տեսնում էինք
այն ժամանակ, երբ կարմրա-սակիգույն տերկները ճառանչ-
վել էին արևի շողերով: Բայց ահա մի օր պաղ քամի փչեց, և
գեղին տերկներն օդում պատուտներ գործեցին ձյան փաթիլներին

հնաւ Գա վերահաս ձմեռով առաջին շունչն էր Մեր բարձ կամ ներք եծկովելով և դուրս նաշելով լուսաթափանքից, որոնց ար պէն երկրորդ փեղկերն էին հազցրել, մեզ առաջում էին, թե ինչ է եղել անցյալ ասարի Հետո եղաւեակը նորից առաջացաւ:

Ռուսաստանը մենք թողինք մի պայծառ, արեւոտ սր: Բայց սիրտս նմլվում է, երբ հիշում էմ, որ ձմեռը մտանում է: Առ-մեռաակաւ կառավարութիւնը քաջաոիկ շաւերէր է գործադրում, արդեազի Հյուսիսային կամունան⁴ նախապատրաստի վերա-հաս ցրտերին: Ամենուրեք, որտեղ միայն հնարավոր է, գետա-փերի երկարութեամբ, գլխավոր պահառաների վրա, բակերու՛մ վառելատիւրների պարսէր են շարված: Անցյալ տա ի շատ հակելի տներում շերմութիւնը զորոյից ցածր է եղել ըրժու-զը առահ է, կոյուղին չի աշխատել: Ընթերցողը կարող է պատ-կերացնել, թե ինչ գրութեան հնացներ դա: Մորդիկ կա: Էին գալիս հաղիմ լուսավորվող տենչակներում և դիմանում էին միայն թէ խմելով ու դրույց անելով: Ժամանակին որեւէ սուս գրող մեզ կպատմի թե շա ինչ էր եղանակում ռուսական սրը-տի ու մտքի համար: Հնարավոր է որ այս նմուն այդչաւն ծա-նըր լինի: Ասում են, թե սպառնամքներքի գրութեանը ևս աղե-կէ լա՛վ է, քայց ես խիտ կասկածում եմ գրան: Երկաթուղի-ները բուրսովին ողբալի միճակում են շոգեքարշերը, որոնք աշխատում են փայտե ղառկիքով, մաշված են, պնդողակները թալաղել ին, և ունեւերը շարժվում են, երբ գնացքները նրանց վրայով քարշ են գալիս ժամում առաջին 25 միոն արագու-թեամբ: Եթե նույնիսկ երկաթուղիներն աղելի լա՛վ աշխատեն, հաղիմ թե գրանից մի բան փոխվեր, որովհետեւ պարենով հա-րուստ հարազատին կենտրոնները դա՛մբել է Վրանգելը: Պնա-րողրադում գնուս մնացած 700 000 շնչի վրա փոխած մոխրա-գուշն երկրից շուտով կսկսի աւող անձկն տեղալ, իսկ հետո էլ՝ ձյուն: Գիշերներն աղելի ու աղելի երկարում են, իսկ ցերեկ-ները՝ աղտաւանում:

Դուք, իհարկե, կատըք, որ անհուսալի կարիքի և կենսական բռնի տեղման այդ տեսարանը բուլլետիկներին իշխաւութեան հետեւեւք է: Ես կարծում եմ, որ այդպէս չէ: Բուլլետիկյան կա-ռավարութեան ժաւին ևս կիտսեմ հետո, երբ իրագրութեանը կնկարագրեմ ա՛մբողջութեամբ: Բայց ուղում եմ հենց այստեղ

առեւ, որ այդ գծերտես մոռատաւանն աշխարհի սրգանիզմ է, որը ենթարկել է ինչ-որ արտաքին կործանիչ ուժերի հարձակման և ավերելի նրանց ձեւքով: Դա հիմանդ օրդանիզմ է եղել, նա ինքն իրեն ողորակ է, ուստի և դուր է եկել: Այլ թե կոմունիզմը, այլ կապիտալիզմն է կասուցել այդ վիթխարի, աներևակայելի քաղաքները: Այլ թե կոմունիզմը, այլ եվրոպական իմպերիալիզմն է վեցամյա քայքայիչ պատերազմի մեջ չաշել որդ հակաշահան, խախտառեւ ու անանկացած կայսրութեանը: Կոմունիզմը չէ, որ տանջել է այդ տառապալի և զուցե թե կործանելի մոռատաւանը՝ դրսից վարկավորվող անբողւաւ հարձակումներով, ներխուժումներով, խռովութիւններով, կոմունիզմը չէ, որ խեղդել է նրան հրեշմարտ դաժան լիակազայով: Քիստիւղիք ֆրանսիական վարկատուն, անգլիական բիւրոս ժամանակիստը շատ ավելի մեծ պատասխանատւութիւն են կրում այդ ժահվան տանջանքների համար, քան որեւէ կոմունիստ: Բայց եւ այս հարցին կվերադառնամ այն ժամանակ, երբ մի քիչ ավելի մանրամասն նկարագրած կլի եւմ այն ամենը, ինչ մենք տեսանք մոռատաւանում մեր ու զերութեան ժամանակ: Թուական կատաստրոֆայի նշանակաւն ու հոգեկան արտահայտութեանների մասին որոշ պատկերացում կազմելուց հետո միայն կարելի է հասկանալ և նիշտ գնահատել բոլշևիկյան կառավարութեանը:

Սոցիալական վիթխարի կատաստրոֆա ապրած Ռուսաստանում շատ բան էր ինձ առանձնապես խիստ հետաքրքրում, այդ թվում նաև՝ թե ինչպես է ապրում ու աշխատում իմ հին բարեկամ Մաքսիմ Գորկին։ Այն, ինչ պատճել էին ինձ Ռուսաստանից վերադարձած բանվորական զինվորացիների անդամները, առիժառցիկ էր իմ գանկությանը՝ տե՛սե՛մք ժանաթանալստերուն, ինչ տեսիլ է տեսնում այնտեղ։ Լսե՛ հուշում էր նաև պ. Բերալ տն Թասսեյր՝ հաղորդումը Գորկու հիվանդության մասին, բայց ուրախությամբ համոզվեցի, որ այդ կողմից ամեն ինչ լավ է։ Գորկին նույնպես առողջ է և աուրջ տեսք ունի, ինչպես 1906 թվականին, երբ մենք ժանաթացանք իրար հետ։ Եվ նա անշուք ունի։ Լ որդեա անձնավորություն։ Պ բն Ռուստեյը գրվ էր, թե Գորկին մեռնում է, և որ Ռուսաստանում կուլտուրան ես լսեմ Էրեույթին, անդուդի եզրին է։ Ես կարծում էմ, որ պ Ռասսեյի մեջ գեղազեղաք չի գիժացել իր նկարագրությանը ապաղախիչ և մտայ գույնեղով ավարտելու գայթակաւթյանը։ Նա Գորկուն տեսել է անկողնում, հազի նուպի լաւհին մնացած ամեն ինչը երա երեակայության պտուղն է։

Գորկին Ռուսաստանում քուտրովին առանձին, ես կասեի՝ յ աղաւթի գիրք է գրաւում։ Նա ավելի շատ չի կոմունիստ, քան Լո, և ես լսել եմ, թե ինչպես իր տանը, երբ զրուցում էր այնպիսի մարդկանց հետ, ինչպիսիք են Պետրոգրադի Արտակարգ Հանձնաժողովի նախկին ղեկավար Բախանը⁶ և կոմունիստա-

կան պարտիայի երիտասարդ ղեկավարներից մեկը՝ Զաւուց-
կին⁷, Գորկին միանգամայն ազատ տնն հերքում էր նրան յ
ծայրահեղ հայացքները: Դա խոսքի ազատության միանգամ
այն համազօշ տպացույց էր, որովհետեւ Գորկին այնքան չէր
վիճում, որքան մեղադրում էր, այն էլ երկու խիստ հեռու
քրքրասեր անգլիացիների ներկայությամբ:

Բայց նա վայելում է կամուխիստական ղեկավարների մե
ծամասնություն վատահայտուն ու հարգանքը և հանգամանե-
րերի բերումով նախ և ժամանակ դարձել է յուրատեսակ
կիսաւշաշուռնական տիրակալ: Գորկին խորապէս համոզված է
որ Արեւմտեքի կապտութան քաղաք արժեք ունի և պատերազ-
մի, ոովի ու սոցիալական ցնցումների այս տակալի տարիներ-
ին անհրաժեշտ է պահպանել մաստատանի հոգեկան կյանքի
կապը ժնաշտո՞ղ յայտարհի հոգեկան կյանքի հետ: Նա էներգի
հաստատուն աշակցությունն է վայելում: Նրա գործունեություն
մեջ ինչպե՞ս մի կիզակնատում, հավարձած են ուսական իրա-
կանություն շատ նշանակալից երևութներ, և այդ օգնում է
հասկանալու, թե ոչնայն կառաստրոֆիկ է գրությունը մու-
սաւստանում:

1917 թվականի վերջին մուսաւստանն այնպիսի մի հումա-
ւարժակ կրախ ապրեց, որպիսին չի տեսել մեր ժամանակներ-
ի ոչ մի սոցիալական տիպում: Երբ Կերենսկու կառավարու-
թյունը հաշտություն չկնքեց և բրիտանական ապստամբային
նախաորոմը շքեթեացրեց գրությունը Բալթիկայում, կողմա-
յութած ուսական քանակը պոկվեց ռազմաճակատի դեից և
հարգեց նա, գեղի մուսաւստան, դանաւորով դիւզած գյուղացի-
ների մի հեղեղ, բոնք տուն էին վերագառնում առանց
հույսերի, առանց պարենամթերքի, տոանց որեւէ կարգապահու-
թյան: Դա քախախման ժամանակն էր, սոցիալական լիակա-
տար քայրայտն ժամանակը: Դա հոտարակության կազմա-
լուծում էր: Կալվածատների հրկիզումներին հաճախ զուգոր-
դում էին դաժտն դատաստանները կալվածատերերի հետ: Դա
ժարգկային քնության ամենամթին ուժերի պոսթկում էր, որ
առաջ էր եկել հուսահատությունից, և շատ դեպքերում այդ
շարագործությունների համար կոմունիստներն ալելի մեծ
պատասխանատւություն չեն կրում, քան, ասենք, Ավստրա-

լի աչի կառավարութիւնը: Յորը ցերեկով Մասկվայի ու Պետրո-
պոլի փողոցներում մարդկանց կողոպտում էին, ժերկաց-
նում և ոչ ոք չէր միջամտում: Սպանված մարդկանց դիակնե-
րը երբեմն ամբողջ սրերով թափված էին մեռած առաններում, և
սարդիկ անցնում էին մոտով՝ արանց ուշադրութիւն դարձնե-
լու նրանց վրա: Համախ գինգած մարդիկ կտրմիրգովարդիա-
կանների տեղան առկ խուժում էին քնակարտները, կողոպ-
տում ու սպանում: 1918 թ. սկզբներին ետր, բոլշևիկյան կա-
ռավարութիւնն ստիպված էր անողոք պայքար մղել ոչ միայն
կոնարոնայութիւն, այլև գողերի ու ամեն դուշնի բանդիտ-
ների դեմ: Եւ միայն 1918 թ. կեսերին, երբ հաղարավոր թա-
լանչիներ և ավադակներ էին գեղակահարվել, ռուսական մեծ
քաղաքների փողոցներում տարրական հանդստութիւն հաս-
տատովեց: Միատամանակ մուստտանը ոչ իմ քաղաքակիրթ
երկիր էր, այլ անօրինութիւն ու քանութիւն մի փաթորկահույց
չըղապտույտ, որտեղ թույլ ու անփորձ կառավարութիւնը
պայքար էր մղում ոչ միայն օտարերկրյա անմիտ ինտերվեն-
ցիայի, այլև ներքին լիակատար քայքայման դեմ: Եւ դեռ
մուստտանը վիթխարի շանքեր է գործադրում, որպէսզի
դուրս գա այդ քառակից:

Երվեստը, գրականութիւնը, դիտութիւնը, ամբողջ գեղե-
ցիկն ու նշգրիտը, այն ամենը, ինչ մենք սքաղաքակիրթութիւն
նք կոչում, նույնպէս այդ տարիներին բնկել էր կատաստրո-
ֆայի մեջ: Մուսական կողատու ական կյանքի առաջել գիմաց-
կուն տարրը թաարուն էր մեացել: Թաարունների շենքերը
իրենց տեղում էին, և ոչ ոք չէր կողոպտել, չէր ավերել դրանք:
Պետրասանները վարժվել էին հավարվել այնտեղ ու աշխատել,
և նրանք շարունակում էին այդ նույնն տնել: Պետական
նպատանների տրադիցիաներն ուժի մեջ էին մեացել: Որքան էլ
չարմանակ է, ռուսական գրամատակական ու օպերային ար-
մեայն անվնաս է տեցել այդ բոլոր փաթորիկներին ու ցնցում-
ներին միջով և մինչև օրս էլ ապրում է: Բանից պարզվեց, որ
Պետրոգրադում ամեն օր քառասունից ավելի ներկայացում է
լուծում, մոտավորապէս նույնը տեսնեք մենք նաև Մոսկովա-
ում: Միժադույն երգիչ ու զերասան Շալյապինին մենք լու-
սինք Եվեկիւյան սափրիչ և Եկովեռնչիկան օպերաներում:

Հիանալի նվազախառնուրդային երաժիշտները շատ խառնաբաղնա էին հագնված, բայց դիրքից շատ անհամարժեք էին հանդիսանում և ապրիլի փողկապով: Մենք, եղանք և Վադիկոս ներկայացմանը, Մանախովին տեսանք Վերաբայրի Ալեքսանդրի պիեսում և Յապոնի գեղարվեստի Միջազգային (Գեղարվեստի) տիկ Անգրեհան խաղում էր Գեղարվեստի: Երբ նայում ես բեմին, թվում է, թե Ռուսաստանում ոչինչ չի փոխվել: Բայց, ահա, վարպետներն ինքնավճար է, շուտ ես գալիս գեղարվեստի հասարակությունը, և սեպուղիական դասերում է ընդհանրապես թշուրտքի: Բայց փառքի մասնակցները, ոչ ներկայացման հասարակությունում ու պարտականություն: Ամենուրեք միասնական մարդկային զանգված է՝ ուղարկող բարեհաջող, քաղաքացիական, վատ հագնված: Ինչպես հանգստի թափափանցանքներն ներկայացումներին, աշատեղ էլ դաշինքի տեղերը բաշխվում են վիճակահանությամբ: Մեծ մասամբ առժամերը ձրի են: Մի ներկայացման տոմսերը բաժանում են, ասանք, պարտավորություններին մյուսին՝ կարմիր անկյուններին, երբեք զարգացմաններին և այլն: Տոմսերի մի մասը վաճառվում է, բայց դա ավելի շուտ բացահայտություն է:

Շալյապինին ես հանգստում չեմ եմ, բայց այն ժամանակ ծանոթ էլի երա հետ: Այս տեղում մենք երա հեռ ծանոթացանք, հանգիստը երա մոտ և տեսանք երա հիանալի բեմաները: Շալյապինը երա խորթ որդի ունի, որոնք համարյա չա փահառ են, և երկու փոքրիկ աղջիկ, որոնք անպարտապան չեն շատ անուշ, ձիւղ է, մի բիւղ գրգռվել լեզվով: Փոքր աղջիկը սքանչելի պարում է: Շալյապինն, անտարակապ, ներկայացում ամենազարմանալի լեռնայիններից մեկն է Ռուսաստանում: Դա արվեստագետ է, խորագրաբար: Նա հայապաղ մարդ է: Ընկից դուրս նա գեղարվեստ է նույնպիսի աշխուժությամբ ու անսահման հումորով, ինչպես ու Մարտիկից: Շալյապինը կարակահայեք հրաժարվում է ձրի երգել և, ասում են, ամեն մի ելույթի համար վերցնում է 200 հազար ռուբլի, որ մոտ 15 ֆունտ սառնային լ է տեսնում: Երբ պարենամքները հարցն տոնանքապես դժգոհ է լինում, նա հետադարձ պահանջում է ալկոհոլ, ձիւղ և նման բաներով: Եվ ինչ պահանջում է, ստանում է, որովհետև Շալյապինի գործադուլը մեծ ճնշող-

խափք կտուալացիներ Պետրոգրադի թաաերակոն կյանքում: Գրա համար էլ նրա առնելը թերեւս վերջին տունն է, որտեղ այժմ համեմատաբար առատութիւն կա: Թեւոյնացիսն այնքան բիշ է գիտել տիկին Շալյապինին, որ նա մեզ հարցնում էր, թե հիմա ինչ են հասցնում Լոնդոնում: Թիտկոպոյի պատճառով նրան հասած վերջին մոգայի ժուռնալը երեքամյա հետաթիւն ունէր: Ըսցր թատրոնը բոլորովին առանձին գիրք է գրաւում: Արվեստի մյուս քնադատականքի համար, ամբողջ գրականութեան համար, գիտութեան համար 1917—1918 թվականներէ կտտաստրոֆան կատարելապէս կործանարար է եղել: Այլն ոչ որ գրելը ու նկարներ չի գնում: Գիտականն ունի է ստանում բոլորովին արմեապարկ ուր չիմէ լավ: Իմեն շատանաքած նոր հասարակարգը, որը պայքար է մղում կողմապատի սպանութեաններ, վայրի տվերումների դեմ, գիտականների կորիք շունի, նա մտապել է գիտնա կաններին Առաջին շրջանում սովետական կառավարութիւնը նույնքան բիշ ուղադրութիւն էր դարձնում նրանց վրա, ինչպէս Ֆրանսիական ռեւոլուցիան, որին քրիմիկոսներ պետք չէին: Գրա համար էլ գիտական աշխատողները, որոնք ամեն մի քաղաքակիրթ երկրում կենտական անհրաժեշտութիւն են, այժմ ստիպված են անասելի կարիք ու գրկանքներ կրել: Ահա հենց դրանց օգնելու դարձով, դրանց գերկութեամբ է պրաղված Գորկին առաջին հերթին: Գլխավորապէս նրա շնորհիվ և բուշնիկյան կառավարութեան առաւել հնասանս դարձիւնների շնորհիվ այժմ ստիպված էն մի շարք օգրկարարք հիմնարկութեաններ: Գործն ամենից ավելի լավ է գրված Պետրոգրադի Գիտականների տունը, որ գրադեցնում է մեծ խիտանուհի Մարիա Պավլովնայի հնամենի լալաաը: Սյատեղ ոչարենամքերքների բաշխման հատուկ կենտրոն կա, որն իր հնաքավորութեան շահով մասակարարում է լորս հաղար գիտական աշխատողների և սրանց քնաանիքների անդամներին, ընդհանուր առմամբ մոտ 1000 հաղար մարդու: Այդտեղ ոչ միայն քարակրով մթերքներ էն տալիս, այլև կան վարսաղիքանոց, լողարան, կաշկակարի ու գերմանի արհեստանոցներ և սպասարկման այլ անտաններ: Սյատեղ նաև բուժկայանի նման մի բան է ստեղծված հիվանդների ու տկարների համար:

Ռուսաստանում իմ ամենաարտասովոր տպավորություններից մեկը եղավ Գիտնականների տանը տեղի ունեցած իմ հանդիպումը ռուսական գիտություն մի քանի խաչքրագույն ներկայացուցիչների հետ՝ որոնք հյուսիսից են հոգևորից ու զգուհանքներից։ Այնտեղ ես տեսա արևելագետ Սյուսնյուրգին¹, երկրաբան Կարպենսկուն², ևսրելյան մրցանակի լուսնահատ Պավլովին³, Ռազդովին⁴, Բելոպոլսկուն⁵ և համալսարանյին հուշակ ունեցող այլ գիտնականների։ Նրանք ինձ տեսահետևողապես հարցեր տվին Ռուսաստանի սահմաններից դուրս գիտություն վերջին և լայն ամենքի մասին, և ես տմայում էի այդ գուրծերում իմ ստակայի անդիտութուն համար։ Մեր բուկակասն ռուս գիտնականների կարել է տարբերկրյա գիտական գրականությունից։ Նրանք նոր աղարատներ լուսնն, գրելու թուղթը պակաս է, լարորատորիանորը շնն աարացվում։ Զարմանալի է, որ նրանք բնդհանրապես որեկ բաց աեսում են։ Եվ, այնուամենայնիվ, նրանք հաղաղությամբ են աշխատում Պավլովից կենդանիների բարձր նյարդային գործունեության՝ իր թափով ու վիրտուոզությամբ զարմանալի ուսումնասիրություններ է կատարում, Մանուխինը, ասում են, տուրերկույլադի բուսման աղյուսնապես մեթոդ է մշակել նույնիսկ հիվանդության վերջին սաադիալում լինելու դեպքում և այլն։ Ես մամուլում հրապարակելու համար ինձ հետ բերել եմ Մանուխինի աշխատանքների համառուա շարադրությունը, որ այժմ թարգմանվում է անգլերենի։ Գիտությունն ոգին խակապես որ զարմանալի ոգի է։ Եթե այս ձմեռ Պետրոգրադը սովից կործանվի, կկործանվեն նաե Գիտնականների տան անդամները, եթե միայն մեզ շհալողի որեկ արտակարգ եղանակով օգնել նրանց։ Բայց նրանք ինձ հետ համարյա շինն խաում իրենց պարենամթերք ուղարկելու հնարավորության մասին։ Գրականություն և արվեստի տանը մենք որսը գտնդատներ լսեցինք կարիքի ու զրկանքների մասին, բայց գիտնականները դրամասին լուում էին։ Նրանք բուրն էլ գիտական գրականությա ն ստանալու բուուն ցանկություն ունեն, գիտությունը նրանց համար հացից թանկ էր Հուսով եմ, որ ես կարող եմ օգտակար լինել այդ գործերում։ Ես նրանց խորհուրդ տվի ստեղծել մի հանձնաժողով, որը անհրաժեշտ դրեկի ու ամսադրերի ցու

ւոյ կնկառմիւ: Այդ ցուցանիշը եւս ինքզնին հանձնել եմ Քաղաք-
շտրակաւն ընկերութեան քարտուղարին, և եւս արդեն որոշ քալ-
իւրի է գիմնը: Միջոցներ հարկազատ կ'ընեն, մատակարարեա
ւորք թե շտա հազար ֆունտ ստեռլինգ (Քաղաքական ընկե-
րութեան քարտուղարի հասցեն՝ Բերլինգտոն Հաուս, Վեաթ):
Թուրապատանիւ ալդալիսի հոգեւոր մատակարարման համար
յաշնիկյան կառավարութեան և մեր կառավարութեան համա-
նս յեռութեան արդեն ստացված է, և եւս հաշա տնեմ, որ մոտ
Լամանկներս գրքերի տուղին կապոցս կուզարկվի այդ
մարդկանց, սրտեր ալեքան երկար մամանակ կտրված են եւս
աշխարհի մատար կ'յանելից:

Ելմէ Լո Թուրապատան մեկնելուդ լուծականութեան սատանա-
լու արիւր յիւրեր շտանելի է, ապա այդ Լամանկութեանը
կզանելի այն հաշալի և միւրիւրութեան մեջ, ոյ հինց միտուն մեր
հանգիպումը ազնեց զիտութեան և արվեստի տկանագոյս զոր
միշնեղին: Երանցից շատերն արչեն հաշաներս կ'ալի լին սրել
տեղեկութեան ստանալ գրտի աշխարհից: Ետտ մտայլ եւ եր-
կար երեք տարիների ընթացքում երանք ապրել են մի աշ-
խարհում, որը կարծես թե ազնեների մի աստիճանից տեղն
զորեն իշնում էր միտայլ և ալդակա ազնելի ու ազնելի ցած, գե-
պի տնթագոանց խաղարդ: Զգիտեմ, գուցե և երանց հաշոզվել
է հանգիպել թուրապատան ալցելած ալս կամ այն քաղաքական
զնեկագոյիտին, քայց միանգամայն տէնէրն է, որ ամենեկին
լին սպասում, թե երբեկեցե առիթ կունենան ետրից տնանկեա
ազատ եւ անկախ մարդու, որը կարծես աստեց զեմարութեան-
ների, ինքն իրեն եկել է ինքզնին և որը կարող էր ալ միայն
դուլ, ալլե ետրից զերադատեալ իրենց համար կորած Արե-
մապոյի աշխարհը: Դա այնպիսի ապագութեան զործեց,
իւնդուն ելմէ հանկարծ քանտի խուցն ալցելի մի տնպասելի
Լարդ:

Անգլիայի լուրեր երաժշտասերներին ծանօթ է Գլազգուեոյի
ասեղծագործութեանը եւս ինքզնին և զագոյիտերի գիրիմոյ-
թութեան է արել և Սքոթլոնդի ու Բեմբրիջի համալսարանե-
րի պատմագոյս զտկտորի կոչմա է ստացել: Ինչ խորապեւ հու-
գեց հանգիպումը երա հետ Պեարոպոպոսում: Էրշում եմ, որ եւս
մարմնեղ, ծողկապիթիմ մարդ էր, իսկ հիմա զունաւ է, խիստ

ներհարած, հողատար կտիտվել է վրան ինչպես արիշի հա-
զուսնու Մենք նրա հետ խոսեցինք իր քարեկամների՝ Հուրերոս
Պեթրիի և ուր Ջարլզ Վիլյեյսոն Ստենֆորդի²⁴ մասին: Նա լնձ
ասաց, որ գնա էլի գրում է, բայց հասարակության թղթի պաշա-
րը համարյա սպառվել է: Ենթ ալլևս չի լինի: Ըս պատասխա-
նեցի, թե թույլ կլինի և նույնիսկ շատ, բայց նա տարակու-
սում էր: Նա հիշում էր Հոնզոնն ու Օքսֆորդը: Ըս տեսնում էի,
որ նա անասելի ցանկություն ունի նորից լինելու կյանքով չի
խոշոր բազարում՝ իր առատությանը, իր աշխատյծ ամբողջով,
ախպիսի մի քաղաքում, որտեղ ինքը ողնորոշ աուդիտորիա
դա՛նեք: Կար ու պոյժոս լուսավորված համեղագլխի դա՛լլին-
ներում: Իմ գալուստը նրա համար կարծես կենդանի ապա-
ցույց էր, որ այդ ամենը գնուհա գոյություն ունի: Նա մեջքը
դարձրեց գնացի լուսավորումը, ուրից գուրս աղշամուղշի մեջ երե-
վում էին պաղ, կապտո-գորշացույն նկայի ամայի շրերը և
Պետրոպովսկյան ամբողջի անորոշ զմայրոթ թյունը: Եկեցի՜ա-
յում ռեպուլուցիա չի լինի չէ: Մեղրիայում ես շատ քարեկամ-
նեք ունեի, լավ քարեկամներ: Ե ինձ համար ծանր էր հեռա-
նալ նրանից և նրա համար էլ ծանր էր բաժանվել ինձանից: .

Նույնիսկ այդ քուր ուկանաճոր, մարդկանց, որոնք գուց
թախաններն պես ապրում են խորտակված իմպերիալիստա-
կան կարգերի ոգորմելի բեկորների մեջ, ես հասկացա, թե մեծ
տաղանդի անը մարդիկ ինչպես անսահմանորեն կախում են
քաղաքակիրթ հասարակության կայունությունից: Հասարակ-
մարդը կարող է մի զբաղմունքից մի ուրիշին անցնել, նա կա-
րող է լինել և նախ ստի, և գործարանի բանվոր, հող փորող
և ալլևս նա ընդհանրապես պետք է աշխատի, բայց ոչ մե-
ներքին գե նրան չի ստիպում զբաղվել միայն մի ինչ որ գոր-
ծով և ուրիշ ոչ մի քանով, նրան չի ստիպում լինել հատկապես
այդպիսին կամ թե կործանվել: Շալլապինը պետք է Շալլա-
պին լինի կամ ոչինչ, Պավլովը՝ Պավլով, Գլադստոնը՝ Գլադստո-
նով, եվ թանի գնա նրանք կարող են շարունակել իրենց միակ
գործով զբաղվել, այդ մարդիկ ապրում են լիարյուն կյանքով:
Շալլապինը գնուհա հիանալի երգում է ու խաղում, հաշվի
չնսանելով կոմունիստական որե՛ն մեղրունքի հետ: Պավլովը գնա
շարունակում է իր հիանալի ուսումնասիրությունները՝ հին

ոչ ոք նկատելի չի ստեղծում: Բայց զրոգների ու նկարիչների
 թե՛ մասը աշխատանք է գտել համաշխարհային զրահանու-
 թյան ուստական յուրահատուկ հանրագիտարանի հրատարակ-
 ւած ազդեցում, որ իր թափով վիթխարի զորք է: Այդ անընդ-
 նելի Ռուսաստանում, որը պատերազմ է մղում, կրում է
 ցուրտ, սոփ ու անվերջ զրկանքներ, իրականացվում է զրահան
 աշխարհի մի նախագետներ Օլգան, որն այժմ անհնարին է ա-
 րտաստ Անդրեյի համար հարուստ Ամերիկայի համար Անդ
 լիստում և Ամերիկայում ներկայումս մատչելի գներով լուրջ
 զրահանություն հրատարակությունը դառարեն զազարել է
 օթյվի թանկության պատճառով: Անդրիական ու ամերիկյան
 մաստաների հոգեբոր քնննքն ազելի ու ավելի ապրապանում և
 ցածրորակ է դառնում և այդ ամեններն չի զբաղեցնում
 նրանց, ումնից կախված է: Բոլշևիկյան կառավարությունը
 համենայն դեպ, ազելի բարձր է կանգնած: Սովետա՞ լիստը
 Ռուսաստանում հարյուրավոր մարդիկ պաղված են թորգմա
 նություններով: Նրանց թորգմանում գրքերը տպագրվում են և
 նոր Ռուսաստանին կարող են աշխարհի ծանոթություն տալ
 համաշխարհային զրահանության հետ, որպիսին անմատչելի
 է որևէ այլ ժողովրդին: Ես դիտեցի այդ աշխատանքը և ուսա
 ալից գրքերից մի քանիսը: Ես պրում էմ «կարող են» ուսանց
 հաստատ վաստահություն: Որովհետև այդ ստեղծագործական
 աշխատանքը կցկատու, հապենպ կալմակերպված քնույթ է
 կրում, ինչպես ամեն րան այդ ավերված երկրում: Թե ինչ նա-
 նապարհով համաշխարհային զրահանությունը կհասնի ուսա
 ժողովրդին՝ ես չեմ պատկերացնում: Գրախանությունը փակ
 են, իսկ գրքերի առևտուրն արգելված է, ինչպես և ընդհանրա
 պես ամեն մի առևտուր: Հոգնությունը գրքերը պիտի բաժանվեն
 զպրոցներին և մյուս հիմնարկություններին:

Միանգամայն ակներև է, որ բոլշևիկները դեռ պարզ չեն
 պատկերացնում, թե ինչպես պիտի ապրածվի այդ զրահանու-
 թյունը: Նրանք չեն պատկերացնում նախաձեռնած ուրիշ շատ
 բաներ ևս: Թանից դուրս է գալիս, որ մարքսիստական կոմու-
 նիզմը հասարակության մասվոր կյանքի վերաբերյալ բոլ
 պլաննիք ու գաղափարներ չունի: Մարքսիստական կոմունիզ
 մը միշտ եղել է ռևոլյուցիայի նախապատրաստման թեորիս՝

— 2 — միայն հուրի ստեղծագործական գաղափարներէց, ալիս ուղղակի թշնամեական ալի գաղափարներէն: Յարաքանչեւոր կոմունիստական ազդեցութեամբ արհամարհում է Եւստոպիզմը և քաժահրանքով է վերաբերվում դեպի խելածիտ պլանավորումը: Նույնիսկ Հին տիպի անգլիական բիզնեսմենները այնքան կուրորեն չէին հաճատում, թե ամեն ինչ ինքնին ժահանակն ալի է, ինչպէս ալի մարքեթանները: Ուրիշ շատ աւելածործական պարբերմենի հետ միասին ուստական կուստիստական կառավարութիւնը ներկայումս դիմ է տուլ զիստ անան կյանքի, մալի ու կարծիքների գոտանակով և պլանավորական ստեղծագործութիւնն աղանջելու պարբերմեն: Մարդ մարդուն և նրա սարք գիրքը ուլ պարբերվում է մի իրաւ չէ՞ տալիս: Պրա հում քիչ է, ուրաւաւի ծրարիք լանեկնալով բուլլեկներն ալի լիւր է և անուր յալար հանգաարտալից աւելծել և սալով մալիւն աւելծել ևախիլին մաւվոր կյանքի բեկորները փրկելու հաւաստու փորմենով: Քալից ալի կյանքը կարելի է նմանեցնել ծանր իրկոնից ալ լիվտա մի կակի, որն ամեն քալի պատրաստ է մեկնելու նրանց մեարքի վրա:

Ըարսիմ Պորկին շանում է փրկել ու ժիայն ուստական գիստ վրանը, դրականութիւնը և նրանց գործիչներին: Պարսութիւնն ունի նաև նրա րից, է՛լ ալելի հետաքրքիր փրկարար կաղմակութիւն: Պրան, որի հետ կաղված է նա: Պր էրողորտ Բանեկոս աղալին է որ պրաղեցնում է աախիլին լրիտանական գիստանութիւնն շենքը: Ուր, մասնաւոր սեփականութիւն վրա հիւլեղած հաւաքակաղաղը փուլ է գալիս, և նրա ալի սեփա կանութիւնը վերաղվում է հանկարծակի ու անվերաղահորեն, զի նալ լին վերանում և լին ունանում ալի նրերը, որոնք աաղ կաղմում էին ալի մասնաւոր սեփականութիւնը: Շենլիւրք իրենց մեղ եղած ամբողջ գալարով աաղվտ պեա կանդնած են իրենց անղը, նրանց մեղ աաղվտ պեա ապրում են մարդիկ՝ իրենց նախիլն աւերերը, բաղաաութիւնը փախածների: Ուր բարեկիլան իշխանութիւնները մի աուն են բանաղաղում կամ դրաղեցնում են մի լրիւ պրաւա, գեմ են աաւում գալարի ալի պրաբերմեն: Լամեն ոք, ով մարդկային լնութիւնը դիտ, կ'աակաւա, որ որոշ հրապարիլ իրեր ու զիտա

վ չյալ յուրացրել էն որոշ պաշտօնատար անձինք և թերեւ
 ո չ տշնջան ոչ դիտադիւրլալ՝ նրանց կտնայր Քայց բոլլընդմե
 իր ընդհանուր ոգով անպայման տղնիվ է և վճռականորեն
 պայքարում է կողոպուտներին և մասնավոր ձեռնհրծցության
 անդդիսի բոլոր արտահայտութուններին դեմ։ Նրա կատասարո-
 ֆայի որերը հետեւում մեադին, կողոպուտները Պէարոգրարում
 ու Մոսկվայում համեմատաբար նվազեցին։ Բանդիտիզմը
 պատին դեմ էր արվել Մոսկվայում 1915 թվականի դարձանր։
 Մենք հիատեցինք որ ասանձնատներում, որտեղ իջեանում են
 կառավարության հյուրերը, և նայնանման այլ տեղերում
 ամեն ինչ համարակողմած է և որանցված գույքացուցողնե-
 րում։ Տնդ-տեղ մեզ հանդիպում էին տեղաաված իրեր՝ որնէ
 բյուրեղապակյա բաժակ կամ տոհմական գինեանիշ կրող ուր-
 ժաթն իր որն իրեն խորթ էր զգում ասար միջավորում, բայց
 գրանք մեծ մասամբ այն իրերն էին, որ իրենց նախկին ան-
 րերը փոխանակել էին մթերքի կամ ուրիշ առարկն անհրա-
 ժնշտության տարականների հետ։ Այն նավասաին, որին հանձ-
 նարարված էր հագայ մեր հարմարություններին մասին Մոսկ-
 վա ցնալու և վերադառնալու ընթացքում, ուներ մի գնդեցիկ
 արծաթն թեյաման, որը, ակներեարար, առաջներում զարդա-
 րեցիս էր նզել ինչ-որ մեկի որանչիյի հյուրասենյակը։ Բայց
 ըստ երևույթին այդ թեյամանը հասարակությանը ծառայելու
 նւմփան էր բոնել միանգամայն օրինական կարգով։

Ամէն բան, ինչ համարվում է արվեստի տեղծարարու-
 թյուն, էքսպերա հանձնւածովքը վերցնում է և արահտփու-
 թյան համար մաքնում ցուցակի մէջ։ Այն պալատը, որտեղ
 բրիտանական դեսպանությունն էր անդավորվում, այժմ նման
 է Բրաժպաոն Թոգ փողոցում գտնվող անախիվորտչին լեփ-լն
 ցուն խանութին։ Մենք իրար հետեիք շրքեցիներ բոլոր սեն-
 յակները, որոնք ծանրաբեռնված են հին Թուստասանից մնա-
 ցած սքանչելի իրերով։ Այնտեղ կան ընդարձակ դահլիճներ
 սրանց արձաններ ևն շարված։ Կլանքումս ես երբեք այդքան
 շատ ներմակամարմար վեներտներ ու սիլֆիդաներ չեմ տեսել
 մի տեղ կուտակված, հույնիսկ նեապոլի թանգարանում։ Մամ
 ժանրի նկարները շարք-շարք դարաված են իրար գլխի, փ-
 շանցրները մինչև առաստաղ լիքն են գրվադազարդ պահա-

սանեւքով, Մենայաներից մեկը չիքն է հին ժանյակներով լեցուն արկղներով, մյուսում շքեղ կահույքի լեռներ էն դոյացելը Սյո բոլոր իրերը համարակալմած են և դրանցված ըստահում: Եվ սրանով էլ դարձը վերջանում է: Ես այդպես էլ չիմացա, թե զեթ արեւէ մեկը պարզ պտակներացում ունի՞, թե ինչ պետք է անեն այդ զեղեցիկ, հեաքտել հետոհն: Այդ իրերը ոչ մի կերպ չեն ստացում նոր աշխարհին, էթն միայն ուսու համոզիտաները իսկապես նոր աշխարհ են կատարում: Նրանք երբեք չեն ենթադրել, որ ստիպված էն յեննաւ գործ ունենալ սչդոցիսի իրերի հետ: Երբա այդպես էլ նրանք լուրջ չեն մտածել, թե ինչ անեն խառնաթիւերն ու շտեմները, էրբ վերադարձն ունեարը: Նրանք չեն մտածել նաե պալատներին ու առանձնատաներին քաղաքները կոմունիստական մեղմանացք վերածելու պարզեմի մասին:

Մարքսիստական թեորիան նրանց երեսկայությունը հասցրել է մինչն «դասակարգայնորեն դիտակից պրոլետարիատի դիկտատատան» և աշխուհետե, ինչպես հիմա մենք տեսնու է ենք, զառ մշտադաւան կերպով ակնարկել է, որ աշխանց երանց սպասում են նոր երկիրն ու նոր հոս: Եթե այդ կատարվեր, դա լսկապես հնգաշրջում էլիներ մարդկության բախով մեղ: Բայց մենք Ռուսաստանում տեսներ միևնույն էրկիրը և միևնույն հողը՝ ժամկէպծ ավերակներով՝ շուտ աված պետական հոն հին միքննայի մոտաւորներով, իր հողարածին վրա ամայնատած դոյուպրներով, և կոմունիզմ, որ իսկապետին և ազնորմությամբ կատարւում է քաղաքներում և աշխատմանայնով ըստ կողմերից նման է արե փոկուանիկին, որը մոտացել է ավերակին ու հապարք վերցնել է հիմա չի կարողանում թիքուն հանել դիտարկի միջից:

Փրուլոմբը ամենապրիմադորն է աշխարհւ Ռուսաստանում Ռեւոլուցիան, կոմունիստաների իշխանությանը, որանց էս նվի բնու եմ հաշորդ դշտից, — այդ ամենը երկրորդական նշանակություն ունի: Այդ ամենը տեղն է ունեցել փրուլոման ժախնակ և նրա շնորհիվ է իսա կարեար է, որ Արեմուսքում այս բանը հասկանաւ:

Եթե համաշխարհային պտանքալսը էլի մեկ տարի կամ ավելի շարունակվեր, Գեոմանիտե, ապա եւա Անտանտի տե

բութութիւնները հաճախորէն կոպտեցին, ու սկսեցին ինքնաշարժութեամբ զարթոնել։ Միջոցով ինչ մէկը տեսնելով Ռուսաստանում, նույնն էր, զնայի ուր գնում էր Անգլիոյն Իգլի թղանկանին, քայքայ ավելի սուր և կատարյալ ձևով։ Մյուսը էլ մթերքների պահասութիւնն է, ինչպէս Անգլիայումն էր, բայց այդ պահասութիւնը հասել է հրեշտակոյ շահերի։ Այստեղ էլ քարայրին սխալում է, բայց դա համեմատաբար թույլ է և անտրդիւնք։ Ռուսաստանում սպեկուլյանանքին շին տալանում, այլ գնդակարում են, և անգլիական ԱՕՐԱ-ի (պետութեան պաշտպանութեան զօրնքի)՝ փոխարէն այստեղ գործում է Արտակարգ Հանձնաժողովը։ Այն, ինչ Անգլիայում անհրաժեշտութիւն է համարվում, Ռուսաստանում ամեն է աղճատելի շահերով։ Ահա և ամբողջ տարբերութիւնը։ Որքան գիտեմ, Արեւմտեան նվաճողային նույնիսկ գեղ այժմ էլ նույնպիսի կատառոտաֆալ է սպասելում։ Եւ ամենեկին զատուհ ընձ, թե նշանակումն արդեն անցել է։ Պատերազմը, վատեումն ու պարտաւարային տգեղութեան գուցե գեղ ավելին են կրեւում, քան արտադրում է արեւմտեան աշխարհը։ Միջոցակարում այն հարցը, թե մեզ մոտ երբ տեղի կունենա կատառոտութեան՝ դրամական շրջանառութեան քայքայումը, սոցիալական ու բազմազան փոփոխումը և միտա բոլորը, դա միայն մամանակի հարց է։ Ռիշենտ-սարիտի խանութներին կոմիսարի նկատի պողոտայի խանութներին քախտը, և պարտեայք Հոլոստորոնն՝ ու թննեւտունն՝ ստիպված կլինեն արվեստի գանձերը փրկել Եւրոպայից։¹⁰ Զորք առանձնատաներից, Պնդել, թե Ռուսաստանի զարհուրելի աղքատութիւնը շատ թե քիչ շտափով կոմիսիոսաների գործունեութեան հետեւն է, թե չարասիրտ կոմիսիոսաներն են երկիրը հասցրել ներկայիս թշուառ վիճակին և թե կոմիսիոսանիս կառքերի տապալումը կայմանեային արտադրութեամբ կրախտավորեցնել Ռուսաստանը՝ այդ նշանակում է ապագայի աշխարհում տեղեկած գործիւնը և մարդկոնց հրել գնալ սխալ քաղաքական գործողութիւններ։ Ռուսաստանը ներկայիս տղեւայի վիճակի մեջ է ընկել համաշխարհային պատերազմի և իր կատաղարող և ունեւր վերնախտովի բարոյական ու մտաւոր անլիարժեքութեան հետեւնքով, ինչպէս կարող է սղեւտի մեջ բնկենել նաեւ մեր թրեւանեական պետաւ։

թիւունը, իսկ ժամանակին նույնիսկ և ամերիկյան պետութիւնը: Ռուսաստանը կառավարողները ոչ խելք, ոչ խիղճ ունեցան ընդհատելու պատերազմը, դադարեցնելու երկրի ավերումը և ամենահամեղ պատառներն զավթումը, բոլոր մշտներին մեղադրանքներով վտանգավոր գոգոհութիւն, մինչև որ հնչեց նրանց ժամը: Նրանք կառավարում էին ու վատնում, զոգլըսովում էին իրար հետ և այնքան կույր էին, որ մինչև վերջին րոպեն էլ չէին տեսնում վերահաս կատաղորոքան: Եվ հետո, ինչպէս կ'պատմեմ հաջորդ զլուխներում, ևկան կոմունիստները...

.

Նախորդ երկու գլուխներում ես աշխատեցի ընթերցողին հազորդի Գոտրեդրադում և Մասկովյում իմ ստացած տպագրությունները Ռուսաստանի կյանքից, քայքայ առլ ժողովան պատերնրը, փխուլում՝ քաղաքական, սոցիալական աւ անտե սական սրատեմի, որ նույնպիսին էր ինչպէս մերը, միայն թե ազնիւի թույլ աւ նեխած, որ փուլ նկտալ վնցումյա պատերազմի և անպատասխանատու կառավարման ժանրություն առկա չիւմ ետեան էաաաւարաֆան տեղի ուեւցում 1917 թվականին, էրլ հրեշտալոր ազաւննոր հարիւմը վերջնականապէս անտանելի դարեաւի։ Նա ազնիւի էր երկիրը, էորցրել էր իր վերահսկողությունը րանադի վրա և ամբողջ բնակչության վտանգելը։ Նրա ստտիկանեան կարգէր վերաւերվել էին յաւալը։ Եւ կողոպտաի ումիմի Յարիւմի անեղումն անխաւաւելի է։

Թայց Ռուսաստանում չկար մի ուրիշ կոսս սփարուշյուն, որն ընդունակ լինէր փոխարինելու նրան։ Բողոսւմ սերունդներ ընթացրում ճարիւղմի չանքերն ուղղման էին եղել պիտոլ տապէս յրան, որ ունշալնի իրեն մի ուրիշ կառավարություն առլ փոխարինելու հնարաւորությունը։ Նա իշխանության զուտ էկանցնած էր մնում հենց այն պատճառով, որ ինքն ինչքան էլ վաաը լինէր, մի ուրիշը չկար, որ իրեն փոխարինէր։ Ռուստ կան առալին ունոյլոցիան Ռուսաստանը դարեւնց դիակոտիոն աղումը և քաղաքական գզվոտոցի տապաւնել էրեւրալ շրջանեւրը, առվոր շլինելով գործելու և պատասխանաւորություն

խրենց վրտ վերցնելու, ազմկալից վեճեր սկսեցին, թե Ռուսաստանը կոնստիտուցիոն միապետութիւն պիտի լինի, յի ջերալ՝ ռեպուբլիկա, սոցիալիստական ռեպուբլիկա, ընդէն: Այդ ամբողջ խառնաշփոթի մեջ կոտորովել և կսկի զազուկ - վարարտ լիբերալս Կերենսկին: Զրի երես գարտս եկան զանազան ազաւայութիւններ, ռուսից անձնավարութիւններ, կնքծ Բուսկ անձնավարութիւններ, սուսաստանյան վանականներ և ռուսաստանյան թոնապարտներ: Հասարակական կարգի վերջին մեացորդներն էլ շրտցան: 1917 թվականի վերջերին Մոսկովայի ու Պետրոգրադի փողոցներում ապստամբութիւններն ու կողոպտաներն ալապիսի ռովորական երեսչք էին գարձել, ինչպես ավտամարիւային պատահարները Լոնդոնի փողոցներում, այն տարբերութիւմը, որ նրանց վրա ալեւի թիւ ուշադրութիւն էին գարձնում: Ինքեցից զնացող մի շագնեալի վրա էս հանգիպեցի մի ամերիկացու, ճեմերիկեն հարվեստեր կոմպանիս ընկերութիւն Ռուսաստանի Նախկին ներկայացուցին, որը ալգ կատարալ՝ անիշխանութիւն ժամանակ եղել էր Մոսկովայում: Նա պատմում էր որր ցերեկով կատարված կողոպտաների մասին, ժամերով փողոցներում ընկած գիակաների մասին, որոնց ժողով իրենց գործերով գրադված մարդիկ անցնում էին ալապիս, ինչպես մեզ մաս անցնում են մայքի վրա ընկած սասկած կատվի մոտով:

Տենգով բանված, խոտվութիւն գիրկն ընկած ալգ երկրում գետ ու գիւն էին գետում Անգլիայի ու Ֆրանսիայի ներկայացուցիչները, որոնք ընդունակ էին հասկանալու իրենց ալգի առաջ կատարվող անսահման ողորոգութիւն էութիւնը, մատնում էին միայն պատերազմի մասին և ոտաներից համառորեն պահանջում էին շարունակել կռիվը, նոր հարձակում սկսել Գերմանիայի դեմ: Բայց երբ գերմանացիներն սկսեցին Մերկրայքիկայի ու ծովի վրայով նետվել դեպի Պետրոգրադ, քրեատանակաւն ծովակալութիւնը վախի՝ ցարդոք, թե՛ միապետականներ ինտրիգներից գրգռված՝ օգնութիւն չհասաւ Ռուսաստանին: Այդ միանգամայն ալորդ հաստատան է ներկայումս հանգուցալ լորդ Ֆիշլը 20, եվ ահա ալգ թշուա երկրորդ՝ մահացու հիվանդ, գատանցանքի մեջ մոտենում էր կործանման:

Եւ զ ամբողջ Ռուսաստանում, եւ՝ ամբողջ աշխարհում ջրբոված օռոտների մեջ կար միայն մեկ կաղծակերպություն՝ միաշորոված ընդհանուր հավաստով, ընդհանուր կամքով, ընդհանուր ծրարքով. դա կոմունիստների պարտիան էր։ Այն ժամանակ, երբ մնացած ամբողջ Ռուսաստանը կամ պատերվ իր, ինչպե՞ս դուրսացնում էր, կամ վրադրում էր ապարդյուն վեճերով, կամ ննթարկում էր բռնության և կամ գուցե՞ սարսափից, այդ եռյեւ ժամանակ կոմունիստներն իրենց գաղափարներով սղեորված՝ պատրաստ էին գործողության։ Կոմունիստների թիվը շատ փոքր էր։ Հիմա էլ նրանք Ռուսաստանի բնակչության մեկ տոկոսից պակաս են։ Գաբտիան իր շարքերում ունի 600 000 ից ալ ավելի մարդ։ Գրանցից հաժանորեն 150.000 ից ալ ավելին ակտիվ անդամներ են։ Այնուամենայնիվ նա կարողացավ փշլած կայսրության մեջ իշխանությունը իր ձեռքը վերցնել աւագնէլ, սրովհետեւ այն սարսափելի օրերին նա միայն կաղծակերպությունն էր, որը մարդկանց շտախ էր միասնական դրույթ, գործողությունների միասնական պլան, փոխադարձ ղեկավարության զգուշում։ Ռուսաստանում դա միակ հնարավոր գաղափարապէս համախմբված կառավարությունն էր և այժմ էլ այդպիսին է։ Արեւմտյան ակաթյունների աշակցությամբ Ռուսաստանը բղկապ կապիտէլի ավանայութիւնները՝ Գեներէկէլ, Կալչուկը, Վրանցէլը և Տրուսները որեւէ սկզբունքային նկատառումով չեն պեկափորում և ժողովրդի համախմբման համար որեւէ հաստատուն, վտահու թյտն արժանի հիմք առաջարկել չեն կարող։ Ըստ էութեան զրանք պարզապէս քանդկաներ են։ Այնինչ կոմունիստները, ինչ էլ որ ասելու լինէն նրանց մասին, գաղափարի մարդկ են, և կարելի է շտաբակուտել, որ նրանք կոպարաբոն իրենց գաղափարների համար։ Կոմունիստներն այսօր յարապարկ աղնել լարեք են կանգնած իրենց բոլոր հակառակորդներին։ Թույլ տալով պաւիւն կալվածատէրերի հողերը և Գերմանիայի հետ հաշտութեան կնքելով նրանք միանգամից իրենց համար ազահողնցին ւյրուղացիների պատիւ աշակցությունը։ Թույլ տալով պեկակահարությունների գնով նրանք կարգը վերսկանցնցին մեծ քաղաքներում։ Մի ժամանակ պեկակահարում էին աժեն միկին, ով տոանց թույլտվութեան օւնենալու զինք

էր կրօնէր Դա պրիմիալով, արյունոտ, քայքայեցեալ միջոց էր։ Իշխանութիւնը պահելու համար կոմսինիսպառկան կառավարութիւնն ստեղծեց Արտակարգ Հանձնաժողով՝ օժտելով նրան համարյա անսահմանափակ լիազօրութիւններով, և կարմիր անոթով խեղդեց ամեն մի գիժազօրութիւն։ Կարմիր տեղաբը շատ սոսկալի գաժանաթիւններում է մեղաւոր, այն կատարում էին մեծ մասամբ սահմանափակ մարշիկ, որոնք կուրացած էին զստակարգային ասելութեամբ և վախով հակառակութիւնի հանդեպ, քայքայող ֆանատիկոսները զանե ազնիւ էին։ Քացառութեամբ առանձին գեպներէ՝ Արտակարգ Հանձնաժողովի կատարած գեղակահարութիւնները որոշակի պատճառներ էին ունենում և որոշակի նպատակ էին հետապնդում, և այդ արդանահաշիւները ամենեւեւ նման չէր գնդիկինյան ռեժիմի սարքած կոտորածներին, մի ռեժիմ, որը, ինչպէս ինձ ասում էին, չէր հանաչում նույնիսկ սովետական կարմիր կայլը, եւ, իմ կարծիքով, այժմ բոլշեւիկյան կառավարութիւնը Մոսկովայում պակաս կայան չէ, քան Եվրոպայում որեւէ կառավարութիւն, և ոտուական քաղաքներէ իողոցները նույնքան ապահով են, որքան Եվրոպական քաղաքներէ փողոցները։

Սովետական կառավարութիւնը ոչ միայն ամրապնդել է իր դիրքը և կարգը վերականգնել, այլև նորից ստատական բանակ է ստեղծել որպէս մի մարտունակ ուժ։ Այդ բանում քիչ երախտիք չունի նախկին պայքիֆիստ Տրոցկին²¹։ Բանակի վերականգնումը, իհարկե, երկնյի նվաճում է։ Եւ մոտիկից ծանոթացաւ բուսական բանակին, Թուսստտանում ինձ որովք բան էր հետաքրքրում, քայքայ ամերիկացի ձեռներեց ֆինանսիստ պ Վոնդերլիպը²², որը Մոսկովայում սովետական կառավարութեան հետ ինչ-որ խորհրդավոր բանակցութիւններ էր վարում, ներկա էր եղել քաղաքացայտեց մի զորատեսի և հիացած էր նրանց մարտական ոգով ու հանգրծանքով։ Եւ ու որդիս տեսնեք լազմաճակատ մեկնող մի քանի զորամաս, ինչպէս և նորակոչիկներէ ջոկատներ, և այն տպավորութիւնն ստացանք, որ նրանց մարտական ոգին տմեկնին ցածր չէ, քան անգլիական զորակոչիկներինը Լոնդոնում 1917—1919 թվականներին։

Բաւց և աշնայեա սփըն՝ քն ալդ բարշեկնէնէրը, սր ալդաթն հաստատուն ածրացան Ռուստատունում: Բաւ անդլիակն մամալի առաւել անմիտ մատի վ'ըսիտլի՝ դրտնը ինչ-որ խորհրդավոր ուստիսական զաւազրության մտանգիցնէր էն, դորմակալնէր մի զազանի ընկերության, որին ումենա վայրի ձեռվ խառնվել էն հրեաները, նիդվիանները, ֆրանկ-մասնները և գնրմանացիները: Բաւց իրականում չկա մի ազնիք պահաւ խորհրդավոր բուն, քան բարշեկնէնէրի զազան-հարները, միթագներն ու նայատարները, և նրանց կազմակեր-բությանն ամենից ազնիք քիչ է նման զազանի ընկերության Բաւց մեզ մաս, Մեդլիալում գոյութիւն ունի մի առտեմին մտածելակերպ, ընդհանաւը պազագիտներ ընկալելու աշնան անընդունակ, որ եւալնիակ ամենապարզ մարդկային ունակ-ցիաները մենք անպայման բացատրում ենք ինչ-որ դաւադիր-ների գործունեութեամբ: Եթե, որինակ, էռակնում քրաւարմ քսեմորը վրգովում է, ու մանկական կոշիկի գները շատ ազնի-թ առաւ են անում, քան իր վտատակը, և հայտարարում.է, ու իրեն ու իր ընկերներին խարում են ու պակաս մտրում, ապա լծայմաթ-ի և ժՄորենից պատու-ի հրատարակիչները դու հա-մարում են Բյանիգսերդում կամ Պեկինում եղած ինչ-որ զազանի ընկերության նենգավոր արուպգանգալի հետեանու նրանք չեն կարող պատկերացնել, թե եա կի որումից է ու-րող էս ալդալիսի զազանիտներ բողել: Մատալիսութիւնը, ս-վադրութիւններից այնքան շատ է տարածված, որ եա, ինքնա, ստիպված եմ ներդաւթուն խնդրել, որ վտակվո յ չեմ զու-տով: Ինձ թվում է, որ բարշեկնէնէր հենց այն էն, ինչ որ չի ու տայիս իրենց, և եա ստիպված էի նրանց հետ վերադարձնել ինչպե՞ս արդամիա ու արնիվ մարդկանց հետ: Ես համառայն չեմ ո՛չ նրանց հայացքներին, ու չ նրանց մեթագիմբի հետ լաւց զա ուրիշ հարց է:

Բարշեկնէնէր ստիպիտ-մարքսիստենա էն: Սարբոք մե-ռել է ինդոնում մասալորադեն 40 տարի առաջ նրա ու-մուքի արուպգանգան շարունակվում է արդեն կես դարից ազնի: Միզ սամալնը տարածվել է ամբողջ աշխարհում, և համայնա ամեն մի կրկրում ունի իր հետնորդները՝ թեկադ փոքրաթիվ, բայց համազված: Եւ համաշխարհային տեսլ

սակաւս գորութեամբ յասկան հասնաւորս էր Լեւոն տեղը և ասեմու-
րիւր մարքայիցմե արտահայտում է միեմուլն սահմանափակ
լազաւորները՝ միեմուլն որոշակի ձեւերապումներով։ Նա
դարձել է ինտերնացիոնալ եղբայրութեան պաշտամունքն ու
տրամադրէ։ Բողոքիկյան դադարաւորներին ծանոթանալու համար
ռուսներն սովորեալէ կարիք չկա։ Գուց Եւրոպայի դադարաւորները լրիվ
կզանեք լոնդոնեան «Պլեյբա»-ում կամ Եւրո-յորքյան «Լիքերեյ-
տոր»-ում միեմուլն արտահայտութեաններով, ինչ ստանկան
«Պրաւդա»-ում։ Նրանք ոչինչ չեն թաքցնում, բացարձակ
տառով են ասեն ինչը և՛ ախ, ինչ նրանք ասում ու գրում են,
մարքսիստները շտեմ են կենսագործել։

Մարքսի մասին եւ պետք է խոսեմ առանց կեղծավար հար-
ցանքի։ Նա միշտ էլ նրան համարել էմ ամենաձանձրալի անձ-
նավորութեան։ Նրա մեծածաղալ թիրաւարս Եւրոպայի աշ-
խատութեանը, հոգեմաշ ֆոլիանտներին այդ կուլտուր, որի մեջ
խոսելով արեւելի անիրական հասկացութեաններին մասին,
ինչպիսիք են քրոթոնապիան և Եւրոպայի աշխատութեանը, շարու-
նակ հետեւում է հիմնական թեմայից և ընկնում կողմնակի
ատելակալի դատողութեաններին մեջ, ինչ թվում է հավանաւոր
իմաստակութեան ապրթնագ։ Բայց միշտ իմ վերջին ալեկու-
թեանը Ռուսաստան՝ եւ ակտիվ թշնամանք չէի տաժում գեպի
Մարքսը։ Պարզապէս խոսակաւում էի նրա աշխատութեանները
կարգալ և մարքսիստներին հանդիպելիս ազատութեմ էի նրան-
դին հարց տալով՝ «Եւմեմ» է բազկացած պրոլետարիատը։
Ոչ ոք չէր կարողանում պատասխանել ինձ. ոչ մի մարքսիստ
այդ շրջան։ Նոր հյուր էի Գորկու մոտ, Եւ ուշի-ուշով լսում էի,
թէ ինչպէս Բախեւն ու Եւրոպայինը բենարկում էին մի կենտոն
հարց արգրթ Ռուսաստանում ընդհանրապէս գոյութեան
ունի՝ արքիտարիատ, որը տարբերվի գլոբալիսթիանից։
Բախեւը պրոլետարիատի դիկտատուրայի պետքորագյան
Արտակարգ Հանձնաժողովի ղեկավարն է. դրա համար էլ եւ
հասարակարգութեամբ հետեւում է նրա վեմին որոշ նորութեանն-
րին։ «Պրոլետար» մարքսիստական տերմինոլոգիայի համա-
ձայն նույնն է, ինչ Եւրոպայից-ը՝ քաղաքատնտեսութեան
մի քանի մասնակեաններին լեզվում, այսինքն՝ Եւրոպայից-ից
քոլորովին տարբեր մի քան։ Այսպիսով, Եւրոպայից-ը մի

հասկացութիւնն է, որ ուղղակի հակադրվում է քկապիտալիզմի զուգահեռներին: «Պլեքսե-ի շապկի վրա ես տեսել եմ աչքի ընկնող մի լուսանկար՝ ՔՔանվոր դասակարգի և աշխատասանք տվողներին դասակարգի միջև ոչ մի ընդհանուր բան չկա: Բայց վերցրեք այսպիսի մի դեպք: Որով դոքտորանի մի վարպետ գնացք է նստում, որը վարում է մեքենավարը, և դնում է տեսնելու ինչպե՞ս է առաջ դնում իր տան կառուցումը, որ կատարում է շինարարական գրասենյակը: Այդ խոստովանեմ սահմանադրամիտ կատեգորիաներից որի՞ն է պատկանում այս վարպետը, վարձադեմքի՞, թե՞ վարձվողների: Այս ամենը կատարյալ բարբառանք է:

Պետք է խոստովանեմ, որ Մարքսի նկատմամբ իմ ունեցած պատահիվ անհաշտութիւնը Ռուսաստանում փոխվեց խիստ ակտիվ թշնամանքի: Ուր էլ գնում էինք, ամենուրեք աչքի էին ընկնում Մարքսի պարտրենները, կիսանդրիները, արձանները: Մարքսի դեմքի մոտ երկու երրորդը ծածկւում է մորուքը, յայն, հանդիսավոր, թափ ու տաղակալի մորուքը, որը հաճանորեն առօրյա կյանքում շատ անհարմարութիւններ է պատճառել իր տիրոջը: Այդպիսի մորուք ինքն-իրեն չի ամում, նրան խնամում են, փաղաքշում և նահապետականորեն քարձրացնում աշխարհի վրա: Իր անիմատ առատությամբ այդ մորուքը չափազանց նման է «Կապիտալ» ին, և այն մարդկայինը, որ մնում է գնմքից, մորուքի վրայից նայում է բոլի հայացքով, տեսն ցանկանալով իմանալ, թե աշխարհի վրա ինչ տպավորութիւն է թողնում այդ բուսականութիւնը: Ամեն անգ այդ մորուքի սյաակները տեսնելն ինձ ավելի ու ավելի էր դրդում: Ես անզուսպ ցանկութիւն էի ունենում սափրել Կարլ Մարքսին: Երբեք մի ազատ ժամանակ ես անելիով ու մկրտառով կրկնվեմ «Կապիտալ» ի գնմ և կգրեմ «Կարլ Մարքսի մորուքի սափրումը»:

Բայց Մարքսը մարքսիստների համար միայն դրոշ է և հավատի սիմվոլ, և այժմ մենք գործ ունենք ոչ թե Մարքսի, այլ մարքսիստների հետ: Նրանց մեջ քչերը կան որ ամբողջ «Կապիտալ» ի կարդացած լինեն: Մարքսիստներն էլ նույնպիսի մարդիկ են, ինչպե՞ս բուրքը, և պետք է խոստովանեմ, որ իմ բնավորութեամբ ու կենսափորձով ես արամադրված եմ ամեն-

նաքննման համակարգի տեսչի և նրանց նրանք Մարքսին իրենց մարդարեն են համարում, որովհետև գիտեն, որ Մարքսը գրել է դասակարգային պայքարի մասին, շահագործվողների ու շահագործողների անհաշտ պայքարի մասին, որ նա կոնխասանակ է շահագործվողների հաղթանակ, ազատագրված բանվորների առաջնորդների համաշխարհային դիկտատուրա (պրոլետարիատի գերատեսուրտ) և դրան պատկոզ կոմունիստական սկզբնաբուն Մյոլ ռուսներն ու մարքսիստներն ու միտքը աշխարհում քաղաքիկ ուժով համակում է երիտասարդներին, մանավանդ այն երիտասարդներն և տպավորվող երիտասարդներին, որոնք բովանակալի կրթություն ստանալ չեն կարողացել, միջոցներ չունեն և մեր տնտեսական սխալման պատճառով դատապարտված են անհուսալի վարձու սարկսիստներ։ Երանք իրենց վրա դրած են սոցիալական անարդարությունը, մեր կարգի բուրձ անհոգիությունն ու սենսացման կոպտությունը, երանք պիտակցում են, որ իրենց ստորագրում են և զոհարարում, որպես համար էլ ձգտում են խորտակել այս կարգերը և ազատվել նրա անակիրքից։ Երանք գրգռվում համար ոչ մի քայլ քայլ պրոպագանդա հարկավոր չէ հասարակագործի արատները, որոնք այդ մարդկանց գրկում են կրթությունից և ստորակներ գարնամ, արդեն իսկ իրենք կոմունիստական շարժում են մեռում ամենուրեք, որտեղ գործաբաններ ու ֆորքիկաներ են առում։ Մարքսիստները երանք կգային, եթե նույնիսկ Մարքսն ումենին չլինելու 14 տարեկան հասակում, Մարքսի մասին լսելուց դեռ շատ առաջ, ես արդեն լիակատար մարքսիստ էի։ Անպատկառելի ևս տարված եղա ուսումնառելու և սկսել մի կյանք, որ չի էր հոգնեցուցիչ ու անողորմիկ աշխատանքով մի առելի խառնում։ Այդ երկար ժամերին ես այնքան էի հոգնում, որ ինքնակրթության մասին երանք անգամ չէի կարող։ Ես կվստի այդ խառնում, եթե չիմանայի, որ ապահովագրված է լավ պայմաններով։ Այդ ժամյա ժամանակը հիշողությունս մեզ կենդանացավ, երբ ես գրուցում էի Հյուսիսային կոմունայի ղեկավարներին մեկի՝ Ջորջի հետ։ Դա մի շատ գործկան, սրամիտ երիտասարդ է, վերագրվել է Ամերիկայից, որտեղ սկսեցինք բանվոր է եղել։ Ջորջի լավ հոգևոր է և Պետրոգրադի Սովետում մեծ ժողովրդականու-

թյուն է վայելում: Մենք միջոցներով էինք տեղադրել և իսկ ինչ պատմեց, որ մինչև այժմ ի կարող մոտենալ այն կոպտաթյունն ու դաժանությունը, սրունց հանդիպել էր ինքը Ամենայնայամ, կտրեկներն մի մի քանութուն՝ ուր դնացել էր վարձվելու որպես հակավորոշ քանվոր: Մենք խոսում էինք այն մասին, թե ինչպես մեր հասարակակարգը հյուսում, խեղում, դաժանացնում է ազնիվ ու եռանդով չի մարշկանց: Այդ քնդհանուր դատումը մեզ եղբոր պես մտանցրեց իրար:

Հենց երիտասարդություն, կենսական ուժերի, մերժվածների, իրենց տեղը չգտածների այդ ցասումն է, որ ոգեշնչում ու միավորում է մարքսիստական շարժումը ամբողջ աշխարհում և ոչ թե ինչ որ անտեսական թևերիաներ: Բանն այն էլ, որ Մարքսն անսահման իմաստուն է եղել, այլ այն, որ մեր անհասկան կարգն անխոհեմ է, չգոհատական, վատնիչ ու անարխիկ: Կոմունիստներն այդ քունտարարական աշխարհայեացությունը փակելու էն մի քանի հրապուրիչ կոչներում ու լուղունդներում, ինչպես՝ «Զրպեկտարեմը բոլոր երկրների, միացնի՛ք և այլն: Նրանք այդ մարդկանց ներշնչել են, թե կապիտալիստ կոչված շարագործներն մի ինչ-որ խումբ դավադրություն է կազմել ամբողջ մարդկության երջանկության գնմ: Մեր աղքատամիտ աշխարհում մի բաներում եղած մտավորությունը՝ դավադրություններից՝ նույնպիսի վախ է տալուցնում նաև մյուս բազմում: Պեմար է մարքսիստներին համոզել, որ կապիտալիստներն իրենց ամբողջությունը սուս կտրնումիտ, հոգեպես աղքատ, շատ պատառի համար իրար հետ զգվորովոզ մարդկանց մի անկարգ խումբ են: Կոմունիստական պրոպագանդան բոլոր գաղապած ու քախտագործի մարդկանց համախմբել է խոռվություն ու հույսի մի համաշխարհային կազմակերպության մեջ, թեև երբ մոտիկից ես նայում, այդ հույսը շատ տարտամ է: Նրանք Մարքսին ընտրել են իրենց մարգարե և կտրմիք դրոշք՝ իրենց խորհրդանիշ: Եվ աս, երբ կատասարաֆան տեղի անեցավ Ռուսաստանում, որտեղ չէին մնացել ուրիշ սովեր, որոնք կարողանալին անշահախնդիր կերպով համախմբվել քնդհանուր բարօրություն համար, նմերիկայից և Արևմտյան Ամերիկայից վերագործան քաղաքային էմիգրանտներ հոտանդուն, բանգաղտություններ չի երև

առարկա, մարդիկ, որոնք ավելի ձեռնկրից պլանայան աշխարհում կորցրել էին սուսական օղորական անգործնականությունը և սովորել գործը մինչև վերջ հասցնելու նրանք միայն մասնակցակերպ ունեին, միևնույն համարձակ գաղափարները նրանց ողնշնչում էր սևայտցիայի տեսիլքը, որը մարդկությանը կրկին արգարություն ու երջանկություն։ Ահա հենց այդ երիտասարդ մարդիկ էլ կազմում են բուլղերի շարժիչ ուժը։ Նրանցից շատերը հրեաներ են։ Ռուսաստանից Ամերիկա գաղթածների մեծ մասը հրեական ծագում է ունեցել, բայց նրանցից շատ քչերն են հացիանայիստորեն արամազրդված։ Նրանք այսօրտեղ են ու թե հրեայության շահերի համար այլ՝ ուր աշխարհ տեսնվելու համար։ Բուլղերիկներն ամենևին մտադիր չեն շարունակելու հուդայականությունյան արա շիցիաները, նրանք ձերբակալել են սիսիսական լիզերներին մեծ մասն և արգելել են հին հրեական լիզվի դասավանդումը որպես թուկցիոն։ Ամենաականավոր բուլղերիկներից մի քանիսը, որոնց ևս հանդիպեցի, ամենևին էլ հրեաներ չէին, այլ՝ բաց դույնի մազերով հյուսիսացիներ։ Լենինը, որ այսօրվա Ռուսաստանի բուլր կենսունակ և զորեղ ուժերի սիրելի առաջնորդն է, գեմքի թաթարական տիպ ունի և նա, անպայման, հրեա չէ։

Բուլղերիկյան կառավարությանը աշխարհի բոլոր կառավարություններին ամենաահամարձակն է և միաժամանակ ամենաանփոքրը։ Թի որտեղ տեսնեաից նա դարձանայի անշնորհք է և շատ հարցերում բուլրացիներ անիրազեկ։ Նույն է անհեթեթ կառնածնելով սկոպիււայիզմի դիվային խորամանկությունների և ուսակցիայի անսոսանելի խորիզներն վերարկայել։ Երբեմն երբեմն նա վախ է տուրում և դաժանություններ (զուլում)։ Բայց իր էությունը նա ազնիվ է։ Մեր ժամանակներում դա աշխարհում ամենատեխարդախ կուսակառությունն է։

Նրա պարզամտության մասին է վկայում մի հարց, որ միշտ տալիս էին ինձ Ռուսաստանում. «Անգլիայում ե՞րբ սոցիալական ռեույուցիա կլինի»։ Դրա մասին ինձ հարցնում էին Լենինը, Հյուսիսային կոմունայի գեկավար Զինովևը²³, Զոբինը և ուրիշ շատերը։

Բանն այն է, որ Մարքսի ուսմունքի համաձայն սոցիալա-

կան ռևոլյուցիան առաջին Հերթին Ռուսաստանում չպետք է տեղի ունենար, և այդ բանը շփոթեցնում է թեորիան իմացող բոլոր քոլչեկիկներին: Ըստ Մարքսի՝ սոցիալական ռևոլյուցիան սկզբում պետք է տեղի ունենաւ առաջին հին ու զարգացած արդյունաբերություն ունեցող երկրներում, որտեղ առաջացել է մեծաթիվ, հիմնականում սեփականությունից զուրկ և վարձու աշխատանքով ապրող բանվոր դասակարգ (պրոլետարիատ): Ռևոլյուցիան պետք է սկսվեր Անգլիայում, ընդգրկեր Ֆրանսիան ու Գերմանիան, ապա պիտի դարձնեթիպի հերթը և այլն: Դրա փոխարեն այնպես ստացվեց, որ կոմունիզմն իշխանության գլուխ անցավ Ռուսաստանում, որտեղ գործաբաններում ու ֆաբրիկաներում աշխատում են գյուղի հետ սերտորեն կապված գյուղացիներ, և որտեղ ըստ էության ընդհանրապես չկա մի առանձին բանվոր դասակարգ՝ պրոլետարիատ, որը կարողանալով ռմիսնալ ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատի հետ: Ես պարզ տեսնում էի, որ շատ քոլչեկիկներ, որոնց հետ ես զրուցում էի, սկսում են ոտակոծով հասկանալ, այն, ինչ իրականում տեղի է ունեցել, իսկապես Մարքսի խոստացած սոցիալական ռևոլյուցիան չէ, և խոսքը վերաբերում է ո՛չ այնքան նրան, որ իրենք գրավել են պետական իշխանությունը, որքան նրան, որ իրենք մնացել են չբից դուրս ընկած նավի վրա: Ես աշխատում էի նպատեղ այդ նոր ու նրանց համար տագնապալից մտքի զարգացմանը: Ես նույնպես ինձ թույլ տվի մի փոքրիկ գասախոսություն կարգալ նրանց համար, ասելով, որ Արևմուտքում սղասակարգայնորեն գիտակից մեծաթիվ պրոլետարիատ չկա, քաջատրեկով, որ Անգլիայում առեվտանգ 200 տարբեր գասակարգեր կան և ինձ հայտնի միակ սղասակարգայնորեն գիտակից պրոլետարները բանվորների մի փոքրիկ խումբ է, առավելապես շոտլանդացիներ, որոնց իր եռանդուն ղեկավարության տակ համախմբում է Մակ-Մանուս անունով մի սմե ջենտլմեն²⁴: Իմ, անտարակույս, անկեղծ խոսքերը խախտում էին ուսանկան կոմունիստների սրտին ամենից ավելի թանկ համոզմունքները: Նրանք հուսակոտուր կառչում են իրենց այն հավատին, որ Անգլիայում հարյուր հազարներով համոզված կոմունիստներ կան, որոնք ամբողջությամբ ընդունում են մարք-

ախտատկան ազնւոտքանը, համախմբված պրոպէտարներ, սրտեք աշտօր-վաղը կգրտվեն պնասական իշխանութիւնը և կհռչակեն Անդրիական Մովնատկան Թեապօրիկա: Երեք տարի սպասելուց հետո նրանք դեռ հաժապորեն հաճատում են դրան, բայց այդ հաճատն ակսում է թուլանալ: Մտքերի այդ յարաճատումը կերպարանքի ամենահետաքրքիր արտահայտութիւններից մեկը այն համախափի նախատինքն է, որ Մոսկովայից ռազիտ-յով ստանում է Արեւմտեքի բանվորական շարժումը նրա հաժար, որ նա իրեն այնպէս չի պահում, ինչպէս կանխատեսել է Մարքսը: Նա պետք է կարժիր լինի, այնինչ նա միայն դեղին է:

Առանձնապէս հետաքրքիր էր իմ խոսակցութիւնը Զինով-կի հետ: Գա կարի պնա սե, զանգուր ժաղերով մարդ է, որն իր ձայնով և ընդհանուր աշխուժությամբ հիշեցնում է Գիլեր Բելլեկին ²⁶, ռուսագիրայում քաղաքացիական կռիւ է անդի ունենում, — ասաց նա: «Ըստ էութեան, այդ, — պատասխա-նեցի նա: «Գուք նրանցից որի»ն եք հաժարում պրոպէտարիատի ներկայացուցիչներ, շինֆելիերի»ն թե՛ ուղասերցներինս» ²⁶, — հարցրեց Զինովկը: Նա նրկարժամտնակ լարշարվում էր՝ ըս-նալով Իսկանդրայում տիրող դրութիւնը անդաժորէլ դասա-կարգային պայքարի ֆորմուլաների մեջ, Այդ հանելուկն այդ-պէս էլ մնաց չլուծված: Հետո մենք անցանք Ասիային: Մըրտ-նեղելով, որ արեւմտյան պրոպէտարիաաը դեռեւ զնուկան գոր-ծողութիւնների չի անցնում՝ Զինովկը Բելա Կունի ²⁷, մեր Թոմ Կվելլի ²⁸ և մի շարք ուրիշ առաջավոր կոմունիստների ուղեկցությամբ գնացել էր Բաքու՝ Ասիայի պրոպէտարիատին ռաքի հանելու: Նրանք գնացել էին ոգեորերու Պարսկաստանի և Թուրքեստանի գասակարգայնորեն դիտակից պրոպէտարիա-տին: Մերկցասպյան վրաններում նրանք որոնում էին գործա-բանային բանվորներ և քաղաքային խուլ թաղերի քնակիչներ: Բարձրում գումարովէլ էր համագումար՝ սպիտակ, սե, դեղին ու դարչնագույն մարդկանց, ասիական հագուստների ու արտա-սովոր դեղերի մի շարքայիչ կուլիգոսկոպ: Այդ բաղամաւարց հաճաքայթը երգվել էր, որ ինքն անմար առելութիւն է տա-ծում պնկի կապիտալիզմն ու քրիտանական իմպերիալիզմը: Հետո Բաքվի փողոցներում անդի էր ունեցել մի հսկայական

երթ, որտեղ, ցաղօք սրտի պետք է ասեմ, եղել են և բրիտանական թնդանոթներ, որ տեղացւորաբար չքնէին այդտեղից շտապ փախած շրթնատանական կայսրութեան կառուցողները: Գերեզմաններից հանվել էին և նորից հանդիսաւորապէս շահել 13 մառցու մասունքներ, որոնց առանց գատառաւանի զնդակահարել էին այդ նույն շրթնատանական կայսրութեան կառուցողները, ապա այրվել էին ոչ. Լոյսը Զորքի²⁹, այ. Միլլերանի³⁰ ու պրեզիդենտ Վիլսոնի³¹ խրաժիշտները: Եւ ոչ միայն Պետրոգրոդի Սովետում անոա այդ երեւելի ֆետրիպի հինգ մասից բաղկացած կինոֆիլմը, այլև Զորքիի սիրալիրութեան շնորհիվ նույնիսկ այն բերել էմ ինձ հետ: Այդ ֆիլմը պետք է ցուցադրել գորշութեամբ և միայն չափաւորուներին: Այնտեղ կան անդեր, որոնցից սՄարենկո պոետս-ի պ Գվեննին և պ Ռեդյարդա Կիպլինգին³² կոչուեն կոշմարելը հետապնդել, եթէ միայն այդ ֆիլմը տեսնելով նրանք ընդհանրապէս չեն զրկվի բնից

Եւ բաւոր շանքերը գործադրեցի, որպէսզի Զինավել և Ծորինի միջոցով պարզեմ, թե նրանց կարծիքով իրենք ինչ էին ուզում ստանալ Բարձի համագումարից: Եվ, ճիշտն ասած, չեմ կարծում, թե այդ հենց իրենց էլ լիովին հառկանայի է եղել: Կասկածում եմ, թե նրանք բլեւ պարզ նպատակ են ունեցել, եթէ շահվելն Միջազգետքի և Հնդկաստանի միջոցով անդլիակական կառավարութեանը հարված հասցնելու տարաւած ցանկութունը ի պատասխան այն հարվածների, որ անգլիական կառավարութեանը հասցնում էր Սովետական սեպտուբրիկային Կոլչակի, Գենիկինի, Վրանգելի և լեհերի օգնութեա իր: Այդ հակահարձակումը համարյա նույնքան անհոռի ու ահա՛ միտ է, որքան անգլիական հարձակումը, որի դեմ այն ուղղված է: Ռեզլար է պատկերացնել, որ բարձրիկները հույս ունենան, թե իրենց և համագումարի հարվածով բազմադույն դժգոհների տմբոխի միջև կարող է դառաւարդային համերաշխութեան հաստատվել: Բարձի այդ երեւելի ֆիլմի ամենատեղեցիկ համարներն էմ մէկը մի պար է, որ կատարում է Բարձի մտաւորքից եկած մի քննադմեն: Մարթով քուրազարդված կուրական հագին, փափախը գլխին և առաջոցները ստեղծին նա աքազ ու հմտորեն շնչոտեկայի նման մի պար է պարում: Եր-

կու խանչալ հանելով նա առամենքի արանքն է առնում, իսկ դրանց վրա կանգնեցնում է ուրիշ էրկուսը, որանց ծայրերը վտանգավոր դիրք են ունենում պարոպի քթի նկատմամբ: Վերջուպես, նա իր նակատին է դնում հինգերորդ խանչալը, շարունակելով նայել հմուտությամբ շեշտակա խփել արեւելյան տիպիկ մեղեդու տակ: Զեռերը կանթիւով նա նկզում է, կարգով՝ միշտ որւէ կողակներ չկան, շարունակ դանդաղ շրջաններ ա նկզով և ծափ դարկելով: Այժմ ինձ մտա պահված ֆիլմի պատմենի մէջ նա հարմար ասիթի է սպասում, որպեսզի նորից պարել սկսի: Եւ փորձեցի պարել:՝ նա արշիկ տախկոն պրոյնտա՞ր էր, թե՛ ինչ-որ ուրիշ բանի սիմվոլ էր ներկայացնում, բայց այդպէս էլ չկարողացա պարել: Մնում է՝ նայելի՛մ ֆիլմում նրան մի քանի տասնյակ յարդ ժողովեն է հասկացված: Եւ համարյա չար միտն կտայի կարգ Մարքսին, հասկացված նրա համար, որ տեսնեմ թե նա ինչպիսի խորիմաստութիւնով ախտի նայի այդ պարողին իր մորուքի վերինը: Զի՛մը ոչ մի ցուցում չի տալիս, թե ինչ վերաբերմունք պիտի ունենա պ թում կվելլը այդ պարողի նկատմամբ:

Հուսով էմ, որ եւ վերապահեմ չեմ լինի ընկեր Չարինին, որի նկատմամբ բարեկամութեան աղենի՞ ղդացմանք եմ տանում, եթե աշխուղ խոստովանեմ, որ չեմ կարող լուրջ վերաբերվել նրա բարձի համարումարին: Դա կառնվալ էր, թատերականացված սենսաշոն, գնդեցիկ ինտրինեքովկա: Մեհեթիլութիւն կրինէր դա համարել Մախալի պրոյնտաթիստի համարումար: Բայց իթե համարումարն ինքնին մեծ նշանակութիւն չունի, ապա կորեւոր է որպես կուրսի փոփոխման նշան: Ինձ համար նրա գլխավոր իմաստն այն է, որ եւ վերում՝ բողեկիկյան նոր օրինեւացիայի մասին, որի ներկայացուցիչն է Զինովկա: Քանի զեռ բողեկիկները հետեւում էին Մարքսի սամունքին, իրենց հայացքը գործել էին գեպի Արեւմուտք, շատ դարմանալով, որ ժողովրդական սեռյուցիան աւղի ունեցաւ ո՛չ անանդ, որտեղ սպասվում էր, այլ զգայիսրեն հետադեպի արեւելք: Այժմ, երբ նրանք սկսում են հասկանալ, որ իրենց իշխանութիւն զրոյս է հասցրել ոչ թե Մարքսի կանխատեսած ռեալիստիան, այլ մի ինչ-որ բոլորովին ուրիշ բան, բնականաբար, ձգտում են նոր կապեր հաս-

առաջելու Առաջվա պէս ուսումնական ուսուցիչներին իրենց է մնում Սրբազանների հակա լրատվարը՝ մարտն ու մանգոլը ձեռքին։ Բայց եթե մենք շարունակելու լինենք մեր գաժան բլուկադան, և դրանով իսկ Ռուսաստանին զրկենք իր արդյունաբերութիւնը վերականգնելու հնարավորութիւնից, այդ իրաւունքն է իր ահողը դիքելու կեռ դրամին խանչալինքով զինված թուրքեստանցի քուլդորին։ Այն, ինչ մեա բուշնիկյան Ռուսաստանից, մենք կքննէր տափաստան և նրան կախալենք դանակը ձեռքն առնելու եթե մենք որեւէ նոր վրանգելի օգնենք տապալելու մոսկովյան ո՛չ այնքան հաստատուն կառավարութիւնը, սխալմամբ կարծելով, թէ դրանով իսկ կհաստատենք սենեկայացուցչական կարգերը և ստահմանափակված միապետութիւնը, ապա շարաշար սխալված կլինենք։ Ով որ այն շացին Ռուսաստանում եղած ներկայիս օրինականութիւնն ու կարգը, շնչադրած կլինի այն ամենը, ինչ մնացել է այնտեղ օրինականութիւնից և կարգ ու կանոնից։ Ավաղակային միապետական ուժով իր հետեից նորանոր արշաւոտ հեռքեր կթողնի աժդադը ռուսական հողի երեսին և ցույց կաւ, թէ ինչպիսի վիթխարի ջարդերի, ինչպիսի տեղերի են ընդունակ կառաւարկյան հասած շննտլմենները։ Կարճատեւ, բայց սոսկայի հաղթանակից հետո նա կգլի ու կնեխի։ Եվ այն ժամանակ կշարժվի Ասիան։ Նորից, ինչպէս հազար տարի առաջ, մինչև Գեկասրի ու Նեմանի ափերը փոված լայնածափայ հարթավայրում ձիավորը կհողսպատի դաւադրուն և պաւադան կըդարանակայի ձիավորին։ Քաղաքներն ավերակներ կույտեն կղանաւն ամայի տնապատներում, երկաթուղիները՝ ժանգոտ երկաթ, շոգենավերը կշքանան սեկված գետերի վրայից։

Բաքվի համազօտմարը Գորկու վրա խորապէս ճնշող տպավորութիւն է թողնել։ Նրան երեսմ է մի կոշմադային տեսիլք՝ Ռուսաստանը, որ գնում է դեպի Արեւելք։ Գուցէ թէ ես էլ վաքակզել եմ նրա արամադրութիւնը։

Առաջին երեք գլխում ես աշխատեցի շարագրել իմ տպագրությունները Ռուսաստանում տեղի ունեցածից, մի երկիր, ուր անդ քաղաքակրթությունը, որն այնքան էլ խոր արմատներ չունեի ընդհանր ջարական ապաշխարհ կառավարության, տգիտության և, վերջապես, վեցամյա ուսման պատիժ պատերազմի՝ վերջնական անկման հասավ։ Ես պատմեցի գիտության ու արվեստի անհուսալի վիճակի մասին, կենսական բարիքների ու համարությունների համարյա լիակատար անհետացման մասին։ Պետք է ասել, որ Վիեննայում դրությունը պակաս լուրջ չէ, և այնտեղ էլ սովորաբար են լինում այնպիսի անանսլուր գիտնականներ, ինչպես պրոֆեսոր Մարգուլիսն է։ Եթե Անգլիան ստիպված լինեք էլի մի շորտ տարի պատերազմել, համարյա միևնույնը անդի կունենար նաև Լոնդոնում։ Մեր քաղաքիներում հիմա ածուխ չէր լինի, մենք մեր մթնոլորտի քաղաքներով ուղիղ չէինք ստանա, և Քանդ-ստրիտի խանութները նույնպես դատարի կլինեին, ինչպես Նևսիի պողոտայի խանութները։ Քուլեհիկյան կառավարությունը պատասխանատվություն չի կրում ո՛չ նրա համար, որ այդ աղետները տեղի են ունեցել, ո՛չ էլ նրա համար, որ դրանք շարունակվում են։

Իմ պատմության մեջ ես աշխատեցի նաև տալ քուլեհիկյան կառավարության գործունեության անալիզի զնահատականը։ Բնակչության հինգ տոկոսից էլ պակաս քուլեհիկները³³ կաթողացան երկրում իշխանությունը գրավել և պահել միայն նրա համար, որ այդ վիթխարի կառավարության ժամանակ

Նրանց մարդկանց միայն խամբն էին, որոնք իրար հետ կապ-
 ված էին համոզմունքների ու ձգումների քնդհանրությունով։
 Ես չեմ չամանում նրանց համոզմունքները, ինչ համար փ-
 փաղելի է նրանց մարգարե Մարգար, բայց ես հասկանում և
 հարգում եմ նրանց ձգտումները։ Մնայած իրենց քույր թերու-
 թյուններին, — իսկ դրանք ամենեին էլ քիչ չեն, — միայն
 նրա նք կարողացան շատնալ վերածնվող Ռուսաստանի ող-
 նաշուրը։ Սգ միայն Մովսեսական իշխանությունն հիման վրա
 ես կարող է վերադառնալ քաղաքակրթության։ Ռուսաստանի
 քնակչության մի վիթխարի մասը՝ գյուղացիները անգրագետ
 են, ազատ և քաղաքականապես պատարվ։ Նրանք սեռահավատ
 են, շարունակ խաշակներում են երեսները և ծուկը գնում սըր-
 քապատկերների տուալ, — այդ առանձնապես նկատելի է
 Մոսկվայում, — բայց նրանք հեռու են իսկական կրոնից։ Քա-
 ղաքական ու սոցիալական հարցերը նրանց հետաքրքրում են
 միայն ալերան, որքան հարցը վերաբերում է իրենց սեփական
 կարիքներին։ Բոլշևիկներին նրանք հիմնականում գոհ են։
 Ուղղափառ քահանան ամենեին նման չէ Արևմտյան Ավրոպա-
 չի կաթոլիկ քահանային։ Նա ինքն էլ տիպիկ գնդուկ է՝ կեղ-
 առա ու անգրագետ և ոչ մի ազգեցություն չունի իր հատի խղճի
 ու կամքի վրա։ Ոչ գյուղացիները, ոչ հագեցողականությունը
 ոչ մի սահմանադրական սկզբունք չունեն, ինչ վերաբերում է
 5 մյուս ստաներին, ինչպես բուն երկրում, այնպես էլ սրա
 սահմաններից դուրս։ — Դա չուս թե քիչ կուլտուրական մարդ-
 կանց մի խոշորագույն խտանուրդ է, և այդ մարդիկ իրար հետ
 կապված չեն ո՛չ քնդհանուր քաղաքական գաղափարներով,
 ոչ բողոքներով։ Կոստաներով։ Նրանք քնդունակ են միայն փուլ
 վեճերի և անհիմն ավանդույտների։

Անգլիայում եղած ուսու հմիրքանաների քաղաքական դեմ
 քը որհամարհանք է տալուցնում։ Նրանք անվերջ խոսում և
 քնդակներին գաղափարներին մասին գյուղացիները
 հրկիզում են առանձնատները, դեռ ու գնն փախած զինվոր
 ներք խուլ անկյուններում կողոպտում ու սպանում են մարդ-
 կանց, և այդ ամենը քուլակիյան կառավարության ձեռքի սործն
 է։ Հարցերն նրանց՝ ինչպիսի՝ կառավարություն են ուղում նրա
 փոխարեն, և որպես պատասխան նրանք առաջ են քաշում

ժեռված Հիմարութիւն, սովորաբար հարմարվելով զբուցակցի ննջողորդոց քաղաքական համակարգին, նրանք սիրախառնելու լաի ձանձրացնում են ձեզ զովաքանելով հեթանոս գլխաբարձն՝ Գննիկներն կամ Վրանգելին, որք, վերջապես, լիակատար կարգ կհաստատի, թեև միայն տեղ տնտեսն է հայանի, թե նա ինչպե՞ս կանի այդ։ Այդ էմիգրանտները արմանի չեն ոչ մի ավելի լավ բանի, քան ցարը, և նրանք նույնիսկ ի վիճակի չեն լուծելու այն հարցը, թե որ ցարին են ուղում։ Ռուսական ինտելիգենցիայի լավագույն մասը, որ գեոմեացել է Ռուսաստանում, գծկամութիւմբ, բայց ազնվորեն, հանուն Ռուսաստանի անարհեստաբար սկսում է աշխատակցել բուլղերկներին։

Իրենք՝ բուլղերկները, մարքսիստներ են և կոմունիստներ։ Յնչպե՞ս արդեն տանք էմ, Ռուսաստանում նրանք իշխանութիւն զուգու անցան Կարլ Մարքսի ուսմունքին միանգամայն հակառակ։ Նրանց համարյա բոլոր ուսերը կլանված են խորագետ հայրենապիտան արաքարով՝ հարձակումների դեմ, եւրխուժումների, բուհադայի և այլ կարգի ազնունքի դեմ, որոնց արեմայան անբութեաները դաման համառութիւմբ թափում են ուղերգական կատաստրոֆայից սարսնված այդ երկրի վրա։ Ուսերի մեացորդը նրանք ծախսում են նրա համար, որ Ռուսաստանը փրկեն սովորածութեանից և մի ինչ-որ հասարակական կարգ հաստատեն այդ ընդհանուր փլուզման մեջ։ Եւ արդեն առաջի որ բուլղերկները որպե՞ս պե՞տական գործիչներ շատ անփութ են զրանք ժնկից ու Հեմպտեդից վերագարձած ինտելիգենտ էմիգրանտներ են և Միացյալ Նահանգներից եկած համեմատաբար սակավ կուլտուրա սննցող բանվորներ։ Վաղ ժամանակների մահմեդականներից դեք, որոնք իշխանութեանը զբաղեցին Նդիպատում, Միքիայում ու Միշադէտքում, պատմութիւնը գեո այդպիսի դիւտանա կառավարութիւն չի տեսել։

Եւ կարծում եմ, որ բուլղերկներից շատերը իրենց հոգու ի որքում կարգին անհանգստացած են իրենց առջե կանգնած խնդրների վիթխորի թափից։ Բայց երանց, հետեապէս և Ռուսաստանին փրկում է մեկ բան՝ նրանց կոմունիստական համոզմունքները։ Ստորջրյա պատերազմի ժամանակ անգլիա-

ցիւները եւս ստիպւած եղան իմանալ, որ սովի դեմ քաղաքային բնակչութիւնը միայն երկու ելք ունենք՝ կործանում կամ հասարակական վերահսկողութիւն։ Մեզ մոտ, Անգլիայում, մենք ստիպւած էինք վերահսկողութիւն աւժմանիչ պարենամթերքի բաշխման վրա, մենք ստիպւած էինք սպեկուլյացիան խեղդել՝ զաւթն օրենքներով։ Կոմունիստները, Ռուսաստանում իշխանութիւն գրաւելուց, այդ ամենն անհապաղ կենսագործեցին ելնելով իրենց համագումարներից, այդպիսով ամենատեղաւորեցւո՞ր քայլն անելով երկրում տիրող քառօր հողթիւնարեւոյ համար։ Հակառակ սուսական բոլոր սովորութիւնների ու տրագիքիաների՝ նրանք ամենախիստ վերահսկողութիւն ու նորմալութեամբ աւժմանեցին։ Ըզ, բայտ երեսոյթին, բարաային սիստեմը կենսագործվում է, որքան որ թույլ են տալիս Ռուսաստանի ներկայիս արաւողութիւնն ու սպառման պայմանները։ Թղթի վրա այդ սիստեմը բոլորովին անբասիր է Հէշտ է նկատել տիայներն ու թերութիւնները, բայց շատ ազելի դժվար է ջույց տալ դրանցից խուսափելու նպահակը, երբ գործ ունեն մի հրուժված ու կազմալուծված երկրն հետ։ Ներկայումս Ռուսաստանը զանվում է այնպիսի մի վիճակում որ եթե նույնիսկ ենթադրենք, թե քուչերկները կտապալվեն և նրանց փոխարինելու կզա մի ուրիշ կառավարութիւն, — միևնույն է, թե ինչպիսին, — ապա նա՛ էլ ստիպւած կլինի պահպանել քուչերկների մաքրած քարտային սիստեմը, դաժանորեն պատժել ու զնդակահարել սպեկուլյանտներին և ննշել կոսկածելի քաղաքական ավանսյուրանները։

Ձևայած մեծագույն դժվարութիւններն՝ նրանք չանում են անցյալի բեկորների վրա կառուցել նոր Ռուսաստան։ Կտրելի է վիճարկել նրանց զաղափարներն ու մեթոդները, սուսայիս համարել նրանց տլանները, ժաղրել նրանց արածները կամ վախենալ դրանցից, բայց չի կարելի ժխտել, որ այժմ Ռուսաստանում ստեղծագործական աշխատանք է կատարվում։ Քուչերկների մի մաղը իսկպակա որ համառ, կամակոյր գոկարները են, Ֆանտաիկոսներ, որտեղ հաճատում են, թե հենց միայն կապիտալիզմի ռնչացումը, առևտրի ու փողի վերացումը և դատակարողային բոլոր աարերութիւններին ընդումը արդեն իսկ կապահովի ինչ-որ արտում սոսկե դարիք

գալուստը: Նրանց մեջ կան և աշխարհի բթամիտները, որոնք
 ընդունակ են վերացնելու քրիստոսի գաաավանդումը, եթե մի-
 այն նրանց չվստահենք, որ գա Եպրոչեապապանք քրիստ
 է. կամ կարող են արգելք դնել ամեն մի օրնաթննտի վրա,
 որպէս անակցիոն մի քան, եթե նրա վրա չկան ՌՄՖՄՌ (Ռու-
 սաոտանի Մովստական Ֆեդերատիվ Մօցիայիստական Ռե-
 պուբլիկա) տառերը: Ես արգեն ասել եմ, որ Հին Հրեական
 ընդուն սովորելն արգելված է որպէս Բանակցիոնս զբաղմունք:
 Երբ ես ասքում էի Պորկու մոտ, համայն ներկա եմ եղել նրա
 կատարել վեճերին նոր Թեմի մոտ զօրեքչիների հետ, որոնք
 Ժայրահել հայացքներ ունեն և միտում էին անցյալի ամբողջ
 պահանջութիւնը, քաջառությամբ ռեպուցիոն անեղեններ
 ունեցող սանգիազօրութիւններին: Բայց նոր Ռուսաստանում
 կան և լայն հայացքներ ունեցող մարդիկ, և եթե նրանց հեա-
 րավորութիւն տան, նրանք կկառուցեն և հաղանորեն լազ
 կկառուցեն: Այդպիսի ստեղծագործական աստղ մարդկանց
 մեր ես կարող եմ հիշատակել Լենինին, որը զարմանալիորեն
 աճել է իր էմիգրացիայի Ժամանակներից հետո և վերջերս
 հանդես եկավ իր անփական պարտիայի մեջ եղած էքստրե-
 միստական գերցատկումների քննադատությամբ. Տրոցկին,
 որը երբեք էքստրեմիստ չի եղել և կազմակերպչական մեծ
 ընդունակութիւններ ունի, լուսավորության ժողկոմ Լուսա-
 չարակուն ³⁴, Ժողովրդական Տնտեսության նորհրդի ղեկավար
 Ռիկովին ³⁵, Ժողովրդական կրթության Պետրոգրադի բաժնից
 Լիլինային և Լոնդոնում առևտրական գնեղացիայի ղեկավար
 Կրասինին ³⁶: Սրանք աստիճան միաս եկած անուններն են,
 բայց քաղնիկյան կառավարութիւն իսկական պետական դոր-
 ժիւնների ցուցակը ամեննին էլ արանով չի սպաւում: Ձևայած
 քրկադային, քաղաքացիական պատերազմին ու ինտերվեն-
 ցիային՝ այս մարդիկ արգեն հասել են որոշ հաղորդութուն-
 ների: Նրանք ասիւղված են աշխատել իրենց երկրի վերա-
 կանգնման համար, որն ազրատացել է այն աստիճանի, որ-
 պիսին անգլիացի կամ ամերիկացի ռեփրքողը նույնիսկ
 բանկերացնել չի կարող և այն էլ աշխատում են քաջատիկ
 անևտրակ ապարատով: Ռուսաստանն այժմ վարչա-անիւնի-
 կական կադրերի ալի մեծ կարիք է զգում, քան զկարայօր

և պարենամթերքի մուսակյան կառավարական հիմնարկութ-
յուններում ամենասովորական գործավարությունը տարվում
է չափազանց վատ, անկարագրելի թափթիփածությունը ու
անփութությունը Սյուպիսի տպագրությունն է ստեղծվում, թե ծա-
ռայողները խեղդում են շքեղած գործերի չեղչի և ծխախո-
տի մնացորդների կույտի մեջ: Եվ այդ գրությունը ևս չէր կա-
րող փոխել ոչ մի հակառակությունն հեղաշրջում դա ժամա-
նակակից ռուսական իրականության անխղելի գիծն է: Եթե
արևմտյան տերությունների հովանավորությունը վայելուղ
ռազմական ավանտյուրիստներին ոտն է մեկը հակառակոր-
դան պատահականությունը իշխանությունը զավթեր Եռուս-
տանում, ապա դա ընդհանուր փլուզմանը կավելացնեք միայն
գին սրբուր, գանձագրություն շվայտություն ու անասունու-
թյուն: Որքան էլ վատ խռատ բողոքներն են մատին, չի կարելի
միտել, որ նրանց մեղուց մեծամասնությունը ոչ թե պարզա-
պես աշխատանքալին, այլև ուղղակի անկետական էլանը է
զարում:

Ռուսակն ալ, անկողնավերջություն ժամին ևս առանձ-
նապես սուր եմ խոսում, որովհետև դրա պատճառով ևս չկա
բողացա հանդիպել Լուսաշարուն: Մեկ ու կես ժամ Լենինի
և Զիլերինի²⁷ հետ զրուցելու համար ես ստիպված եղա մոտ
80 ժամ կորցնել զեա ու զեն անպու, հեռախոսով խոսելու և
սպասումներն վրա: Այսպիսի տեմպերով Լուսաշարուն հետ
հանդիպելու համար ինձ հարկավոր կլինեք էլև մեկ շաբաթ,
ալինել ևս շտապում էի ընկնել այն շոգենավը, որ ոչ-պարե-
րական երթնելով, ևս է կատարում Թենելի ու Ստոկհոլմի մի
շու: Մոսկվայում ևղամ / Ժ ամբողջ ժամանակն աղմատվեց խո-
րապես զլայնացնող անկողնություններով: Մայրաքաղաքում
ինձ ուղեկցում էր արծաթե թելուման ունեցող նավաստին, որն
ինքն էլ ամենևին ծանոթ չէր քաղաքին, իսկ իմ հանդիպում-
ների ժամին հեռախոսով պիտի պայմանավորվի մի ամերի-
կացի, որը ռուսերեն վատ գիտեր: Թեև ևս ինքս չեմ էի, թե
ինչպես Գորկին միջադարձային հեռախոսով նախապես ոչայ-
մանավորվեց, որ ևս հանդիպում ունենամ Լենինի հետ, այ-
նուամենայնիվ Մոսկվայում ինձ ասացին, թե այնտեղ իմ դա-
լու մատին ոչինչ չեն իմացել: Վերջապես էրր ևս վերադառնում

էի Պետրոգրադ, ինչ նստեցրին ամենազանգազընթաց գնաց-
ըը, որը 14 ժամի փոխարեն տեղ հասցրեց 22 ժամում: Այս
ամենը կարող է մանրուք թվալ, որ չարժեն հիշատակել, բայց
դրանք շատ լուրջ նշանակութիւն են ստանում, եթե նկատի
առնենանք, որ Ռուսաստանում իմ առաջ ամեն կերպ աշխա-
տում էին ցույց տալ իրենց գործարարութիւնը և կարգ ու կա-
նոնը: Երբ վազոն նստելով ես իմացա, որ կրիայի արագու-
թյամբ ենք քարշ դալիս, իսկ ճնալընթաց գնացըը մեկնել է
Էրևր ժամ առաջ, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ մենք մեր
առանձնատան նախադրահում ճախարակների մօտ կանգնած
ձանձրույթով սպասում էինք, թե երբ են դալու մեր հետևից,
հանկարծ ինձ վրա պերճախոսութեան սդի իշալ, և իմ շըր-
թուկները բացվեցին: Ես մեր գիդի հետ խոսեցի ինչպես
հարկն է և երան առաջի այն ամենը, ինչ մտածում եմ ուսու-
կան կարգ ու կառուի մասին: Ես հարգանքով լսեց իմ խաչ-
թող ճառը և վերջապես, երբ ես կանգ առա, նա ինձ պատաս-
խանեց ներողութիւն խնդրելով ռուսների այժմյան ժողովու-
րակիրպի համար բնորոշ արտահայտութեամբ՝ «Նստեք,
բոլորս է»:

Թնայեա ինձ շահագրգիւց անձամբ տեսնելու խնայարակու
հետ, այնուամենայնիվ ես կարողացա շատ բան իմանալ այն
ամենից, ինչ ես արել է ժողովրդական լուսավորութեան բնա-
ղաւադում: Հիմնական նշումը, որի հետ դարձ է առնում ժո-
ղովրդական լուսավորութեան ասպարեզի աշխատույն, մար-
դիկ են, իսկ մարդկանց պակասութիւն, համենայն դեպս,
Ռուսաստանը դեռ չի զգում: Սյուպես որ այդ տեսակետից խո-
նարարական ամէկի լավ դրութեան մէջ է գտնվում, քան իր
կուլտուրաների մեծ մասը: Եվ պետք է խոստովանեմ, որ այս
խնդրամասում քուլտիկների կատարած աշխատանքը, որին
է սկզբում մեծ քննահատութեամբ ու կանխակալ կարծի-
քով էի վերաբերվում, ինձ զարմանալի քեզմեովոր թվաց,
էլի ուշադրութեան արժենք երանց առջև ծառայած վիթխարի
զմաւորութիւնները:

Սկիզբը շատ անհաշու էր: Հենց որ ես հասա Պետրոգրադ,
խեղրեցի ինձ ցույց տալ մի դպրոց, և այդ արվեց հետևյալ
որը՝ Սյո դպրոցից էս հեռացա ամենաանբարենպաստ տղա-

վարությամբ: Գայրոցը բացառիկ չափով լավ էր կահավորված, շատ ազնիւ լավ, քան անդլիական սովորական տարրական դպրոցները: Երեխաները թվում էին խելամիտ և լավ զարգացած: Բայց մենք եկել էինք պարապմունքներից հետո և դասերին ներկա չինել ընթացքանք: Գտնելով ըստ աշակերտների վարքի՝ կարգապահությունը դպրոցում կազմում էր: Ես մտածեցի, որ ինձ ցույց են տվել հատկապես իմ այցելութան համար նախապատրաստված դպրոց, և որ դա այն ամենն է, ինչով կարող է պարծենալ Պետրոգրադը: Այդ այցելութան ժամանակ մեզ ուղեկցող մարզն սկսեց երեխաներին հարցնել անդլիական դրանիանության և նրանց սիրելի գրողների մասին: Բոլորի վրա տիրապետում էր մեկ անուն: Այդ իմ սեփական անունն էր: Այնպիսի աննշան անեծիք, ինչպիսիք են Միլտոնը, Գիկենսը, Շեքսպիրը, պրպտում էին գրական այդ հսկայի ոտքերի մոտ: Հայցերը շարունակվում էին, և երեխաները իմ դրքերից մեկ գլուխներից ազնիւ անուններ թվեցին: Այն ժամանակ ես հայտարարեցի թե լիովին բավարարված եմ այն ամենից, ինչ տեսա ու լսեցի և այլևս ոչինչ չեմ ուզում գիտել, որովհետև իսկապես էլ ի՞նչ կարող էի ջանկատել ես, և դպրոցից հեռացա բռնադրոսիկ ժպիտով, խորապես վրդովված այդ այցելութան կազմակերպիչների վրա:

Երեք օրից հետո ես անսպասելիորեն փոխեցի իմ առաջնության ծրագիրը և պահանջեցի որ ինձ ցույց տան մի ուրիշ դպրոց, մոտակա դպրոցներից որն էլ մեկը: Հաջորդապես էի, որ առաջին անգամ ինձ մուրաբյան մեղ էին դրել և հիմա արգեն ես իսկապես որ վատ դպրոց կընկնեմ: Բայց իրականում այն, ինչ տեսա, շատ ազնիւ լավն էր և՛ շենքը, և՛ կահավորումը, և՛ դպրոցականների կարգապահությունը: Ներկա լինելով դասերին՝ ես համոզվեցի, որ ուսուցումը հիանալի է զբաղված: Ուսուցիչների մեծ մասը միջին տարիքի կանայք էին, նրանք փորձված մանկավարժների ապագա դասերում էին թողնում: Ես ընտրեցի երկրաչափության դասը, որովհետև դա շարադրվում էր անասախտակի վրա արվող գծադրությունների ունիվերսալ լեզվով: Ինձ ցույց տվին նաև մեծ թվով հիանալի գծադրություններ ու մանկատներ, որ պատրաստել էին աշակերտները: Գայրոցը մի քանակութամբ գիտողալան

առարկաներ, սինկրո, Գրանցից ինձ առանձնապես դուր եկավ
պելլզամեների լավ ընտրված սեղիան՝ աշխարհագրության դա-
սաղանգման համար։ Այնտեղ կան նաև մեծ թվով քրիստեան
ու ֆիզիկական սարքեր, և գրանք, անտարազույս, լավ են
ադապտործվում։ Աստեղ, թե ինչպես են ճաշ պատրաստում
էրեխաների համար։ Սովորական Ռուսաստանում էրեխաները
զպրոցում են սնվում։ Այդ ճաշը համեղ էր և մթերքները շատ
ավելի լավորակ, քան այն, որ մենք տեսներ շրջանային ճա-
շարանում։ Այդ դպրոցում ամեն ինչ անհամեմատ ավելի լավ
ապավորություն վայելեց։ Վերջում մենք որոշեցինք ուսուցել
Հերյուրտ Ռեյսի արաստոյութ հոլանդ սուս պատանիներին մեզ
Մյա Լրեխաներից ոչ մի կը երթեր չէր լսել նրա մասին։ Գրպ-
րոցի շրջագրանում նրա գրքերից ոչ մի հաս չկար։ Դա ինչ
դերձանականապես համոզեց, որ ես լուրջում եմ միանգամայն
ներմուշ ուսումնական հաստատություն մեզ։ Այժմ էս հասկա-
յա որ առաջին դպրոցում ամենևին չեն ցանկացել ինձ մո-
լորություն մեզ գցել։ Ռուսաստանում ուսուցման դրածի գրված-
քի գիմակի նկատմամբ, ինչպես ցանկանում որոշել էի ես, այլ
ամեն ինչ տեղի էր ունեցել նրա համար, որ իմ գրական բա-
րեկամ քննադատ ու Զուկովսկին²³ չերմարեն ցանկանալով
դուրս տալ թե Ռուսաստանում որքան են տիրում ինձ, ես-
խաղաղաբանել էր այդ ամենը ինքնակերպական, գիտք ինչ
մոտանալով իմ միասնային տմբողջ լրջությունը։

Արդ ես լրացուցիչ նշումներ հավաքեցի և ապստոսություն-
ներս փոխանակություն ունեցա Ռուսաստանում հզած ժադ-
դանց հետ, մասնավորապես դ-ր Հուլյան Հիստի հետ, որը
նույնպես Մոսկովայում մի քանի դպրոց տեսակներով էր բե-
րել, ես նկա այն համոզման, որ Սովետական Ռուսաստանում
գիրկաբարի ցածրությունների պայմաններում հսկայական ուշ-
լուստանք է կատարվում ժողովրդական լուսավորության ուղ-
ղությունը և, ընայած էրկրի ծանր դրությունը, քաղաքներում
զպրոցների թիվը և զասաղանգման որակը ցարական սեփմի
մամանակների համեմատությամբ անշուք բարձրացել է։ (Այս
ամենը, ինչպես և այլ դեպքերում, համարյա չի վերաբերում
պուշկոցություններ, քաղաքությամբ մի քանի ոչուցադրական
շրջանների)։ Իմ տեսած դպրոցները չէին տարբերվում Անգ-

չիայի լավ միջնակարգ դպրոցներից: Այդ դպրոցներում բնորոշում են բոլորին, և փորձեր են արվում մաշնելու պարտադիր ուսուցում: Իհարկե, Ռուսաստանը հասուն գոյաբնության է հանդիպում: Շատ դպրոցներում սառուցիչները պակաս են, երբեմն չի հաշտվում երկխաներին ստիպել, որ հաճախեն պարամաներներին նրանց գերազասում են փողոցներում առևտրով զբաղվել: Ռուսաստանում Գաղտնի առևտրի մեծ մասը երեխաներն են տնում: Նրանց բռնելն ավելի գոյար է, քան մեծահասակներին: Բացի այդ, ռուս կոմունիստները երեխաներին պատժելու համոզված հակառակորդներ են: Բնկ ուսմ երեխաները զարմանալի արագ են աճում, քան պետք է աճեն հյուսիսեանները:

Մինչև 15—16 տարեկան պատանիները համատեղ ուսուցումը խախտված հիմունքներով այնպիսի մի երկրում, ինչպիսին մեր օրերի Ռուսաստանն է, վատ հետևանքների է հասցրել: Սա այս բանն իմացա, երբ Պետրոգրադի Արտակարգ Հանձնաժողովի նախկին ղեկավար Բականը և իր կույզա Զալուցկին եկան Գաղտնի մաս՝ այդ հարցի մասին նրա հետ խորհրդակցելու: Նրանց այդ բոլոր հարցերը բոլորովին ազատ քննարկում էին իմ ներկայությամբ, և նրանց խոսակցությունը տեղն ու տեղը թարգմանվում էր անգլերենի: Դետրոգրադի երիտասարդության բարոյական քայքայման մասին ինն ջուլջուտովն վիճակագրական ցնցող տվյալներ, որ հավաքել ու հրատարակել էին բուլլետենները: Սա չգիտեմ, թե ինչ պատկեր կունենային դրանք անգլիական վիճակագրական տվյալների համեմատությամբ, եթե այդպիսիք կան Հոնգոնի՝ երիտասարդության համար սոսկալի մի քանի շրջանների, կամ իրենց որդերով հռչակված այնպիսի քաղաքների վերաբերյալ, ինչպիսին է Ռիդինգը: (Հենթեբցողը պետք է ծանոթանա Ֆարիսյան ինկերություն «Անկման ուղիները» վերնագիրը կրող հաշվառությամբ, որ վերաբերում է պոռնիկության վիճակին): Զգիտեմ, թե ինչ արդյունք կստացվեր, եթե այդ տվյալները համեմատվեին ցարական ռեժիմի ժամանակ գոյություն ունեցած վիճակի հետ: Սա չեմ կարող ասել նաև, թե Ռուսաստանում եղած այդ զարհուրելի վիճակը որքան կարելի է վերագրել կարիքին և բնակարանային ծանր պայմաններին: Կասկածից դուրս է

միայն, որ Ռուսաստանը քաղաքներում ժողովրդական լուսա-
վորութեան և երիտասարդութեան մասովոր զարգացմանը
զուգընթաց աճել է նաև սանձարձակութիւնը՝ մանավանդ ուն-
ի հարցերում: Եվ այդ ամենը տեղի է ունենում այն մոմա-
նակ, երբ ամառ տեւումը քաղաքական շտեմնման պարիտա-
նական մտքութիւն է պահպանում: Քաղաքային ծանր անե-
ղը, որ ապրում է առաւել երիտասարդութիւնը, միտք ան ըմբռն է,
որ կա Ռուսաստանում ժողովրդական լուսավորութեան հաղո-
ղութիւնների ֆունի միայն: Եւ կարծում եմ, որ հիմնականում դա
պետք է համարել ոտքի ալան ընդհանուր քայքայման ար-
տահայտութիւններէն մեկը: Եվ լուսական ամեն մի երկրում
պատեկազմն զգալի չափով թուլացրել է երիտասարդութեան
քաղաքական հիմքերը, բայց ուսուցիչական ևս զարգացնելից
դուրս մղելով մեծ թվով հին, փորձած մանկավարժներ և
կապալածի տակ զննելով բոլոր քաղաքական նորմաները, ան-
ստիման, առայժմ զմար է տեսել ո՛ր աստիճանի, նպատակ է
այստեղի Ռուսաստանում տիրող խառնաշփոթութեան ուժե-
ղացմանն այդ հարցերում:

Երբ սովի, ընտանեկան ողախների քայքայման, սոցիալա-
կան քառախ պարբերականն աճող հասակով ժողովրդին բու-
շիկներէն տուլ, երանք ունեցին քաղաքների երեխաներին
դնտութեան խնամակալութեան տակ ւսնել՝ նրանց համար
չաղձակերպելով հանրակարգաւորներէն զարսցնելու: Անգլիա
յի բարձր դնտակարգների երեխաների նման Ռուսաստանի քա-
ղաքների երեխաները սովորում են զարգ-իւնաւորանելում
Պետրոպրազում իմ ալցնում զարգացնելից: Երկրորդի կողմի
կան երկու խոշոր շէնքեր՝ մեկը տղաների հանրակարգաւորան,
մյուսը՝ աղջիկներին: Այդ հիմնարկութիւններում երեխաներին
վարժեցնում են հիգիենային աստիճան կառններին և սովոր-
եցնում են քաղաքական կարգապահութիւն: Եվ այդ պահան-
ջում են ու միայն կոմունի տակաւ սկզբունքները, այլև անո-
ղոր անհրաժեշտութիւնը: Ռուսական որոշ քաղաքներ ըստ
իրենց պայմաններին դառնում են համատարած ևս ընկած
խորշեր, և բուշիկները ստիպւած են մի վիթխարի զոկտոր
Բորնարդայի գեր խաղալ:

Մենք ծանոթացանք ընդունարան-քաղաքի հետ, ուր իրենց

երեխաներին բերում են այն ծնողները, որոնք Հնարավորու-
թյուն չունեն այդ սոսկալի պայմաններում պաշտպանելու
երանց փոզոցի ազդեցությունից, կերակրելու և մարտնչելու
հետ: Ընդունարանը գտնվում է Եվրոպական հյուրանոցի
շենքում, որանդ հին ունեւորի ժամանակ շատ ու շատ ուրախ
խմբեր գալիս էին ընթերցում Կտուրին գեռ մնացել է ամառա-
յին ալգին, որտեղ սովորաբար լարային կվարտետ էր նվա-
զում, և սանդուղքով բարձրանալիս մենք անցանք մի փայլատ
ապակու մոտեզ, որի վրա ոսկե տառերով ֆրանսերեն լեզվով
գրված էր «Coiffeur des Dames»

Ոսկեզույն գեղեցիկ սլաքները ցույց էին տալիս «Մենասո-
րան»-ի ճանապարհը, մի հասկացողութուն, որ վաղուց գտնա-
վել էր եկել պետրոգրադյան մոայլ իրականութան առօրյայից:
Երեխաներին այստեղ են բերում: Մկրտում նրանց տեղավո-
րում են կարանտինում, որտեղ պարզում են՝ հիվանդ չեն ար-
դյոք նրանք վարակիչ հիվանդութուններով, և սանիտարական
ստուգում են կատարում (նորեկներից տասից իննի վրա մի-
ջատներ են լինում), իսկ հետո փախադրում են երկրորդ կա-
րանտինը, որտեղ միտումամտեակ ստուգում են, թե արդյոք
նրանք չունեն վատ սովորութիւններ, կամ որն է շեղում նոր-
մայից: Ոմանց հարկ է լինում ուղարկել գնդակտափոր երեխա-
ների հատուկ դպրոցները, մյուսները լցվում են պետութան
խնամատարութան տակ առնված երեխաների մեջ և բաշխե-
վում ըստ գործը-ինտերնաաների:

Այստեղ, իհարկե, մենք դարձ ունեն «ընտանիքի քայքայ-
ման» պրոցեսի հետ, որ ընթանում է լիակատար թափով:
Խնամակալութիւնը տարածվում է ամենատարբեր ծագումի
երեխաների վրա: Ծնողներն ուրվա ընթացքում առանց առան-
ձին սահմանափակումների կարող են այցելել իրենց երեխա-
ներին: Բայց նրանք իրավունք չունեն խառնվելու դաստիար-
ակության, հազումստի և այլ հարցերին: Մենք միառա-
մաբեակ մնացինք երեխաների մեջ, բազմակողմանիորեն
ծանոթանալով նրանց կյանքին ընդունարանում, և նրանք մեզ
երևացին առողջ, զոհ ու երջանիկ: Բանն այն է, որ նրանք շատ
լավ անձնակազմի հսկողութան տակ են գտնվում: Քիչ չկան
մարդիկ, որոնք քաղաքականապես անբարեհույս են կամ թե

քաղաքացիներն ոչ ոք, ինչու որ անխիմից չալոց և ալնակների հանկանում են մուսա առանիս և սուայիչ և ալոպիտի մտնկանկան հիմնադրվելուում աշխատանք ինչ պտնում, որ և կարող են կատարել մոթար սրտով և հանդիստ խղճով: Բանից պարզվեց, որ իմ թարգմանչուհին չալ հանադում է աշխատելնալը, որը մեզ պույց էր սուրիս քնդունարանը: Երանք հանախ էին ճաշել և բեթելը նվարդական հյարճանալում երա կրեմենի փոսքի սրերին: Այժմ ալո տիկինը հանկան է շատ համեմատ, երա մազերը խույտն են, եա իրեն շատ չալ է պահում: Երա տմախելը ապիտակովարդիական է և ժառայում է լեհական բանակում, երա երկու երեխաներն ապրում են ինտերնատում, և եա մայրաքաղաք է հոգում տաանյակներով սրերը երեխաների մասին: Զղագում էր, որ ալո կինը պարենում է իր հիմնարկության աշխատանքով, և եա ինքը մեզ առում էր, որ կարիքի ալո քաղաքում, վերահաս սովի պահանջիքի տակ ինքը շատ ալնի հետաքրքիր առարկանալից կյանքով է ապրում քան հին ժամանակները:

Գրքի ծավալն ինն թույլ չի տալիս կանգ առնել լուսավորության և դատարարակության քննադատում կատարվող ալն աժոռոջ աշխատանքի վրա, որին մենք ծանոթացանք Ռուսաստանում: Ուզում եմ միայն մի քանի խոսք առել բանվորների հանդատի տան մասին, որ գտնվում է Կամեննի կղզում: Ալո հախաձեռնությունն ինն միամտամանակ թվաց և՛ հիանալի, և՛ քաղական տարրիական: Բանվորներին ուղարկում են այստեղ՝ կուլտուրական պայմաններում 2—4 շաբաթ հանդատանալու: Հանդատի առևր մի հրահայի ոմտանալ է, սրն սեն ընդարձակ ալո, լերմոց և տանկան շներն: Մեղանատանը սպիտակ օփոսքներ, ծագիկներ և ալն նվ բոնվարը պետք է իրեն պահի ալո շքեղ միջոցալի համապատասխան: Գա երա վերադատարարական մեթոդները մեկն է: Ինն պատմեցին, որ Լին հանդատացողը մոտենա և հին սովորության համաձայն հաղալով թքի հասակին լատարալը կալիճով շրջան կցի ալոսեղ և երան կոտորարկի մայրել իր կնդատած պարկնար: Գնալ հանդատի տանը՝ առանող ծառուղին զարգարված է ֆուտուրիստական ոգով: Գործարի մատ բարձրանում է մուրհին հենված քանդակի մի մի: Դիտել, Այն պատրաստված է

գիւտից որ վերցրել էն Պետրոզքս գիւ հիշանդանոցներէ վերաբուժական բաժիններէց Բայց չէ՞ որ, վերջ ի վերջո, քան-վարենքին աղջկիսի կուլտուրական ժիշտվայրում տեղավորելու վերադադարտիարականութիւնը ինքնին չի կարող առարկութեան տուչացնել

Ինչ համար պիտի քննարկենք այդ ջանքերից շատերին վերջնական գնահատական տալու Եւրոյի է մեկ քան տակաւյնանդ ստեղծագործական ու լուսավորական աշխատանք է կատարւում, որի մեջ խառնուել են և հիացմունքի արժանին, և անհեթեթի, քայց, շամենայն դեպս, կրեան են կիւլ ստեղծագործական, անձնուրաց աշխատանքի կողմանէր, որանց դարհարելի կարիքի և անսահման տեկման այդ ծոխում լայն-դույն աղաղակի հոյս է ներշնչում: Ո՞վ կարող է տակ, արդիոր բազմականաչափ հաստատուն կլինին երեսէ, որուեւորդի տակ անգունդ գնացող այդ երկրին թույլ լսան կարծանվել: Ո՞վ գիտե որքա՞ն նարող են նրանք ունել ու ամբապնդվել, երբ Ռուսաստանը մի փոքր շունչ առնի քաղաքացիական սրատեքադմից ու ինտերվենցիայից սովից ու կարիքից: Ահա հենց այդ վերանորոգած Ռուսաստանի, աղաղա Ռուսաստանի մասնն էր սմենից տվելի ուղում խուել լինին հեռ, երբ գնում էի կրեմլ: Այդ զրույցի մասին է ա նպատակով վերջին գլխում:

Հակամարտերի ժամանակ հիմնադրված օրը մենք ներքին հղանք Պետ-
րոսրադի Սովետի նյութին: Մեզ առել էին, որ այդ օրն հաղա-
կան օգուտներ իրապես տարբերվում է անդրիական համայնքների
պայտակարից և իրար ազդեցիկ է: Մեզ հաղմաներպության աշխա-
տանքը, ինչպես և Սովետական Ռուսաստանի մյուս հաղմա-
կերտությանների աշխատանքը մեզ թվաց բացառիկ շարժմի
շարժմոված առանցքան: Գտնար է պատկերացնել, որ այդպի-
սի ընդարձակ ֆունկցիաներ և ազդեցիկ պատասխանատվու-
թյուն նրազ մի հիմնադրություն ազնիւ պահապանհանգիստ
մաներպոված լինի, քան Պետրոսրադի Սովետը:

Նիստը տեղի էր ունենում Տաղրիկյան պալատում որ մի
ժամանակ պատկանելիս է իզել նկատերվեա II ի ֆուդորիտ
Պետրոսիկիսին: Գարտական ուժիմի օրոք այստեղ նիստեր էր
ունենում Պետական գուման ևս տանտեղ ևզել էի 1914 թվա-
կանին և լսել ծանծարդի վիճարանությանները: Պ-ն Մորիս
Բերիկոզը և Բենկենգորֆներից մեկը ինձ տարան հյուրերի հա-
ժար նախատեսված պատշգամբը, որը կիսաշրջանաձև ընդ
գրկում էր նիստերի դահլիճը: Գահլիճում մոտ հազար տեղ
կա, բայց այդ տեղերի մեծ մասը դատարի էր: Մի զանգակով
զինված նախադաշն հասած էր տրիբունայից վերե մի բարձր
տեղ իսկ նրա հետեղ տեղավորվել էին սղագրուհիները: Աս-
մոտոցել եմ, թե այն ժամանակ ինչ հարց էր քննարկվում: Հա-
մենայն զեպս զա մեծ հետաքրքրություն չէր ներկայացնում:

Հիշում եմ, ընդհանրապես ուղեգրություններ հրավիրվելու ախր, վրա, որ ԻԻԴ գումարի⁺ դեպատեղությունների մեջ շատ ցուցանում էր հայերն ստեղծված վառարանային մեջ նրանց փախչում էր ու մարտնչում բռնական աշտի էին ընկնում:

Այս անգամ ժենեւ արցնէ ոչ թէ հազմականի դիտողներ էին քաջա՛ նիստի թէտի՛ մտածակիցներ Մեղ նստեցրին նախագահ Հովսեփ անդա՛նի հասնել այն բարձրութեան վրա, որտեղ սովորաբար և բա՛ւ է հրուսովարութեան անդամները, պաշտօնական արցնելուները և ոչ չէ նախագահութեան շեղանք, ամբողջ և ոչ ուրախութիւններ տեղերը՝ ամեն ինչ միտցնել էր ինչպէս աստի՛ էր, բայց տալով ալ պատշաճ արձագանք միտցնողներին փոխարինել էր բազմամարդ, ազմեղակց, մի արտանձին ձեռք ուղղող մտածական միտքի իրադրութեանը Մեր շարքը յախտահարութեան հետեւ եղած բարձրութեան վրա, կրտսերական անձնաւորութիւն արձագանքներ և բանավոր դատարարներ պատկանու մարդիկ, իսկ ու շարք ցնեցող բազմութիւն կանայք մէկ թիւ երկու արտաքին և անորոշ անաթի մի բանի մարդ Պաշտօնը լեզու-լեզուներ էր, երկու կամ երեք հազար մարդ ազատարարի ու կանայք, զորակցեալ էին ու իրար բազմացնելը ալիս բոլոր միջանցքներու մասնաւոր լեզուներ և կրտսերութիւն աւտաշարմաների տալ, որտեղ նույնպէս լեզուներ և լեզուներ բոլորն էլ Պատրաստակ մտնող անցումներ էին ու իրար իրար հանդիսանում էր իրար տալանակ մի մտքի և համարակաւ ամբողջում

Նախագահության տեղանիկ մասը չկայրք մեջ կոչվել է, որ չհասել էին Զինավերջ, նրա աշխարհը Զարկի և նախագահության ժողովրդավարական էին կենսաբանական հարաբերությունները, մանկերը: Զգացումներ, որ մարդկին շատ սուր են ստացում պարամետրերը և լեհերի պայմաններին քննությունները ցիմ էլ: արամիացում: Մեր դարձյալ հետո շուտով Զինավերջ մի էրկայ, և, որքան էս կարող եմ դատել, համարվել հետո արտասահ էլ: Նիստի մասնակցներին նախապատրաստվելով կապիտալ:

ցիւայի անհրաժեշտութիւն մտքին: Լեհական պահանջները վերջնականացին ևն, բայց ներկա պահին Ռուսաստանն ստիպ-
 ված է գիշողութիւն գիծել: Նրանից հետո հանգիս եկաւ մի
 տարեց մարդ, որը ռուս ժողովրդին ու կառավարութեանը կա-
 տաղորդէն կշտամբում էր անաստվածութիւն համար: Ռուսաս-
 տանը, ասում էր նա, պատիժ է կրում իր ժնգրերի համար, և
 քանի դեռ նա չի զգա և չի վերազանա կրօնի ծոցը, աղետ
 ազնաի հետևից կհետադնդի նրան: Թեև նրա տի մասնակիցնե-
 րը նրա հայացքները չէին լաժանում, այնուամենայնիվ նրան
 անարգել թույլ տվին արտահայտվել: Հետո բաց քվեարկու-
 թյամբ որոշում ընդունվեց հաշտութեան կնքել Լեհաստանի
 հետ: Դրանից հետո եկաւ իմ հերթը: Սովետի անդամներին
 հաղորդեցին, որ Լա Անգլիայից եկել է մ Բուլղարիայի ռեժիմին
 ծանոթանալու: Իմ գլխին գովասանքներ տեղացին, ապա կոչ
 արին այդ ռեժիմին վերաբերվել բուլղարիին արգարաժիտ և
 չհետևել տիկին Մարտինի, այ ըն Հետտի և պ-ն Բերտրան
 Ռասսելի օրինակին որանք վերջերս օգտվել էին Սովետական
 ռեպուբլիկայի հարաբերութիւնից, խեղ եւր վրադարձել են,
 սկսել են անբարյաղաւամբ արտահայտվել նրա մասին: Սա
 ասն վերաբերվեցի այդ կոչներին ևս Ռուսաստան էի եկել,
 որպէսզի անաշու կերպով գնահատեմ բուլղարիյան կառավա-
 րութեանը և ոչ թե գովաբանեմ նրան: Ապա ես պետք է ամ-
 րիտն քարձրանայի և նաուով գիծնի այդ լիցի լեցրւն գահիճին:
 Նա գիտեի, որ ումեց համար օվրեո ինձնից տուաք եղել էին
 Ռուսաստանում, այս ամբիտնը նախատաղրակաւն է եղել հե
 ս աշխարհում նրանց համար զմար է Լզել բացատրել, թե որ
 տեղից են ստուղվել այն նաուերը, լրտեց բովանդակութիւն
 մարին իրենց թարգմանիչները սադիոյի օգնութիւնով ազգա
 բարել ևն ամբողջ աշխարհին: Բարեբախտաբար ես պատկե
 բացուեմ էի, թե ինչ է լինելու և թարգմանութիւններից խու-
 սա ինչու համար մի հակիրճ նաու էի գրել և պատրաստել նրա
 նշգրիտ թարգմանութիւնը Միենից առաջ միտեղամայն
 աներկմիտ հայտարարեցի որ ես ոչ մարքսիստ եմ, ոչ կոմու-
 նիստ, այլ կալեկտիվիստ եմ, և որ ռուսները հաշտութիւն և
 իրենց ազնաւորի գործում օգնութիւն պիտի սպասեն ոչ թե
 Ծմբողայի սոցիալական սեւլյուցիայից, այլ՝ Արեմատքի լի-

քերաւ տրամադրված շափաղոք շրջաններէջ: Եւ տեսցի, որ
աշխատանքները ժողովուրդները վնասեալներն կ'ուզեա-
նէից են Ռուսաստանի հետ հաշտութիւն կնքելուն, որպէսզի
եւ կարողանա ընթանալ իր սեփական ուղիով, բայց նրանց
զարգացումը կարող է ընթանալ Ռուսաստանից բաւորովին
տարբեր հանապարհով: Եւ այժմ ավարտելով՝ ես իմ ճառի
թարգմանութիւնը հանձնելի Զորինին՝ ոչ միայն դատարանե-
լով նրա խնդիրը որպէս թարգմանիչ այլև զբաղով վերացնե-
լով թուրիմացութիւններն ամեն մի հետազոտութիւն: Իմ
ճառը «Թրամպտ-ում» ապագրվեց լրիվ և առանց ազավագում-
ների:

Հետո սկսվեց Զորինի առաջարկութեան քննարկումը՝ Զե-
նովինն ուղարկել Քեռլին՝ Ենկախ սոցիալիստներն համագու-
մարին: Զորինը սրամիտ հոնտոր է, իր հումորով եւ գահ-
նում հիանալի տրամադրութիւն ստեղծեց: Նրա առաջարկու-
թիւնն ընդունվեց բաց քվեարկութեամբ: Հետո զեկուցում
տրվեց և վիճարանութիւններ սկսվեցին Պետրոգրադի շրջա-
կայքում բռնաբռնելն ցանկաւ մտաին: Այս գործնական հար-
ցը գահինում մեծ աշխատութիւն առաջացրեց: Մարդիկ վեր
էին թուում, տեղից հակիրճ ճառ արտասանում և նորից նըս-
տում: Նրանք գոտում էին և իրար ընդհատում: Այս ամենը
ովելի շատ կուին Հոյի բազմամարդ միախնդ էր հիշեցնում,
բան որ նոյնպէս որդանի աշխատանք՝ աշխատանքը յարապակե
հասկացողութեամբ:

Երբ այս հարցն էլ սպասվեց ամ զի ունեցած մի շատ ավե-
լի արտաստոգոր բան: Մենք բարձր, արհեստական ետառնե-
րըս, ամ զափափովեցինք առանց այն էլ լեզու-լեցուն ուսչինը,
մի կերպ անզափոքովեցինք այնտեղ իսկ ետազահութեան սե-
ղանի հետևը մի էկրան կախվեց ապառքամբում փողային
նվագախումբ էրեաց, և սկսվեց վերահիշալ Քաքլի համա-
գումարի վերաբերալ հինգ ժառից բողկացած կիեմֆիլմի
գուցադրումը: Զիլմը նախում էին հետաքրքրութեամբ բայց
չիլ էին ծափահարում: Վերջում նվագախումբը տիւտլերնա-
դիսեալն նվագեց և հասարակութիւնը-- ներդառութիւն, պետք
է ասել Պետրոգրադի Մովեալ--սկսեց զրվել այց հանրահայտ
էրգի հնչումներն տակ: Բայ էութեան դա մի բազմամարդ մի

տինդ էր որք ամենաշատը կարող էր հազմանաթխուն առկ վաճ հազմանաթխուն շտապ կատարվարութիւնն առաջարկութիւններին, բայց ինքն ընդունակ էր որնէ խելահիան արենդարական դոր ժունեութիւնը իր անկազմակերպութեամբ ճշգրտութիւնն աւ դորժունութիւնն թաղակտրութեամբ Պետրոգրադի Սովետական խորհրդում անդիտակն շտապմով նախ, որքան ժամացույցի անշատ-տեղատ անկիւնիկ կայան է տարրերովում ճիշտ շաշխատող, բայց և աշխատ ժամանակը շուրջ տվող հեամողս ժամացույցից:

Պատրարագրից Մոսկվա դեպի ուսման նպատակը Լենինին հետ հանդիպում ունենալու էր Բեն Համար, հետաքրքիր էր տեսնվել նրա հետ և պետք է առնձնացնեմ, որ կանխապես նրա հետ էի տրամադրված: Բայց իրականում ես հանդիպեցի մի մարդու, որն ամենեին նման չէր իմ պատկերացրածին:

Լենինը գույնի մարդ է՝ նրա հրապարակված աշխատությունները ներքին պատկերացում չեն տալիս նրա մասին: Խիստ առնձնադրված այն բոլորություններն ու ոչամիլիտները, որ Մոսկվայում լայն են տեսնում նրա անորոշությունները և չեն օրհնում կոնցրետիաներով Արեմուտի բանվորների հոգեբանությունից մասին ու համառորեն հաստատում են այն արտաբերականությունը, թե Ռուսաստանում տեղի է ունենել հենց Մարքսի կանխապես սահմանված ուսուցիչական ուսուցանման, հաղթել թե արտացոլում են իսկապես Լենինյան խելքի թեկուզ մի մասերից, որին ես համոզվեցի մեք զրույցի ժամանակ: Այդ աշխատություններին մեք ներքին հանդիպում են սցենար, որոշակիացումներ, բայց ամբողջությամբ, վերջրած նրանք միայն կրկնում են օրթոգոնալ մարքսիզմի մեկրեզմիշտ առհմանված գրույթներն ու նկատկերացումները: Քերեզ դու կոմունիստների հասկանալի ցեանք լեզուն է՝ նոր զարգացման ընդունելի նրանց կրթմանը և լիակատար շփոխություն կառուցանելու մասին: Կոմունիզմը կարելի է անվանել այսօրվա Ռուսաստանի ողնաշար: Դժբախտաբար, այս անշարժ աղնաշար է, որը մեղմում է մեծ զեմպարությունը և միայն որովհետև պատասխան հարցալից չուղարարված:

Հոկտեմբերյան արտից լուսաշողված և աշտանային անրեներին ասկով զարդարված Մոսկվայում էլ, անքր մեզ թվաց շատ

ազնիւի աշխույժ ու թնփն քան Դեմոքրատում Փսղոցներում մեծ լեռնաւոր է հաւաքեք համեմատաբար շատ կան աշատեղ ազնիւի շատ են աւետարտ անում: Մուկաները բաց են: Տեւրն ու ապահատակներն ազնիւի լավ դրամական են: Ժիշտ է, 1918 թվականի սկզբի փողոցային կատաղի մարտերից քիչ հետքեր չեն մնացել: Վարդիւի նրանելու տաճարի գմբեթներից մեկը, որ հենց Կրեմլի դարբասի առաջ է գտնվում, թողանութի արկից քանգզել է և դեռ չի նորոգվել: Մեր ահաւոր տրամվայները ռաւերները չէին փոխադրում ալլ՝ մթերք ու վառելիք: Գտնում թե, որ այդ ահաւորներից լինելնդբացն ազնիւի լավ է նախա պատրաստված, քան Մոսկովան

Մոսկովայի լեւոգիներնոր տաւը հազար խաշները գեռ շոգշո գում են արեւի տակ: Կրեմլի աշատրակների վրա առաջվա պիտ կաշսերական արծիւվներն են փռել իրենց թիւերը: Բուշնիկները կամ խիստ շատ են գրադված ուրիշ գործերով կամ պարզապէս նրանց վրա ուշադրություն չեն դարձնում: Սկեզնեցիները բաց էն ազոթոցներ թաղմությունը ջերմեռանդորեն ժուեր է գնում սրբապատկերների առաջ, մուրացկաններն գեռ երբեմըն հաշոգում է որեւէ ողորմություն ստանալ: Առանձնապէս մեծ հոշակ է վալելում Բվերյան աստվածամոր նշանաւոր մատուղ, որ գտնվում է Մպասակի դարբասի մոտ: Գլուղացիներից շատերը ներս մանելու հնարավորություն չունենալով՝ համբուրում են նրա քարն պատերը:

Էնեց ուղիղ նրա դիմացի տան պատին չորանակի մեջ գլոր ված է այժմ նշանաւոր, լողունգը՝ Եկրոնը ժողովրդի համար հաշիշ է: Թեւոյուցիայի սկզբում արված այդ գրության ազդեցությունը չգտնորեն թուլանում է նրանով որ ուսս ժողովուրդը կարգաւ չգիտե:

Այդ գրության մասին ես մի փոքրիկ, բայց հետաքրքիր վեճ ունեցա ամերիկացի ֆինանսիսա պրն Վանգերլիպի հետ որն ապրում էր կառավարական նույն առանձնատանը որանց մենք: Նա գտնում էր, որ այդ գրությունը պիտք է ոչնչացվեր: Ես գտնում էի, որ այն պիտք է պահպանվի որպէս պատմական մնացորդ, ինչպիս և նրա համար որ համատի նկատմամբ հանգուրժողականությունը պիտք է տարածվի նաեւ անաստվածների վրա: Բայց պրն Վանգերլիպն այդ աշխարհ

ժողով էր քննարկում իր սրտին, որ իմ տեսակետը հասկանալի չէր կարողանում:

Կառավարության հշտերի տանձնատանը, որտեղ ապրում էինք մենք ու պ-րն Վանդերլիպը և անգլիացի մի ձեռնե-րեց քանդակագործ, որը ինչ-որ մեկով Մոսկվա էր ընկել, լենինի ու Տրոցկու կիսանդրիները քանդակելու համար, մի մեծ, լավ կահավորված շենք է Սոֆյախայա առափնյա փողոցում (№ 17), Կրեմլի բարձր պարսպի գիմաղը, որի հետևում երևում է ն ուսական ցարերի այդ ամբողջի դմբեթներն ու աշտարակները: Այստեղ մեզ այնքան անհաշկանազ չէինք զգում, ինչպես Պետրոգրադում, ավելի մեկուսացված էինք: Դարբասի մոտ կանգնած ժամադահները մեզ պաշտպանում էին պատահական այցելուներից, մինչդեռ Պետրոգրադում ով ցանկանար, կարող էր դալ ինձ հետ զրուցելու պ-ն Վանդերլիպն ըստ երևույթին արգեն մի քանի շաբաթ ապրել էր այդանոց և մի այլոցան էլ ուզում էր մնալ: Նրա հետ ոչ ժառանգը կային, ոչ քաղաքագար ոչ թարգմանիչ: Ինձ հետ նա իր գործերը չէր քննարկում և միայն մեկ երկու անգամ զգուշացվածք տալով, որ իր գործերը զուտ ֆինանսական, տնտեսական և ամենևին ո՛չ քաղաքական ընտյթ են կրում: Ինձ տալիս, որ նա սենատոր Հարդինգից հանձնարարական նամակ է բերել լենինին, բայց ես ի թեև հետաքրքրվող չեմ և ոչ այդ բանն ստուգել փորձելի, ոչ էլ պ-րն Վանդերլիպի գործերի մեջ խցկվել: Ըսեալներս էլ նրան լեի հարցնում, թե քննարկարարական կոմունիստական պետություն մեջ ինչպես կարելի է առևտրական բանակցություններ վարել և ֆինանսական գործողություններ կատարել որևէ մեկի հետ բացի կառավարությունից, և ինչպես կարելի է գործ սեկենալ կառավարություն հետ՝ ամենևին չշտփելով քաղաքական հարցեր: Պետք է խոստովանեմ, որ այդ բոլոր խորհրդավոր բաները իմ բմրանողությունից վեր են: Բայց մենք միասին ուտում էինք, ծխում, սուրճ խմում և զրուցում պահանջելով լիակատար զսպվածություն: Քանի որ մենք խոսադրում էինք պ-րն Վանդերլիպի բմրասային մասին խոսել, այդ միասին մեր գիտակցության մեջ փքվում էր վիթխարի լսողությամբ, և այդ միտքը չէր ողնկվում մեզանից:

Լենինի հետ իմ հանդիպումն նախապատասխանում էր

կապոված ձևակերպութիւնները երկար ու տաղանկալի էին և ըզտայնութիւն էին առաջացնում, բայց ահա, վերջապես, ես կրեմլ մեկնեցի ուղեկցութեամբ պ-րն Ռուաշտեյնի,³⁹ որն անց-յալում կամուխատական պարտիայի ակաեմիքը գործիչ էր Հոնգոնում, և ամերիկացի մի շքնկերոջն, որը լուսանկարչական խողջը ապարտտ ուներ ձեռքին և որքան ևս հասկացաւ, նույն-պես Արաքսի ժողովումստի աշխատակից էր:

Ես հիշում եմ կրեմլը 1914 թվականին, երբ այնտեղ կա-րելի էր մանել նույնպես անարգել, ինչպես Վիննոքի ամբոցն են մանում: Այն ժամանակ կրեմլում շրջում էին ուխտավոր-ներն և տաբուսաների փոքրիկ խմբեր: Բայց այժմ ազատ մուտքը վերացված է, և կրեմլ ընկնելը շատ գտժար քան է Մոսկոն իսկ դարբասի մոտ սպասում էր անցաթղթերի և թույլ-տրվութիւնների ստուգման գլխացաւանքը: Նախքան լենինի ժոտ ընկնելը մենք ստիպված եղանք անցնել հինգ թն վեց անեյտելի միջով, որտեղ մեր փաստաթղթերն ատուգում էին ժամապահներն ու կրեմլի աշխատակիցները: Գոցն և դա ան հրամանք է լենինի անձի ապահովութեան համար, բայց դա գտժարացնում է Ռուսաստանի կենդանի կապը նրա հետ և, որ զեկավարման արգլանաւանութեան տեսակետից ավելի կարե-վոր է, գտժարացնում է նրա կենդանի կապը Ռուսաստանի հետ: Եթե այն, ինչ հասնում է նրան, տեղեւում է որոշ ֆիլարի միջով, ապա ինչպե՞ս է ֆիլտրվում այն ամենը, ինչ նրանից է ելնում, և այդ պրոցեսի ժամանակ կարող են տեղի ունենալ խիտ զգալի ազաւազումներ:

Վերջապես մենք հասանք լենինի առանձնաանեյակը, մի լուսավոր անեյակ, որի լուսամուտները բացվում էին զեպի կրեմլի հրապարակ: Լենինը նստած էր մի մեծ դրաեկանի ժոտ, որը ժանրաբեռնաւ էր գրքերով ու թղթերով: Ես նստե-ցի սեղանի աջ կողմը, և ցոեքահասակ մարդը, որը բաղկաթո-ռին նստել էր այնպես, որ սարերը հազիւ էին հատարին հաս-նում, շուտ եկաւ զեպի ինձ՝ արմուկները հենելով թղթերի կույտին: Նա անդիբեն հիանալի է խոսում, բայց պ-րն Ռոտ շուէյնը հետեւում էր մեր գրույցին՝ դիտադութիւններ ու պար-զարանումներ անելով, և դա ինձ շատ բնորոշ թվաց Ռուսաս-տանում իրերի ներկա գրութեան համար: Մինչ այդ ամերիկե-

ցին ձեռքն առաւ իր լուսանկարչական ապարատը և, աշխատելով շխանգարել, սկսեց հռանգով նկարել մեզ: Գրույցն այնքան հետաքրքիր էր որ նրա այդ լուրջ լինելիցաները և գետնի դեն քնկնելը էին նեղացնում:

Ես սպասում էի հանդիպելու մարքոնասական մի տիրուցութի, որի հետ ես ստիպւած կլինեմ գնելի բռնվել, քայքայող պիտի բան չեղաւ: Ինձ ասել էին, որ կենինը սիրում է մարդկանց խրատել, ուսուցանել, քայքայել: Գրույցի ժամանակ ես, անպայմանորեն, դառնաւ շէր գրողով: Երբ կենինին նկարագրում են, մեծ ուղադրութիւն են դարձնում նրա ժիւղի դրա, որն իբր թե սկզբում հաճելի է, քայքայ հետ ցինիդժի երանդ է ստանում: Ես այդպիսի ժիւղ չսկսեցի: Նրա հակառակ դեմքին հիշեցնում էին ինչ-որ մեկին՝ քայքայ եւ չէի կարողանում մտարեք, թե հասկացել ես ու, մինչև որ օրերս տեսա պոետ Էրտուր Բալֆուրին¹⁰ ստիպուովորւած լաճի մոտ նստած: Նա ճիշտ և ճիշտ նույնպիսի բարձր, թեք փոքր-ինչ անհամալսօ հակառակում:

Կենինը գուրնական, թխալուն գեթ ունի՝ արագ փոփոխվող արտահայտութիւնք և աշխույժ մպիտ: Զրուցակցին լսելիս ես մի աչքը կկոցում է (հնարավոր է, որ այդ սովորութիւնը տե սողութիւն որեւէ թերութիւն հետեանք է): Նա այնքան էլ նման չէ իր լուսանկարներին, որովհետեւ ես մեկն է այն մարդկանցից, որոնց մոտ արտահայտութիւն փոփոխութիւնը շատ անելի էական բան է, քան բան դիմագծերը: Խոսակցութիւն մամանակ ես թեթեանկի շարժումներ էր անում՝ ձեռքը մեկնելով իր սեղանին դրւած թղթերի վրայով: Խոսում էր արագ, հագնաւորութիւնք, միանգամայն տեկեղծ ու շիտակ առանց որեւէ ձեռնանութիւն ինչպեւ խոսում են իսկական գիտնականները:

Մեր ամբողջ խոսակցութիւն միշտ անցնում էին երկու — ինչպեւ տեմանեմ — հիմնական թեմաներ: Դրանցից մեկը ես էի առաջ քաշում Վեյլսի՝ ու եր ցատկի բացնում գուր ապագա Թուսստանը Ինչպիսի՝ պետութիւն եր ձգտում կառուցել: Երկրորդ թեման առաջ էր քաշում ես Վեյլսի՝ Լեդլիայում ու թխալական ռեյույցիա ի սկսվում: Ինչո՞ւ գուր ոչինչ չեք անում այն նախապատրաստելու համար Ինչո՞ւ գուր կապի-

տալիզմը չէր ունէլացնում և կոմունիստական պետութեան քա-
տաղծումը։ Այս թեմաները միահշուտվում, բախվում պարզա-
բանում էին իրար։ Երկրորդ թեման մեզ վերադարձնում էր
առաջինին։ Ի՞նչ է աղէկ։ ձեռք սոցիալական հեղափոխան Սր
այն Հաշո՞ղ է ալին։ Իսկ սա իր հերթին հասցնում էր երկրորդ
թեմային. սեյտ Հաշող լինելու, Շամար արեմոյան աշխարհն էլ
այնտը՝ չժգի նրան։ Ինչո՞ւ այդ տեպի չի ունենում։

Մինչև 1918 թվականը քայքայ մարքահաւները սոցիալական
ոհայրացիան գիտում էին որպէս վերջնական նպատակ։ Բոլոր
և յերկրի պրոլետարները պետք է միանային, կապիտալիզմը
տապալահին և ձեռք ընդնին հազիւս նախան Իրանութեան։ Բայց
1918 թվականին կոմունիստները ի գործադա հենց իրենց
Թուստատաւում իշխաւ նոյնպէս գլխի անցան, և նրանք պէտք է
տկնառու կերպով ապացուցեն, որ իրենք կարող էա իրա-
կանացնել իրենց սոկի դարը։ Կոմունիստներն իրաւագործեա
ասում էն որ պատերազմական ժամանակի պայմանները,
բաւկադան և ալլն ալն պատճառներն են, որոնք դանդաղեց-
նում են նոր և լավագոյն սոցիալական կարգերի ստեղծումը,
բայց և ալնաւա ժիանգամայն ալ ենքն է, որ նրանք ակսում են
հասկանալ, որ մատթողութեան մարքահաւական եղանակը
պրակտիկ դործունեութեան ոչ մի պատրաստութեան չի աա-
յիաւ Կան շատ բաներ — ես դրանցից մե գանիսը հիշատակե
կեցի — որոնց նրանք չգիտեն, թե ինչպէս ձեռնամարտ լինեն
Բայց շորքային կոմունիստան սկսում է զտրանալ եթե դուք
համարձակվէք կրակարտ ալ մեկ թէ ուր ունիմի պոյման
նկրում ա մեն ինչ աբլում՝ ամենալավ ու ամենախելացի ձևով
և ս իրեն դաւաւմ ալն շուտ վերադորվող տեսակաւուա պես
որն սուում է, որ իրեն գովեն, թե նրա տանն արինակելի կար-
ւալ կանան կա թեկ նոր քանկարան փոխադրվելու պատճառով
ամեն ինչ տակն ու վրա է արվում։ Արդարեւ կոմունիստը հի
շնցնում է ալում արգեն մոռացվաւ սահրաւմիտաւհիներին,՝
արոնք երկրի գլխա դրախտ էին խռաւանում, հենց որ հաշոգվի
աղտաղել աղտամարչաւ սահմանած արենքներին բոնութեանից։
Բայց Լիբիւն ամենալն անկեղծութեամբ որք կրքմե շփարեց
սում է իր հետեւորդներին, վերջերս ցրիվ աղեց վերջին պոստ
թանքներն ալն մաաին որ սուսակտն օհայրացիան ոչ ալլ ինչ

է, եթե ոչ անգողոցում որոնումները դորաշըտսի թեալսխում։
Նրանք, ովքեր իրենց վրա են վերցրել հասկանալիզմի սխալա-
ժան վիթխարի աշխատանքը, պետք է գիտակցեն, որ իրենք
պետք է փորձեն դարձադուրյան մեկ մեթոդը մյուսի հետեից,
մինչև որ, վերջապես, չդառնան այն, որն ամենից ազիլի հա-
ժապատախանում է իրենց նպատակներին ու խնդիրներին —
դրել է նա վերջերս։

Մենք գրույցն սկսեցինք նրանից, թե ինչ է լիւիւս մեծ քա-
ղաքների ապագան կամուրջով ժամանակի։ Սա սուրում է իմա-
նալ թե լինին ի պրոֆիթով որքա՞ն հետո է գնալու քաղաքնե-
րի մաւաքման պրոցեսը միաստատանում և վերադառնալ Պետրո-
պոլս իմ մեջ մի միտք էր հարուցել, որն սառը գլուխը չէր
զալիս, այն է՝ քաղաքի արտաքին տեսքն ու հաստակագծու-
ն որոշվում է աստուծով, և ասեաքքի սխալացումը աշխարհի կամ
Նաղդակիորեն անխմատ և անպատեհ է դարձնում սովորա-
կան քաղաքի բոլոր շէնքերի ինքն տաւ բոլոր մասի պայմայու-
նը։ Եթե քաղաքն զգալիորեն կփոքրանան, — հաստատեց
լինինը, ինչ նրանք ուրիշ տեսակի կդառնան, այո, բոլորովին
ուրիշ։ Սա ստացի, որ դա նշանակում է եղած քաղաքների
քանցում ու նորերի կառուցում և վիթխարի աշխատանք կդա-
հանի։ Պետրոպոլսի տաճարներն ու հոյակապ շէնքերը պատ-
ժական հուշարձաններ կդառնան, ինչպէս Մեծ Նովոգորոդի
Եկեղեցիներն ու հնամենի շէնքերը և Պետրոպոլսի տաճարները
Ժամանակակից քաղաքի մի վիթխարի մասը կզերտնա։ Լինինը
սիրով համաձայնեց դրան։ Կարծու է ի նրա համար հանելի
էր դրուել մի մաքուր հետ, որը հասկանում է կոչեկալիզմի
տեխնոստիկի հեռանկարները մի քան որ լիւիւսի գիտակցել
չէին կարողանում նույնիսկ նրա կոպմնակիցներով շտաբը
Ռուսաստանը պետք է արժաատելու վերահասուցել բոլորու-
մին նորից ստեղծել։

Իսկ ի՞նչ է լինելու արդյունաբերութեանը։ Ա՞յն ևս պետք է
արժաատապես վերակառուցվի։

Սրբյոք ևս պատկերացում ունէ՞մ թե արդեն ինչ է կատար-
ւում Ռուսաստանում։ Գիտե՞մ Ռուսաստանի էլեկտրիֆիկաց-
ման մասին։

Բանն այն է որ չէինք որը սրպես իսկական մարքոնա

որովհետեւ շահույթի համար պայքար մղելը նրա բուն իսկ հիմքն է կազմում:

Պետք է խոստովանեմ, որ այդ գիմարանության մամուլն ինչ եւս չափողովարքն զբաղւում է միայն ընկուս և խեղճ հանկարծիքով: Գիտացք Մոսկւայի նոր գիրքը՝ «Ազգայնաշնչման հաղթանակը»: Որին նա, ըստ երևույթի, լավ ծանոթ էր:

— Այ, աւանգամ եր, հենց որ Լեզ ժողովուրդական է դալիս մի լավ իսկական կուլիտովիտական կազմակերպություն, որը գեթ որեւէ նշանակություն ունի հասարակության համար, կուլիտայինսանքն իսկույն ունշաղնում են այն նրանք ունշաղնքին մեր պետական իսկաշինարանները, նրանք մեզ չեն թույլ տալիս խելաղիտքն շահագործել ամբողջաներքը:

Նա մատուց թիւկի կացրեց դարին:

— Այտեղ աւել ամենի մասին տուած է:

Եվ ի պատասխան իմ խոսքի, թե պտեքաղմները ծնում է նաղիտայիտական իմպերիալիզմը և ոչ թե հասարակություն կազմակերպման կուլիտայիտականն մէք նա հանկարծ հարցրեց

— Իսկ ի՞նչ կտեք դուք այդ նոր ռեսպուբլիկային իմպերիալիզմի մասին, որ մեր կողմն է դալիս Ամերիկայից:

Այտեղ խոսակցությունը խառնվեց պարն Ռուսանչին, ռուսերեն ինչ-որ բան տասց, որին և ինչեք նշանակություն չտվեց:

Ռուսագրություն չգործնելով պարն Ռուսանչին հիշեցումներին, թե անհրաժեշտ է դիվանագիտական մեծ զսպմանություն, և ինչինն սկսեց ինձ պատմել մի նախադիմ մասին, որով մի ամերիկացի ուղում էր շշմեցնել Մոսկովային, նախադիմք Գախաստում էր տետեսական օգնություն ցույց տալ Ռուսաստանին և ճանաչել բուշնիկյան կառավարությունը, պաշտպանական դաշինք կնքել ճապոնական ազրեպայի գեմ Միքիբում, ամերիկյան ռազմածովային բազա ստեղծել հեռավոր Արևելքում և հիսուն-վաթսուն տարով կոնցեսիայով տանալ կամչատկայի, գրեց և Ասիայի ընդարձակ շրջաններին բնական հարստությունների մշակությունը: Դա կօգնի՝ խաղաղություն տմբալնդմանը: Նոր համաշխարհային տարազմբոցի սկիզբ չի՞ դառնա այդ: Արդոք այդպիսի նախադիմք դուք կգտ՝ անդլիական իմպերիալիստներին:

կապիտալիզմը, պնդում էր Լենինը, հակառակապես մեր
դպրոցումն է և պայքար շահույթի համար։ Նա կոչեկար՛վ
դործնականությանն և ուղղակի հակադրություն է։ Կապիտալիզ-
մը չի կարող վերադառնալ սոցիալական միասնության կամ
առաջնարդյունի միասնության։

Բայց որն է արդյունաբերական իրերի պայքար է օգնության
դա մուսաստանին, — առաջի եւս Ասանց աշակերտի օգնության
հիմա։ Նա չի կարող վերականգնման աշխատանք սկսել։

Բազմաթիվ հարցերի վերաբերող մեք վեհի ժամանակ
մենք մի բնականուր պարտիցի շեկանք։ Մենք չընժարեն հրա
մեշտ արվեր Լենինին։ Վերադառնալիս իմ և իմ ուղեկցի ան-
ցաթղթերը նորից ըաղմիցս ատուգեցին, ինչպէս կրեմլ մտնե-
լու ժամանակ։

— Հիանալի մարդ է, — ասաց պրն Ռոաշանյեք — Բայց
նրա կողմից անզգաշություն էր .

Ես խոսեցու տրամադրություն լուենի։ Մ'էք մեք առանձնա-
տանն էինք գնում Կրեմլի հին փոսի երկարություն, ծառերի
մոտով, որոնց տերևները ոսկեգունել էին։ Ես ուզում էի Մեխի
մասին մտածել, քանի գնա հիշողությանս մեջ մնացել էր նրա
ամեն մի դիմագիծը, և ինձ պէտք չէին իմ ուղեկցի մեկնաբա-
նությունները։ Բայց պրն Ռոաշանյեք չէր լուսմ։

Նա շարունակ ինձ համոզում էր պրն Վանդերլիպին ոչինչ
չտան։ Ուս-ամերիկյան մերձեցման այդ նախագծի մասին,
թե ևս հենց սկզբից վստահացրել էի նրան, որ պրն Վանդեր-
լիպի զոգովածությունն այնքան եմ հարգում, որ այն չեմ խախ-
տի որն է անզգաշ խոսքով։

Սվ ահա, նորից մոֆիյակայա առափնյա փողոցի առևեր,
նախաճաշ պրն Վանդերլիպի ու լոնդոնցի երիտասարդ քան-
շակագործի հետ։ Ուսելիքը մատուցելիս ծերունի սպասավո-
րը տխուր նայեց մեր աղքատիկ սեղանին, հիշելով այն հիա-
նալի օրերը, երբ այդ տանը իջևանում էր Կարուզոն և երկրորդ
հարկի զահլիճներից մեկում երգում էր Մոսկվայի ամենաբն-
տիր հասարակության առաջ։ Պրն Վանդերլիպը մեզ առա-
ջարկեց ցերեկը ծանոթանալ Մոսկվայի շուկային, իսկ երեկո-
յան քալեռ դիտել, բայց ես ու արդիս արդեւ էինք այդ նույն
երեկոյան վերադառնալ Պետրոգրադ իսկ այնտեղից՝ Ռենել,
որպեսզի մասկհայմից մեկնող շոգենաղից շուշանանք։

Նախորդ պատիսեյրը հրված են տառքին գեմքով և աննախկին ուժով ուղղվելու են օւղում էի ընթերցողը ոչ մի բուսական, որ մենք կարն ժամանակ ենք եղել Ռուսաստանում, և իմ հետընկերները սահմանափակ են եղել: Այժմ, ցիրքը վերադարձվել է, և կուզենայի, եթե ընթերցողը համբերություն կունենա էլի մի քանի ատոլ կարգալու, նմազ սուրբհանգիճություններ և ամենայն պարզությունը շարադրել: Իմ հիմնական խորհրդածությունները Ռուսաստանի դրության մասին: Այդ խորհրդածությունները բխում են իմ խոր համոզմունքներից և վերաբերում են ոչ միայն Ռուսաստանին այլև մեր քաղաքակրթության ամբողջ ապագային: Դրանք ընդամենը միայն իմ անձնական համոզություններն են բայց խորապես հուշում են ինչ որ մեզ պետք շարադրում եմ առանց որևէ վերապահության:

Ահռել և նրանից, որ Ռուսաստանը, որն երկնից տրեմայել և իսկ քաղաքակրթություն էր ներկայացնում — ամենից քիչ կազմակերպվածը և ամենից ավելի խախտաբեր մեծ տերություններն էին, — ներկայումս իրենից ներկայացնում է ժամանակակից բազմակրթությունը in extremis ⁴², Ռուսաստանի խորատկամ անմիջական պատճառը վերջին պատերազմն է, որը նրան հասցրել է ֆիզիկական հլուսման: Միայն զրա ընդհանրված բույնիկները կարողացել են իշխանությունը իրենց մեծքը վերցնել: Պատմությունը չդիտել այնպեսի մի խորտակում, որ

ապրում է Ռուսաստանը: Սթեն այդ պրոպեքսը լիքի մի առաքի շարունակվի, խորատակամբ վերջնական կլինի: Ռուսաստանը կզատնա գյուղացիների երկիր քաղաքները կաժայանան և ժխտականների կվերածվեն, Լեհասթուգիները խոտով կծածկվեն: Սրկասթուգիների ռչնչացումով կոչնչանան կենսոտնական խշյանսփյան վերջին մնացորդները:

Գյուղացիները բոլորովին տղետ են և մեծ առումը բթաժիտ, նրանք ընդունակ են դիմադրելու, Երբ իրենց պրոքերին լի խանգում, բայց նախաանակ և կազմակերպվել շեն կարգանում: Նրանք կզատնան մարդկային հաճիմ քաղաքակալապես կեղտոտ, հակասսթյուններով ու մտեր քաղաքացիա կան պատերազմներով բղկոտած, ամեն մի անբերքսթյան գնաքում սովի ենթակա Այդ գյուղացիությունը նվրատայում աժեն տեսակ համաճարակային հիվանդության բույն կգտնա և ազնլի ու ազնլի կծուլվի Ասիայի հետ:

Քաղաքակրթության կործանումը Ռուսաստանում և նրա ժոխաքինումը գյուղացիական բարբարոսությամբ էրկիտա առաքինը նվրոպային կկարի Ռուսաստանի հարուստ ընդերքից, նրա հումքից, հացից, վուշից և այլն: Արևմուտքի երկրները հագիվ թե կարողանան յույս գնալ առանց այդ ապրանքների: Նրանց քաղաքայությունն անխուսափելիորեն կտանի գնալի Սրևմտյան Նվրոպայի ընդհանուր աղքատացում:

Միակ կառավարությունը, որն այժմ կարող է կտնխել Ռուսաստանի այլալիսի վերջնական կրախ, ներկայիս բուշնիկյան կառավարությունն է այն շայմանով, Եթե Ամերիկան և սրևմտյան երկրներն չդաւթյուն ջույց տան նրան: Ներկայումս որեւէ բարից կառավարություն ալնանդ անհնարին է զնա իհարկե, հակառակորդներ շատ ունի ամեն տեսակ ավանշարիտներ և նման բաներ պատրաստ են նվրոպա կան պետությանների աղնսթյամբ առաքալիտ: Բուշնիկյան կառավարությունը, բայց որեւէ ընդհանուր կապատելի և բարոյական միասնության նշույլ անդամ չունեն, որը հնարավորություն ապր նրանց գրավելու բուշնիկիների տեղը: Թացի գրանից այժմ արդեն Ռուսաստանում նոր սնույլուցիայի ժամանակ չի մնացել: Քաղաքացիական պատերազմի մեկ տարի ետ, և Ռուսաստանի վերջնական հեռացումը քաղաքակրթ ժողովուրդ-

ենքի բնականիքից անխուսափելի կդառնա: Պրա համար էլ մենք, ուզենք լուզենք, պետք է հարմարվենք թուլչեկյան կառավարությանը:

Թուլչեկյան կառավարությունը խիստ անփութ է և անհրժուտ: Երբեմն նա շատ դաժան է լինում և բռնություններ է գործադրում, բայց ընդհանուր առմամբ դա ավելի կառավարությանն է: Նրա մեջ կան մի քանի մարդ, որոնք իսկական ստեղծագործական միտք և ուժ ունեն, և եթե հետազոտություն ու օգնություն ցույց տրվի, նրանք կարող են մեծ կերպարանագիտումներ կատարել: Ամեն բանից երևում է, որ թուլչեկյան կառավարությունն աշխատում է գործել համապատասխան իր համոզմունքների, որոնց նրա կողմնակիցների մեծ մասը մինչև այժմ էլ հետևում է համարյա թե կրոնական խանգով: Եթե թուլչեկներին առատ օգնություն ցույց տրվի, նրանք, երևի, կկարողանան Ռուսաստանում ստեղծել մի նոր քաղաքակիրթ հասարակարգ, որի հետ մեացած աշխարհը կարող է գործ ունենալ: Հավանորեն դա կլինի լափավոր կոմունիզմ՝ ալանսպուրտի, արդյունաբերության և հետագայում գյուղատնտեսության կենտրոնացած կառավարումով:

Եթե արևմտյան երկրների ժողովուրդներն ուզում են ինչպես հարկն է օգնել ռուս ժողովրդին, նրանք պետք է աջակցեն հասկանալու ու հարգել թուլչեկների համոզմունքներն ու սկզբունքները: Մինչև այժմ արևմտյան երկրների կառավարություններն ամենակուպիտ կերպով անտեսել են այդ համոզմունքներն ու սկզբունքները: Մովեպական կառավարությունը, ինչպես ինքն էլ հայտարարում է, կոմունիստական կառավարություն է և նա չի է հաստատ ղեկավարության՝ իր գործունեությունը կառուցել կոմունիզմի սկզբունքների վրա: Ռուսաստանում նա մասնավոր սեփականությունն ու մասնավոր առևտուրը վերացրել է ոչ թե կոնյուկտուրային նկատառումներով, այլ նրա համար, որ դա համարում է արդարացի: Եվ այժմ ամբողջ Ռուսաստանում չեն մեացել առևտրով զրազվող անձինք ու կազմակերպություններ, որոնց հետ մենք կարողանայինք գործ բռնել արևմտա էվրոպական առևտրական պրակա-իկայի սովետությունների ու նորմաների հիման վրա: Մենք պետք է հասկանանք, որ թուլչեկյան կառավարություն

իր իսկ բնույթից էլնելով ամենատմեղ կանխակալ էություն
 ունի մաշակար ձևանարկաանքերի ու անարարկանների գեմ,
 և վերջիններիս տեսակներից միշտ էլ նրանց հետ վարվելու է
 անարգարացի և առանց հարգանքի, նա միշտ էլ չի վստահել
 իրանց և ամենուրեք որանող միայն հնարավոր է, նրանց ամե-
 նաանրաբնագաստ գրություն մեռ է գնելու նա նրանց համա-
 րով է ավազակներ իսկ լամպուլն գնալում՝ կողերներ Ե,
 Դրա համար էլ մասնավոր անձինք ու ֆիզմաները չպետք է
 ռապենն Ռուսաստանի հետ առևտուր անելու մասին: Այդ
 լրելում կա միայն մեկ լրավական գեմ, որն արեմայան աշ-
 խարհին կարող է անհրաժեշտ երաշխիքներ առաջարկել և որի
 հետ կարելի է էֆեկտիվ գործեր վարել, դա հենց ինքը՝ բու-
 շնիկյան կառավարությունն է, և դրա համար գոյություն ունի
 "իսկն մեկ ուղի" առեղծել որևէ աղագյին, կամ ազելի լավ է՝
 Դեռագրային առևտու: Այդպիսի արևաք, որը կենսկապակներ
 մեկ կամ մի քանի պլատյուն և նույնիսկ անվտանգ ս կապ-
 ված կլինեն Ազգերի լիգայի հետ, կկարողանա համարա-
 սկզբունքներով գործ սանհալ բուշնիկյան կառավարության
 հետ: Նա ստիպված կլինեն ճանաչել այդ կառավարությունը
 և նրա հետ միասին ձևանամուխ լինել լուծելու մի հասուն-
 ցատ խնդիր, այն է՝ ելութական հիմք առեղծել Ռուսաստանի
 եվրոպական ու ասիական մասերում քաղաքակրթ կյանքի
 պայմանները վերականգնելու համար: Իր ընդհանուր կառուց-
 վանքով այդ արևաք պետք է նմանվի այն գնման բաշխման
 խոսքը արևաններից Ենիքն, որոնք համաշխարհային պատե-
 րազմի մամտանկ եվրոպական պնաությունների կյանքում
 ալնքան կարևոր դեր խաղային: Այդ արևաքը գործ կունենա
 առանձին արդյունաբերողների հետ, իսկ բուշնիկյան կառ-
 վարությունը, իր կողմից, գործ կունենա Ռուսաստանի բնակ-
 լության հետ: Կարճ մամանակամիջոցում նա կարող էր միա-
 դամել անփոխադրելի գառնալ բուշնիկյան կառավարու-
 լության հետ: Իսկն այնպիսի ճանապարհով կարող է վարդանայ
 կողիտակատական աշխարհի առևտուրը կոմունիստական
 հետ: Այն բուքը փորենքը որ արվում էին անցյալ տարի և
 7-ինքն առաջ պրակնդի Ռուսաստանի հետ մասնավոր առև-
 տուր անելու մի որևէ եղանակ գտնվի առանց բուշնիկյան կա-

ռազմարութիւնը ճանաչելու, հենց սկզբից նույնքան անհուսա-
րի էին, որքան Անգլիայից զնպի Հնդկաստան հյուսիս-արեւ-
մտյան ճանապարհի որոնումները: Մառութիւն անհաղթահա-
րելի է:

Ամեն մի էրկիր կամ էրկրներ խումբ, որը քաժականաշարժ
արդյունաբերական միջոցներ ունի, կհասնածայնի բուշնիկյան
Ռուսաստանը ճանաչել և նրան օգնութիւն պույց կատ, ան-
խառնափնիքներն կցառնա բուշնիկյան կառավարութեան հինա
րանը, աշ թնը և խորհրդականք: Նա կենքդործի ալդ կտաւ
վարութեան վրա և իր հերթին կենթարկվի նրա նի բզործու-
թեանը: Այդպիսի արեւտի մեք մտնող նրկները ազնիւ
հակված կլինեն պնպի կաշիկաթիվմի մեթագները, խոկ մյուս
եղմից նրանց ազդեցութեան աակ հազանորէն զգոյնորէն
կմեղմանան ալն խառնութեանէրը որ Ռուսաստանում գոր
ծադրում է ծալքահեղ կամուկիւմը:

Ամերիկայի Միացյալ խահանգներն ալն միակ տերութեանն
է, որ կարող է վերջին բապին հանգնս կեղ ալդպիսի փրկչի
զկը ստանանը Մհա թե ինչու ինժ քաժական հետաքրքիր է
թվում ալն գործը, որ մտածել էր ձեռներեց և նրկակալութիւ
նից ոչ զուրկ պ ըն վանգերիպը: Ես կասկածում եմ, թե նրա
քանակցութեանէրը գրական արդյունք կունենան: Հնարաղոր
է, որ գրանք նոր հիման վրա ռուսական պարլեմի քննարկման
սակ տառչին փուլն են, որը լեռնապետ, կարող է հասցնել
ալնալդ, որ ալդ պրորէմը կունվի համապարմակ ձեռվ,
համաշխարհային մառնարով: Քանի որ համաշխարհային
միջոցները նվալել են եթն չհաշվենք Ամհը, մյուս տերու-
թեաններն սախլված կլինեն միավորել իրենց զանգները, որ-
պիսի հնալավարութեան ունենան էթիկաթիւ ալակցութեան
գույց տալու Ռուսաստանին: Կամուկիւտները մեծ մառնարով
գործեր վարելու նկատմալը հոկակաւոր շունեն: Ինդհակա-
ռակն, որքան մեծ լինի մառնարը, ալնքան ազնիւ մեծ կլինի
մոտեցումը կաշիկաթիվմին: Ես գնելի կաշիկաթիվմը տանող
քարծրագույն ուղին է քչերի համար ի ամբողջութեան ջաժ
քաղութիւն ուղու, որով ընթանում են մառնաները:

Ես հաստատ համոզված եմ, որ առանց դրսի ալդպիսի
օգնութեան բուշնիկյան Ռուսաստանում անդի կունենա վերք-

նաեւան խորատակումն այն ամենի, ինչ գետնա ժամանակակից քաղաքակրթությունից մեացել է նախկին ուսումնական կայսրության տերիտորիայի վրա: Այդ խորատակումը հազիվ թե ստեմանագիակվի նրա սահմաններում: Ռուսաստանից զնպի արեւելք ու արեւմուտք եղած մյուս պետութիւններն էլ իրար հետեից կքաշվեն այդ ձեռով առաջացած անդունդի ժեղ: Հնարավոր է, որ այդ վիճակին կհասնի արդի ամբողջ քաղաքակրթությունը:

Այս խորհրդածութիւնները վերաբերում են ո՛չ ինչ-որ հիպոթեզի կազազայի շարադրելով սրանք՝ ես աշխատել եմ ընդհանուր պատկերը տալ այն իրադարձութիւնների, որոնք վիթխարի տրագիքամբ զարգանում են Ռուսաստանում ու ամբողջ աշխարհում, և նշել Հնարավոր հետանկարները, ինչպե՞ս այդ ամենը ես պատկերացնում եմ: Այս է ստեղծված գրութիւն ընդհանուր ընդթագրութիւնը, և ես կուզենայի որ բնթիցողը, ծանոթանալով Ռուսաստանի մասին գրած իմ անխորհն-րին, զեկավարվիք նրանով: Այսպե՛ս էլ ես մեկնաբանում Յով-րոպայի արեւելան պատին գրված գրերը:

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ *

Վ Ի Լ Ե Ն Ի Ն

ՆՏՈՒՄՆԵՐ ՀԵՐԹՅՈՑ ՈՒՆԵԼՈՒ
ՀԻՈՒՄԱՅԱՆՔՆԵՐ ՄՏՈՒՄԻ ԳԵՋ՝ ԴՐՔԻ ՎՐԱ

(Քաղ. Ընկերություն Գրքերի Գրադարան)

1921

Հինիք

46 Բնագիտ.

67. 09 Լաբորանտ

68

ՀՀ 12. NB

ՀՀ 18 ՀՀ 71

ՀՀ 27 89-90

ՀՀ 51-53 | ՀՀ 53 | 94

ՀՀ 14 (1) ՀՀ 146-7

ՀՀ 71 ՀՀ 153

Levin
46
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200

Հերթերը և նյութը ստացանք
Հայաստանի Գրքերի Գրադարանի վրա
4 1 Հեղինակի կատարած հետազոտության
հետևանքով.

* Միջին հասակներից հինգ Մարգարիտ-Բենիդիկտի ինստիտուտի
արքեպիսկոպոս Մարգարիտ (Կառլ) Սահակյանի հրատարակած հինգ
հատորանոց արքեպիսկոպոսի 1927 թ. Յ. Մ. Սահակյանի Մարգարիտ-Բենիդիկտի
Ս. Մ. ինստիտուտի, իմպերատրիս Մ. Լյուբովիչի

<Ըջ 11—12>

Հիմնականը, որ մեզ վրա ազդագործություն գործնեց դժպի՝
Ռուսաստան կառարած ժնր ուղևորության ժամանակ, դա
Հրեշտվոր անուղղելի կրակի պատկերն էր։ Վիթխորի միա-
պնտությունը, որ գործություն ունեց աշտուղ 1914 թվականին
և երա հետ կապված սցիպակակաև, Խնամական ու անտար-
կան սխանամենքը փուլ էին եկել և ամբողջովին ավերվել զի-
ջամյա պատերազմի անաշացրած սմից վնր շարումի հետե-
վանքով։ Հին քաղաքակիրթ աշխարհի այն ժառը որ մինչև
1914 թվականը հանդիսանում էր Ռուսաստանը, կործանվել
ու անհետացել էր մասամբ իր ներքին անդրություն հանե-
վանքով մասամբ էլ աղքատիվ խնդիրակիզմի հարվածներին
ու մեղմած տակ։ Պարզացին, որ ասալ պետական թուրքի
Հիմքն էր հանդիսանում մինչև այժմ էլ հասած է հողի վրա
որա կյանքը համեմատաբար քիչ է փոխվել։ Մնացած ամեն
ինչը արդեն ավերվել է կամ ավերվում է։ Այսպիսի արտա-
կարգ հանգամանքներում յիսկաաաը փրուզման պայմաննե-
րում, իշխանություն նե իր ձևերն է առել մի կատակարություն,
որին պաշտպանում է կոմունիստների պարտիան մի կար-
գապահ պարտիա, ուրը համարվում է մոտ 150,000 կողմ-
նակիցներ։ Քաղմամբիվ գեղականությունների գեղով նա դա
զարեցրել է ավաղակությունը աղքատացած քաղաքներում
համեմատաբար կարգ ու հանգստություն է հաստատել և
աարքական քաղաքին իրանեմ է մուցրել։

Նա կուզենայի հենց միանգամից ասել, որ դա միակ կա
աավաթությունն է որ ներկայումս հարավոր է Ռուսաստա-
նում։ Նա իր մեջ մարմնավորում է միակ գաղափարը միակ
համայնքող սկզբունքը որպիսին գնեա մնացել է Ռուսաս-
տանում։ Քալլը սա երկրորդական փաստ է։ Արեմարյան ըն-
թերքողի համար վնամական փաստը ահեղ և մեշող փաստն այն

է որ փուլ է եկել սցիպակական ու անանական մի ուր ունե
որը շատ նման էր մեր սխանմին և անբաժրեն կապված էր
երա հետ։

<Ըջ 13>

Համարյա բոլոր ապրանքների պահապանության պայմաննե-
րում որ անաշացել է մասամբ պատերազմի պատճառած լու-
րումի հնանեքով քանի որ Ռուսաստանն ահա արդեն վեց
աարի անընդհատ լյա է երազմում է, մասամբ ամբողջ աշխո

NB

լանան կազմակերպության գլխի գլխան և մա սիւ էլ բոլորա-
 դայի հետեւեալով, գրամական շարահանութեան լիակատար
 թայրալման պայմաններում, որը պետք է միակ միջոցը լինէր
 թաղաքները փոխելու հպեկույթացիայի քառախց գեների բարձ
 քաղումից սովից և վերջին հաշիւով՝ պարենամիներքի և առա
 քին տեհրամշտութեան առարկաների մեղացողները համար
 զո ու ետխանդարդան պայքար մղելու ց հզոյ է կոչկերիվ զն-
 րս սկիզբութեամ մի ինչ որ ին և բարտալիկն սխառմ մաշնելը:

Սովետական կառավարութիւնը բարտալիկն սխառմը մշտ
 ցորել է իրենցով սկզբունքային նկատառումներէից, բայց ներ-
 կայումս մոտաւասանում ամեն մի կառավարութեան ստիպւած
 կլինէր գիմնելու գրանտ Լիմ Մոմուտայում պատերազմը միևն
 ալում շարունակվիլիս լինէր ապա Լեզգիում ևս հիմա պա
 րենամիներքիցը, հազուապես ու լրակելի ապա սեռ թլուլ ը ետ
 մախուլութ կլլնէին:

<Էջ 25-28>

Նրա մէկը Ռուսաստանը թաղնում էին: Դեռակ: գեա աքե-
 դանը պայքարա լուսաղարում էր, բայց երբ միտրա է գալի:
 լերահաա ձեռք, սիրտ: ձեղնում է: Սովետական կառավա-
 րութիւնը վիթխարի լանքեր է գործադրել որպէսզի Էլուսի
 ալին համուռան ետխապարտութի նմանա ցրանքին: Վա
 ռեալալայի գարտեր են շարժան գնուս փնքին, մեծ փաղոց
 շերտում, բալկերում, ամենուրեք որտեղ հաքաղոթ է փայա
 գարտել: Անցյալ ձմեռ շատերն ստիպւած են եղել ապրել զց-
 րայից ցածք շերտութեան ունեցող շենքերում: Էլմուդի խ-
 րափակները առակ էն, կոչուղին խանգարվել է: Ընթերցողը
 կարող է պատկերացնել, թէ ինչ վիճակի կհասցնէր դա: Մար
 գիկ հաղտուկում էին կիտիխաղար տենդակներում և ապրում
 միայն թնչ խմելով ու զրաքնելով: Հեռազայում մի որեւ նուս
 գրող մեղ կպատմի, թէ յա ինչպիս է աղղել: Ուս մարդու
 մարի: ու հողու վրա: Այս ուտրի գո ցն թն այնքան լաա լլի
 նի: Աւսում են, թն պարենը գործն ալկիլ լալ է լաւց ես
 խիտ: կապիւմում եմ գրանա երկաթուղիներու է լիակատար
 բարդայում է տիրում, շաքերաղէկն ստիպւած են փախտով
 ուղլաաուել և աքապոքեն մաշկում են: Մարտերը խախտվել են,
 գծերը խախտւում են և գեաղքները քորը են գալիս մամում
 առափնին քաաննինց: Էզոն աքապութիւմբա եթն ետլիտիկ
 երկաթուղիներն ալկել լալ աշխատանքն, գրանից գրութիւնը
 լլի փոխվի: Վրանգելն ապրեն հաքաղում գալթիլ է պարենա
 միներքի պաշտքները: Մուտով Պենտրորուրքի բնակլինները գըլ:

NB

առաքելիցի քն շտառի նա թուզի կտնենա և այն էլ շատ
 Քաջ նա կտնենում էր դրան, նա խոսեց կապանի և Սքա
 Զորդի մասին նրանում էր, որ կարող է մեծ քաղաքի, որտեղ
 կյանքը նույն է որտեղ ամեն ինչ առաջ է աշխարհի քաղա-
 քի, որ ինչ է որտեղ խաղճությունը, որտեղ նա կարող է հան-
 գնա գալ շնորհող հասարակության առաջ, առաջ ու պայծառ
 լուսավորված գաղթիկներում նվ թանի գնա ևս նրա հետ էի
 նա կարծես թե գնում ինչ կնկարների սիմվոլ էր տեսնում որպես
 ապացույց որ այդ ամենը իրար գնա գոյություն ունի

Գիտությունը արվեստը և գրականությունը չընդհանրան
 թույլանք են որտեղ պահանջում են չընթացյալ, ուղղորդված
 և խնամք Գիտության առարկանի առանձնահատկությունն
 այն է որ նա վերափոխում է ամբողջ աշխարհը քաղց միև-
 նայն մամուլի մեծագույն է աշխարհի մարդկանց հոգու, որտեղ
 պաշտպանության ու պետության կարգից ազնվի շատ են գրում
 քան աշխատողների որեւէ այլ կատեգորիա Ռուսաստանի լավ
 պրոֆեսիոնալիստ կարգերի ապացուցումով փուլ են եկել նաև
 գիտության, արվեստի ու գրականության բոլոր ապաստարան
 ենք մարդկության հոգիս փրկագործությունը քո բոլոր
 մարդկանց բաժանում է բարձրագույնի և որդեգրություն
 ոչ թե հասարակության կյանքում սեռում է ասել հիմարու
 թյան հետ ոչ պրոֆիտիզ պատանդությունը պայքարա հա

կաջողություն չո եի այն պահանջներով մասին, որտեղ ան
 հրամեշա են կրթիկների հոգիս կյանքի համար Քաջ ի պա
 տիվ յայնիկյան կատարությունը պետք է ելել, որ այնմ նա
 գիտելիք է Ռուսաստանում ամբողջ հոգեպ կյանքի վեր
 ման գիտելիք և շնայած բոլորապես, շնայած անգաղափար
 պայքարի ընդդեմ մայրաքաղաքի խաղճությունների ու քաղա-
 վանքների, որտեղ մենք ու փրկագործիք բոլորում ենք Ռու
 սաստանք շնայած այդ ամենին, Մովսեսիան կատարու
 թյունը թույլ է ապրիս ստեղծել պրոֆեսիոնալ կյանքներ և
 ետեղիս պետում է նրանց Քաջ Գիտականների տեղից գոյու
 թյուն ունի նաև Գրականության և արվեստի առաջ եկն լուս
 լինք բանաստեղծությունների մի բանի մարդկաներից, Ռու
 սաստանք նոր գրքեր չեն գրում, նկարներ չեն անում, Քաջ
 շատ ուսա գրողներ ու նկարիչներ իրենց ամերիկ ներառում
 են գանց մի լիթիսարի ետեղիս թյան մեծ համարաբար
 չին գրականության առաջին քո բաժանում հանրագիտարա
 նի հրատարակման գործը մ կյց առարկանի Գիտաառա-

համ սովյ ցրտի պայքարի և զայրուրելի զրկանքների այդ երկրում ալմմ աշխարհի գրական աշխատանք է կատարվում, որպիսին չի կարելի պատկերացնել ոչ ժամանակակից հաս-
 րուսա մեկընդայում, ոչ ժամանակակից հայաստան մեկընդայում
 անգլիայում և Ամերիկայում փաստորեն պաշտպան են մատ-
 չելի զենքով լավ գրքեր հրատարակել, օրնալմբ խիստ լավն
 է: Անգլիական ու ամերիկյան մատակների հոգևոր սնունդը
 վատանում է և աղքատանում իսկ ինքնանախընտրելի գա-
 ամեններն չի անհանգստացնում Թուրքիայի կառավարությունն
 այդ տեսանկյունից մի զվարճ բարձր է համարում: Մոկից հոգ
 մանկող Թուսաստանում հայրությունը մարդիկ թաղամասու
 թյաններով են պարզված, և նրանց թաղամասում գրքերը շատ
 մոտ ու ուսագրվում են: Այդ մտադրացված խաղանաչումը
 հարող է նոր Թուսաստանին աշխարհի գիտելիքներ առա հա-
 մաշխարհունյին մարդի թնայագրանում որպիսին չի ունենա ոչ
 մի ուրիշ ժողովուրդ: Ե տեսա այդ գրքերից մի բանից և
 ինչում էի թե ինչպես են աշխատում նրանց լրա

<Ըջ 53—53>

Մարքսիստ կան թեորքան ուս կոմս երաններին հասցրել
 է պատահապատկերեն գիտակից պայմանադրաթ գիմատու-
 րաւ լաղափորին, իսկ հետո — ինչպես ալմմ մենք տեսնում
 ենք խիստ ազատ ճիւղով — նրանց ենթելել է այն տատկե-
 րացումը թե Թուսաստանում նոր էրկեր է լինելու և նոր
 հոգ: Եթե լրաւ ուղ չի լինել, դա մարդկության կանչում
 լինական ուսուցողիս կլինել: Բայց գաղտնով շատ Թուսաս-
 տանում մենք տեսնի՝ աշխանց առաջիկա պիս հին երկիկքն է
 և հին հոգը:

<Ըջ 54—55>

Եթե համաշխարհային պ տեղաղմը էլի մի տարու լափ
 կամ ափնի շարունակվեք ապա Գեյմանիայում իսկ հետո
 ետև Երևմուտքի երկրներում հաղանորեն տեղի կունենաք
 եռլեպիտի կրախ, ինչպես Թուսաստանում, միայն թե եղա-
 կան առանձնահատկություններով: Այն գրությունը ու մենք
 տեսանք Թուսաստանում, միայն քամն և աղաբատուն է
 այն գրություն, զեպի ուր տեղաույ կերպով գետմ էր մեկ
 լրան 1915 թվականին: Այստեղ էլ շատ բանի պահապան
 է զգացվում, ինչպես մեկընդայումն էր, միայն թե աշխանց
 դա հասել է հրեշտալոր տփերի: Այստեղ էլ քարտային գիտանմ
 դա միայն թե այդ գոյից գաւ է կարգավորած և պրզյունք
 չի տալիս: Մեղենիս լրան պիս Թուսաստանում լին ուղալում:

այլ զ՛ դեպքաբարձ նա Անգլիական Պետության պաշտպանության արձանը զ՛ դիտարկեն աշտանց դարձում է նրա անհատական անհատականության, ինչ թեպետև զգալիորեն է ազդում նա արդեն անհատականության, Ռուսաստանում անհիշ է ազդում մասշտաբ ներքին ԱՄՆ և ամբողջ տարածությունը, նրանց անհատականությանը և որ Արևմտյան ներքին հիմա էլ անհատական կերպով դեռում է դեպքի նույնպիսի կատարողություն նա ամենին զատար լինում է ինչ համար զատար անհատական է Պատերազմի, ցոփության և անհատականության պատճառով արձան որան աշխարհը դեռն է ինչ հիմա էլ աշխարհի շատ միջոցներ է քաղաք տարածության արտադրում է Իսկ էին դա աշխարհ է ասում մեր կատարողություն նա — դրամական շրջանառության խախտումը ընդհանուր ազդեցությանը անհատական աշխարհական կրախը և աշխարհից բխող շուրջ հետևանքները — միայն ժամանակից դուրս է միջինում անհատական խախտումներին նույն ժամանակից, ինչ նույնի պարտության խախտումներին, իսկ միայն անհատական և միայն անհատական անհատական կյանին շուրջ անհատական շարժում, անհատական ինչ հետևանք է փոխել միջիններին արժեքների գաղափարները ԱՄՆ-ից միջազգային անհատականության

աշխարհում է և ինչ հետևանքներ խախտումներն իրար, զգալիորեն մարտական մարտության մեջ է դրում աշխարհում, ինչ արդեն Ռուսաստանի զարգացումը խախտումը շատ էին զգալի չին չափով հետևանք է միմյանց կամեցողությունների գործունեության, ինչ չափանիս կամեցողություններն են Ռուսաստանը նա զգալի ներքին վիճակներ, է ար չափանիս է կամեցողություն ասաշխարհ, և Ռուսաստանում անհատական և միջիններին կրթական կրթական ժամանակների ընդհանուր աշխարհի վիճակներ մեջ է ընկնել խախտումներին պատկերացում հետևանքով, ինչպես նաև

իր կատարողություն և անհատական շրջանակներ, է չափանիս ասաշխարհ անհատականությանը արդեն խախտում (անհատական, ինչպես աշխարհ է անհատական մեր անհատական պատկերացում, ինչ հետևանք չափում նույնիսկ անհատական խախտումներն) նրանք աշխարհ ինչպես և ինչպես չափանիս, է պատկերացումը զաղաթյանին վերջ ասան ամեն անհատական վատեցումներին, նրանք չափանիս էին զաղաթյան ամեն լավ բան, միայն մարտական մասնակցով ազդեցության և զգալիներին, միայն ար, վերջապես, արդեն չափանիս աշխարհ, նրանք կրթություն կատարողություն մ ինչ անհատական

NE

NE

NE

The shops at Regent Street will follow the
 shops of the Norfolk Palace, and Mr.
 Godwin and Mr. Bennett will have to
 do what they can to salvage the art treasures
 of Mayfair. It fatals the whole world
 situation, it puts people together every
 in their political actions, to assert that the
 fatalist destruction of Russia to-day is to
 any large extent the result merely of Com-
 munist plot; that the wicked Commun-
 ists have pulled down Russia to her present
 plight, and that if you can overthrow the
 Communist every one and everything in
 Russia will suddenly become happy again.
 Russia fell into its present miseries through
 the world war and the moral and intellec-
 tual insufficiency of its ruling and wealthy
 people. (As our own British State--at
 present even the American State--may
 fall.) They had neither the brains nor the
 conscience to stop waste, stop waste of
 all sorts, and stop taking the best of every-

1917 12 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050 1051 1052 1053 1054 1055 1056 1057 1058 1059 1060 1061 1062 1063 1064 1065 1066 1067 1068 1069 1070 1071 1072 1073 1074 1075 1076 1077 1078 1079 1080 1081 1082 1083 1084 1085 1086 1087 1088 1089 1090 1091 1092 1093 1094 1095 1096 1097 1098 1099 1100 1101 1102 1103 1104 1105 1106 1107 1108 1109 1110 1111 1112 1113 1114 1115 1116 1117 1118 1119 1120 1121 1122 1123 1124 1125 1126 1127 1128 1129 1130 1131 1132 1133 1134 1135 1136 1137 1138 1139 1140 1141 1142 1143 1144 1145 1146 1147 1148 1149 1150 1151 1152 1153 1154 1155 1156 1157 1158 1159 1160 1161 1162 1163 1164 1165 1166 1167 1168 1169 1170 1171 1172 1173 1174 1175 1176 1177 1178 1179 1180 1181 1182 1183 1184 1185 1186 1187 1188 1189 1190 1191 1192 1193 1194 1195 1196 1197 1198 1199 1200 1201 1202 1203 1204 1205 1206 1207 1208 1209 1210 1211 1212 1213 1214 1215 1216 1217 1218 1219 1220 1221 1222 1223 1224 1225 1226 1227 1228 1229 1230 1231 1232 1233 1234 1235 1236 1237 1238 1239 1240 1241 1242 1243 1244 1245 1246 1247 1248 1249 1250 1251 1252 1253 1254 1255 1256 1257 1258 1259 1260 1261 1262 1263 1264 1265 1266 1267 1268 1269 1270 1271 1272 1273 1274 1275 1276 1277 1278 1279 1280 1281 1282 1283 1284 1285 1286 1287 1288 1289 1290 1291 1292 1293 1294 1295 1296 1297 1298 1299 1300 1301 1302 1303 1304 1305 1306 1307 1308 1309 1310 1311 1312 1313 1314 1315 1316 1317 1318 1319 1320 1321 1322 1323 1324 1325 1326 1327 1328 1329 1330 1331 1332 1333 1334 1335 1336 1337 1338 1339 1340 1341 1342 1343 1344 1345 1346 1347 1348 1349 1350 1351 1352 1353 1354 1355 1356 1357 1358 1359 1360 1361 1362 1363 1364 1365 1366 1367 1368 1369 1370 1371 1372 1373 1374 1375 1376 1377 1378 1379 1380 1381 1382 1383 1384 1385 1386 1387 1388 1389 1390 1391 1392 1393 1394 1395 1396 1397 1398 1399 1400 1401 1402 1403 1404 1405 1406 1407 1408 1409 1410 1411 1412 1413 1414 1415 1416 1417 1418 1419 1420 1421 1422 1423 1424 1425 1426 1427 1428 1429 1430 1431 1432 1433 1434 1435 1436 1437 1438 1439 1440 1441 1442 1443 1444 1445 1446 1447 1448 1449 1450 1451 1452 1453 1454 1455 1456 1457 1458 1459 1460 1461 1462 1463 1464 1465 1466 1467 1468 1469 1470 1471 1472 1473 1474 1475 1476 1477 1478 1479 1480 1481 1482 1483 1484 1485 1486 1487 1488 1489 1490 1491 1492 1493 1494 1495 1496 1497 1498 1499 1500 1501 1502 1503 1504 1505 1506 1507 1508 1509 1510 1511 1512 1513 1514 1515 1516 1517 1518 1519 1520 1521 1522 1523 1524 1525 1526 1527 1528 1529 1530 1531 1532 1533 1534 1535 1536 1537 1538 1539 1540 1541 1542 1543 1544 1545 1546 1547 1548 1549 1550 1551 1552 1553 1554 1555 1556 1557 1558 1559 1560 1561 1562 1563 1564 1565 1566 1567 1568 1569 1570 1571 1572 1573 1574 1575 1576 1577 1578 1579 1580 1581 1582 1583 1584 1585 1586 1587 1588 1589 1590 1591 1592 1593 1594 1595 1596 1597 1598 1599 1600 1601 1602 1603 1604 1605 1606 1607 1608 1609 1610 1611 1612 1613 1614 1615 1616 1617 1618 1619 1620 1621 1622 1623 1624 1625 1626 1627 1628 1629 1630 1631 1632 1633 1634 1635 1636 1637 1638 1639 1640 1641 1642 1643 1644 1645 1646 1647 1648 1649 1650 1651 1652 1653 1654 1655 1656 1657 1658 1659 1660 1661 1662 1663 1664 1665 1666 1667 1668 1669 1670 1671 1672 1673 1674 1675 1676 1677 1678 1679 1680 1681 1682 1683 1684 1685 1686 1687 1688 1689 1690 1691 1692 1693 1694 1695 1696 1697 1698 1699 1700 1701 1702 1703 1704 1705 1706 1707 1708 1709 1710 1711 1712 1713 1714 1715 1716 1717 1718 1719 1720 1721 1722 1723 1724 1725 1726 1727 1728 1729 1730 1731 1732 1733 1734 1735 1736 1737 1738 1739 1740 1741 1742 1743 1744 1745 1746 1747 1748 1749 1750 1751 1752 1753 1754 1755 1756 1757 1758 1759 1760 1761 1762 1763 1764 1765 1766 1767 1768 1769 1770 1771 1772 1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780 1781 1782 1783 1784 1785 1786 1787 1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806 1807 1808 1809 1810 1811 1812 1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820 1821 1822 1823 1824 1825 1826 1827 1828 1829 1830 1831 1832 1833 1834 1835 1836 1837 1838 1839 1840 1841 1842 1843 1844 1845 1846 1847 1848 1849 1850 1851 1852 1853 1854 1855 1856 1857 1858 1859 1860 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875 1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889 1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 26

պէս, միջոցները վաճառում էին իզուր, գզվումում էին և
կույրի պէս չէին տեսնում վերահա կառաւարձութեան, մինչև
որ այն բանինք եմ ահա այդ մասնական էր, որ ինչպէս ես
քույր կամ հաշորդ գլխիններում, նկատ կամենիստեները

III ԲԱՆԵՎԻԶՄԻ ՓՎԻՆՏՆՍԵՆՏԻԱՆ

<Էջ 67—72>

Մարքսի հայացքների պրոպագանդան շարունակվում է
արդեն կես դարից ալիքի նա տարածվել է ամբողջ երկրա-
գրեցում, և համարյա ամեն մի երկրում կա նրա մոյի հետե-
վորդների մի փոքրիկ խումբ։ Դա ամբողջ աշխարհում տիրող
անտեսական գրառքյան քննական հեռանակն է։ Ամենուրեք այդ
պրոպագանդան տրամադրւում է նույն սահմանափակ դադա-
փարենքը՝ միևնույն տրամադրություններով... ..Մուշկեթով
գազափարենքին ժանաբանայու համար ուսանքն սովորելու
կարիք չկա։ Հետաքրքրվողը գրանք կգտնի յուզույան
սփընստում և նյու-յորքյան սէրենքիտորում և գրանք
տրամադրւած կլինեն հինգ նույն բառերով, ինչ և ուսանան
սփրազդաւում։ Մարքսիստները այնչէ չեն թարգմտում նրանք
ամեն ինչ առաջ ևն անկեղծաբան։ Եմ այն ինչ առում ու գրում
են նրանք աշխատում են կենսագործելու

Ավելի լավ կլինի եթե ես Մարքսի մասին գրեմ առանց
սրել կնկնաւոր հարգանքի։ Ես միշտ էլ նրան համարել եմ
վերին աւաթմանի ծաներայի Մարքսի սփրազդաւոր վիթխարի,
թերաւաթա աշխատությունը, — ծաներայի հասարակների այդ
շարքը, որանք մեջ խողում է այնպիսի ուրվականային, ոչ
ռեալ բաների մասին, ինչպիսիք են սրտաբանադիտու-ն և
սպորտադիտու-ն ր բառ որում շարտգրանքը լինի է տաղա-
կույի, անկարծաք գառադաթյուններով, — ինն թվում է հազան-
նորդ պեղանաթով մի հայանալ նմուշ։ Բայց և այնպէս,
մինչև իմ վերջին ուղեքությունը Ռուսաստանում, ես ակտիվ
թշնամանք չունիի Մարքսի եկատմամբ։ Ես պարզապէս խու-
սափում էի նրա աշխատությունները կարդալուց, իսկ երբ
մարքսիստների էի հանդիպում, նրանցից ազատվում էի նրա-
նով որ խեղդում էի ինն հեղքիտ բացառել, թե խելապէս
սփընք են կազմում պրոլետարիաաք նրանցից ոչ որ չի կա-
րողացել ինն պատախանել, և քեզհանրապէս ոչ մի մարք-
սիստ այդ չգիտն։ Գորկու քնակարանում ես ուղադրությամբ
չտամ էի թե ինչպէս Բականն ու Շալլապինը քննարկում էին
մի բարդ հարց քեզհանրապէս Ռուսաստանում գալուքյան

ամյալը կյանքի նպատակն է գտնելով ոչնչացնել այս կարգերը ազատվել Իրանի յեթը Այդոկոն բանաստեղծներ ստեղծելու համար ամեններն էլ հարկավոր չէ ներկավոր պրոպագանդա ամենուրեք որտեղ աղյուսեալներուց զարգա
 Լա է Է սկիզբն է ասեում կոմունիստական շարժումը որպես
 Իրանի այն Է արտակարգի արատներն, որը մարդկանց
 որտեղ կը խոսվում է տալիս, իսկ հետո արկայնում է նրանց
 Մարտիական միևնույն է, նրան նպային, և քննարկել է
 Մարտի Էջեր գոյություն չունենալ

<Էջ 75>

Բաշինիկյան կառավարությունն աշխարհի բոլոր կառավարություններից ամենահամարժեքն է և միաժամանակ ամենանեղորձը Բաշինիկյան կառավարությանն ազնիվ է ներկայում
 աշխարհում Գյոթյան ունեցող բոլոր կառավարություններին
 ձեռք գա ամենաանխաբարդին կառավարությունն է

IV ՍՏՆՂԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

<Էջ 80—80>

Անդրապրամ իզատ ռուս էմիգրանտները բազմազան անհանգիստ ալմախի են ամեն արհամարհանելու նրանց անվերջ պատմություններ են կրկնում թույլնիկների գաղափարներ ներքին մասին, գլխավորների ձևերով հրկիզան առանձնատներին Իսովի կողմ յս աների ու ազանությունների մասին որ բազմաշենյում կատարում են կազմալուծված բանակի գինյոր ներք, խույ անկյուններում կատարվող անխնայի մասին և այլն, և այդ ամենը նրանց ասելով, թույլնիկյան կառավարությունն անարի գործն է Բաշինիկյան հարցերը նրանց քննարկության ինչպիսի՝ կառավարություն կուղենային անունը, և ի պատասխան դուք կյանք միայն ընդհանուր փուլ խոսքեր, ըստ ըստ ձեռք խոսակցիցը որպես կանոն, իրեն կմնացնի այն բազմազան անհանգիստ կողմնակից, որը, իբր կարծիքով դուք առանձնապես նախագիծ պայտապանում եք, կամ քննարկել սիրտ խառնելու շափ գովարանել որն է հերթական քննարկարարություն ձեռնկրկիկն կամ Վրանգելին, որը միայն աստեղծ է հայտել քն

NB

Ինչպե՞ս ամեն ինչ կարգի կբերի, Նյառեք արժանի չեմ ասելիչ ըսվ թանի, քան քաղը, աշխինչ չեմ էչ կարող արդենչ, Քե հաս-կապեա ու քարին նե աղտամ, Թառաստանամ մեղքան քարա-քան մարդկանչ մեծ մասը աշիմ հանուն Թառաստանի փոխու-թյան աստիճանաբար անասմ է դժկամությամբ, թաղը աղեք-փորեն քարեանչնչ քարիննչյան անմիմն

[illegible]

65-913

Տեսչական շտաբական գործարարություններին, բաշխիկները դա-
նում են ավելացնելուց առեղծվել նոր Թաւաւաւաւաւ Թեւե իւրաք
ենք ժխաւի նրանց ակգրաւեւեւեւեւ ու մեթաղեւեւ, իւրաք ենք
նրանց պլաններն ուսաւաւաւաւեւ համարել և ալել, իւրաք ենք
ժիւաղել նրանց գործի վրա իւր վաւեւաւ նրա աղաւաւեւեւ, իւրաք
հալել հալել իւր պեղելու, թե ներկաւաւաւ Թաւաւաւաւաւաւ ու մե
առեղծաւ գործաւաւ աղաւաւաւեւ իւր իւրաւաւ մ, Թեւեւեւ, իւր-
եւեւեւեւեւ մեւ իւր թաւաւաւեւ ու գործաւաւաւեւ, որանց ու մե
թաւ աղաւաւեւեւ իւր իւրեւի իւր թաւաւաւաւաւ, որանց հա-
վաւաւաւաւ են, թե թաւաւաւեւ է իւրաւաւաւաւաւ աղաւաւեւ, հաւ-
աւաւաւաւ առեւաւաւ ու գործի իւրաւաւաւաւաւաւ և վերաւեւեւ
թաւաւ աղաւաւաւաւ աղաւաւաւաւաւաւ, որաւաւաւ եւեւեւ եւեւ-
աւեւ թեւեւեւեւ մե թեւ-որ աղաւաւ գորաւաւ սեւաւ Թաւաւ ուս-
աւաւաւ ալգ նոր աղաւաւաւաւ իւր և որեւի մաղաւեւ, աղաւեւ իւր
հաւաւաւաւաւ, և եւեւ նրանց հաւաւաւաւաւաւաւ աղաւ, նրանց
իւրաւաւաւաւաւ, և եւեւ հաւաւ իւրաւաւաւաւաւաւ և աղաւաւ
առեղծաւ գործաւաւ ուսաւաւ աղաւաւ մաղաւաւեւեւ նա իւրաւաւեւ
հենց թեւեւ' իւրեւեւ, որը գորաւաւաւաւաւաւ աւեւ է իւրաւաւ-
աւաւաւաւ աղաւ թաւաւաւաւաւաւ սեւաւ և վերաւեւ թաւաւաւաւեւեւ

ժամուկում երեսեցով հանդես է եկել իր իսկ սեփական պար-
տիալի ժայռանից ապրքերի մոլը եղած խոտորաններն զնն

զագաթեցումը անպայման մտնւմ ոչպէս եզրա լայնին կհասցնէր ընդհանուր ազդատացման:

Միանկ կատաղւարությունը, որ ներկայութեա կայաւ ի կան խնչ Ռուսաստանի վերջնական կտրեանումը բողոքիկներէր ներկա կատաղւարությունն է (նկն մմներէկան և արեմտյան ան բողոքներն սյգ բանում ոգնէն նրան): Այժմ նրան ոչ մի փոխարինող չիտ Հաւ կամ ալլ է բողոքիկները շատ հազաւա կուգնէր ունեն ամեն անում կվտնտյութիտներ որոնք պատրաստ են փորձելու եվրոպական տնտեսյուններէր պնտ: թյամբ տապալել բողոքիկյան կատաղւարությունը: Սակայն ամենափոքրիկ նշանն անգամ չիտ թն զոյոթյուն անի որնկ ում, որը միալորդան չիներ նպատակի ու բարոյական սկզբ բուններէր ընդհանրությամբ, որը կարողանաւ իտիտարինել նրան: Բացի դրանից մուստատանն այժմ մամանակ լուսի նոր տնտյութիտի համար: Քաղաքացիական պատերազմի հո մենկ տարի՝ և Ռուսաստանի վերջնական անշատումը բազաւա նիւթը աշխարհից՝ անխուսափելի կգտանա: Ռուսի մենք պնտք է որդան կարելի է կարգաւորենք մեր կապը բողոքիկյան կատաղւարության հետ անկախ նրանից թն սյգ կատաղւարությունը մեր պատվն է թն ոչ:

Բողոքիկյան կատաղւարությունն անփորձ է և ժայր տատի
մանի անհմտաւ նա ունենում է բողոքյան ու անտրոքյան
մամանակնր բաւց իր էո թյամբ նա ազիվ է Բացի դրա նից սյգ կատաղւարության մեր կան մի բանի մարդ որոնք ի վկայան սանդաղութական նրանկայություն և բողոքանդություններ ունեն: Բարենպա տ պայմաններում և համապատասխան պնտթյուն չիներ պնպքում նրանք նրկի վերականգնման գործում կկարողանային մեն հաղաթթյուններէր հասնել:

<Ից 152—153>

Միանկ տերո թյունը որ ալ լիւրջէր բողոքին կ որոյ է ա-
ռանք մյուս նրկներէր պոպկցության ոգնել Ռուսա տանին՝
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն են Ահա թն ինչու նա մեն
նշանակություն էմ տալիտ արե համարանկ նախամեմտթյա նը, որ մատենել է նաւաւիտ մ ք Վանգերլիպը: Նա կասկա-
թում եմ, թն նրա բանակցություններն այտանդ վերջնական թնոյթ են կրում հազանարեն դրանք միայն առաւկան պոպ-
լնի նոր հիմունքներով ընկարկման սկզբնական վտապն են և, թնրեւ, սյգ թնտարկումը վերջ ի վերջո կհասցնի ազնի

այն միջուղացին մոտեցման ենթիւս սխառացիային. Մշտա
յոյս տէրութիւնները բազմի միացալ նախանշենք, ըս-
խաղանք կրկնեն ենթիւս ընդհանուր հշտեմտութիւն կա-
պալցութեամբ միապարկի իրար հետ, որպէսզի շատ թիւ
իրական պետութիւն ցուց տան Ռուսաստանին, Գոտեմեմ-
նին ամենինն էլ խոշոր նախանշանութեան զեմ շին տրամա-
դրումը Ռուսան ազնիւն են ընդայնվում երա մասնաւորները,
այնքան ա լինի շատ է եւ մասննում կողմնորվիչմին. Գա ա-
կալութիւն վերահալի տալին է զեպի կողմնորվիչմ փոխա-
ւակ մասնաների զեպի այն տանող աւարին ուղտ

Թիւ եթն բաշխիկեան Ռուսաստանի գործերին ալդոյնի
այն ալար միջամտութիւն չիին, ալդա իմ խոր համազմամբ
սխառութիւն կրկնի բազաքակրթութեան վերջին մնացորդներն
վերջանան կործանումը այն ամբողջ տնրիտորիայի վրա, որ
ստալ կալում էր աստական կայսրութիւնը. Յափազանց թիւ
է հալանահալ թիւ ալդ կործանումը չի տարածվի երա սահ-
մաններէն զայն Հետադուր է որ Ռուս աւակն զեպի արե-
լնը աւ զեպի արեմտաք ուրիւ խոշոր տնրիտորիաներ էլ
կրկնենն բաշխակրթ աշխարհում աւաղացան ալդ մնաց-
լաների մէջ Կարող է պատահել որ պետեղ կրկնի մամա-
նակակնց ամբողջ բազաքակրթութիւնը

Այս եղանակացութիւնները մի ինչ որ հետադուր պարբերա-
տիկ ապալակի շին վերաբերում է ա փորձեցի ցուց տալ այն
իրազարմութիւններն հիմնական փաստնրն ու հետադուր հե-
տեմքները, որոնք արմ զարգանում են ն այն էլ մեն տրա-
յութեամբ, ու միայն Ռուսաստանում այն ամբողջ աշխար-
հում, ն ցուց տալ դրանք այնպէս, թնչպէս եւ տեսնում եմ
Սրտեք են այն ընդհանուր շարանակները, որոնք մեջ եւ կա-
զենային ընթերցողին ենթիւս այնպէս իմ ակնարկը Ռուսաստանի
Իտաին. եւնա աշխարհ եւ եւ բացատրում այն մարդարեւ
թիւնը, որ դժապք էլ է նվարացի արեւելեան պատի վրա

NB

« **ՆՈՒՄԵՐ Լ Թ** (Թողնե՛քեղ) — բազմիցս նախաները կատարեց թուշնիզմից և վերջին հաշվով կտրվեց մարտիզմ-լենինիզմից, Մատիպիկյան անանցիպի և բանվորական շարժման նոր վերելքի տարիներին հանդես էր գալիս որպես հաշտվողական մենչեյիկ-լինվիպատարներ և արոցկիտաների նկատմամբ: Պետրոպոլյան անալյուցիպից հետո կանգնեց ժամանակավոր կոոսովարությանը և նրա պաշտպանողական բազաթակասությանն արանցնլու: Գրքերում Գեմ էր գուրս գալիս բուրժուազեմոկրատական անալյուցիան սոցիալիստական անալյուցիպի վերանման պարտիպի գմին: 1917 թվականի հոկտեմբերին Ալեկովի հետ միասին զավտանանական թալլ արեց մենչեյիկյան սեովյաթ միգնե թերթում գեմ գուրս նկավ թուշնիկներին կենտրոմթ որդմանը գինվամ ապաստամբության մալիս, որով ապաստամբության պլանեց մասնեց թշնամիներին: Հոկտեմբերյան անալյուցիպի հաղթանակից հետո կողմնակից էր կոալիցիան կոոսովարության և ստեղենլյան, նրա մեջ մտցնելով մենչեյիկներին կանոններ և բոլղովրդական սոցիալիստներին ներկալացու: Գրչեներին: 1925 թվականին Ալեկովի հետ միասին հանդիսանում էր ալադե՝ կալված՝ ռևոր սոցիցիպիտիս կողմակիցալիլը, որը թլտել էր կազմել Տրոցկիս հետ: 1927 թվականին հակապարտիական ֆրակցիան անդադրում պարտարի համար զատարվեց ՀամԿ(բ)Պ շարքերից: Գրանից հետո էլ հասնելով պարտիպի շարքերում վերականգնելիլուն՝ նա շարունակում էր հակապարտիակամ և հակասովետական գործունեությանը որի համար նորից զատարվեց պարտիպի շարքերից — 9

՝ Անկար բազմական նվազեցված թիվ է առալիս: Պարտիպի 13 համադատարի ժամանակ, որ տեղին ունեցավ 1929 թվականի մարտի 29-ից ալլ թիլի 5 ը, մոտավորապես կես տարի առաջ, քան Ռեյսն էր եկել Մովետա կան Ռուսաստան, ՌԿ(բ)Պ շարքերում կար մոտ 612 հաղար մալոց, իսկ 3 համադումարի ժամանակ (1921 թվականի մարտի 8—16-ը) կոմունիստ ներք թիվը հասնում էր 732 200 թ, և ոչ թե 160.000-ի, ինչպես առում էր Ռեյսը: — 10

՝ Ամինյանատուզ Ա Վ (1852—1923) — առաջ քուրճուսման ֆեյդառ իրաւ և վեպատան Լոկոսմերքյան Սոցիալիստական Մեծ Եւրոպայից Վերա Լեփրանա գարեւել և մասնակցում էր արտասահմանյան ամենա ակնկցիան ժառանգներին։— 17

՝ Լյուսիայի Կոմունա 1918—1920 թվականներին կոչվում էին Պետ րոգրադը և Պետրոգրադի արդարանքերական շքանշան։— 19

՝ Ռուսիկ Քեռուսն (ծնվ 1872) — անգլիական փրկափաւ և լոգիկ Լանգես է գալիս հոգաւս պետութուններ խաղաղ գոյակցութան։ 1926 թվականին ընտրվել է Անգլիայում նոր ստեղծված Երամպանիա միջոցա լին զինաթափման համարս կազմակերպութան պոնդիգնետ։— 21

՝ Բակաւ Ի Պ — 1917 թվականից Պետրոգրադի Սովետի և Խահանգա լին գործերմի անգամ։ Պարտիայի 117 համագումարում մանում էր Լենին գրադի զերկզայիայի մեր, որը Կենտրոմի նկատմամբ ուղղիցիան զիրք րանկը։ Համագումարից հետո հարեց Զինովի, Կամեննի և Տրոցկու գլխա վորան ուղղիցիային։ Հակապարտական գործունեութան համար վտարվեց արտաքայից։— 21

՝ Զալուցկի Պ Ա — առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ԹՄԻԲ(բ) Կենտրոմի Ռուսական Սյուրայի անգամ էր Պետրվարան Եւրոպ ցիայից հետո՝ Պետրոգրադի Սովետի և ԹՄԻԲ(բ) Կենտրոմի անգամ, Լոկ անմերքյան Եւրոպայից հետո պարտական զնկաւոր այլատանք էր կատարում։ 1925 թվականին արոցկիտական-զինովիական ուղղիցիայի անտիվ մասնակից էր։ 1927 թվականին ՀամԿ(բ)Պ 17 համագումարի կող մից վտարվեց պարտիայի շարքերից քայց 1928 թվականին նորից վերա կանգնեց։ 1934 թվականին հակապարտական գործունեութան համար նո շից վտարվեց պարտիայից։— 22

՝ Բիրում Մ (ծն 1872) — անգլիական նկարիչ-կարեկատուրիստ և գրող։ Անտիվ մասնակից էր քուրճուսման Լաթետական ժառանգներին և մաք ունեւող ու պաշտարող Եւրվիտաղ արվեստի համարս ակցրանցի սպանին։— 24

՝ Ուլենբուրգ Ս Ֆ (1863—1934) — Ռուսական արանաւոր գիտնա կան-արեկարգետ, ակադեմիկոս։ Հեղկատանի և Իրանի գրականութան զատմութան, արվեստի, հնագիտութան, ազգագրութան և լոգվադիտու թյան մասնագետ։ 1904—1929 թվականներին ՄՍՌՄ Գիտութուններին Ակա զեմիայի անվտփան քարատուար։— 26

՝ Կառպինսկի Ա Պ (1847—1926) — Սովետական խաղաղույն զեմ րոգ, 1917—1926 թվականներին ՄՍՌՄ Գիտութուններին Ակադեմիայի պոն զիգնետ։— 26

՝ Պալլադ Ի Պ (1849—1926) — առաջին գիտնական, ֆիզիկոզ Կենդանիներին և մարդու քարեքաղույն ներքային գործունեութան վերա րեքայն մասնորիտական ուսմունքի ստեղծաղը Ակադեմիկոս։— 26

10 Մնացյով Վ Վ (1827—1878) — ռուս գիտնական լեզվագետ Վնադեև և աղագրագետ։ Անդաքննելու Հետազոտել է Ալթայի Մոնղոլայի և Միջին Ասիայի հնավայրերը։ — 26

11 Քլապրոնիկ Ս Ս (1854—1894) — ռուս ագնանավոր աստղագետը և բազմիկոտ։ — 26

12 Պերի և Խ (1848—1918) և Սանկոսո Չ Վ (1852—1884) — անգլիական հումադոգետներ։ — 28

13 Կրասկ — Հարավ արևելյան Աֆրիկայի անասնապահ ժողովուրդների բնակչության տիպ։ Քաֆեր՝ Հարավ-Աֆրիկական Միության արևելյան հատված աղյուղ Նեգրական մի շարք ցեղերի հետքեր անունը։ — 29

14 Պետրոսյան պաշտպանության պրինցիպներ Մեդրիայում ընդունվել է 1914 թ Նոյեմբերին Այդ պրինցիպ աղագրականցվեցին հաղորդակցության այն շարք միջոցներին ու աղագրականությունը, որոնք աղագրի համ անաղագրի պիտանում էին պաշտպանության համար։ Սրանք հաստատությանն ու համ էր բնակչությանը՝ ենթակալու այն անհանց, ավերի երկրի անվանի գոթյան համար պատանայիք են հանգիստանում։ — 34

15 Հոլստերի Գ (1887—1898) — անգլիական հայտեր գրող Մա հայն խաչոր գեղագետ-ուսույիս Հոլստերսին առնմանափակելում է չուր ժամական հասարակության մեջ հղած անփականապիտան և ընտանեկան-կենցաղային հարաբերությաններին բնագիտությանը Նույնպիսի ի բնա մի էլում հան էրա գրամատուրգիան։ — 34

16 Քեննեմ Ս (1867—1891) — անգլիական բուրժուական գրող Կատու րայիսու։ — 34

17 Մեյքեյ — Կենգոնի ալիստերս սովան թագամալը, որի բազմաթիվ սանձնատաներում ժողովրդատ են նկարչության և բանդանդագրություն ամեն համանդարները մասնավոր կողմնցիաները։ — 34

18 Յիլեր, Կոր (1841—1890) — չեխոսլովական եսակատորի ժողովուրդ արալին համաշխարհային պատերազմի հախաղաղատանման ժամանակա շրջանում չեխոսլովական լեզուների սկզբին ուղղման խաչոր գործիչներին մեկը։ — 37

19 Ֆրանցիկ Լ Գ (Բրուշտեյն) — 1903 թ լեզուների մեկնելիս ռուսական ուղիալ գեմոնրատան շարժման մեջ զվարճությամ էր ցնտրվատան ուղ ղուրյանը (արալիցիվ) և կենցալ թագնված կնժիղատուր բալլերիզմի գեմ գալլերիզու համար 1912 թ լեզուների կաղմակերպեց լեզվիղատուրական Սյուս տուղան ըլլելը։ Բնակչությանական պատերազմի տարիներին իստ Լուրյան գրավում էր հայերենից պաշտպանության շոլմնիատան գիրք՝ պարապ-գանգելով ուղ հաղթանակ ու պարտության լաղապը։ Պայքար էր մղում մեկ երկրում աղիայիցմ հաղթանակի լենինյան թնտրայի գեմ, 1917 թ լեզուների ամալը մտալ բալլերիզմի պարտայի մեջ։ Մեղադրարեն լատարկե-

յով զինված ապստամբության գեմ առաջացնում էր սպառնչ Մովսեսների համադրամարին։ Լենինը վնասակարուն գեմ էր գուրս գալիս այդ առկածի նային, որը ապստամբությունը դառնապարտում էր պարտության։ Քրեւսի հաշտության բանակցությունների մասնակց պաշտպանում էր սույ հաշտության, ոչ պատերազմա գազանանական լսողները։ Միտա 1820 թվականից կատարի ֆրանկլոնի պայտար էր մղում ՍՄԲՄ-ում սոցիալիզմի կառուցման պարտադյի լենինյան գծի գեմ։ 1926 թվականին գլխավորում էր սոցիալիզմի լուրիս (Ջիւնովի Կամենն Տրոցկի) ՀամԿ(բ)Պ զինավարության և Կոմիտեների գեմ։ 1927 թվականին պարտադյից լուարվնց հակապարտական և հակաանալոյսիսի գործունեության համար 1928 թվականին սուրսարվնց արտասանման, որում է շարունակում էր պայտար մղել Մովսեսական Միության և Կոմունիստական պարտիաների գեմ — 39

39 Վանդեւիլ — ՍՄԵ-ի գործարար չորսներին ներկայացուցիչ որ Սովետական Միաստում էր նկն կոնցուիտն պարմանալքեր կնքելու։ Վանդեւ լիւրի հետ սենցած բանակցությունների մասին Վ. Ի. Լենինը իր մի շարք կոլլեկցիում պատմել է 1920 թվականի նմուր և 1921 թվականի դարմանու։ Այն մասնակց Լենինը Վանդեւիլիսին թուլարում էր որդեա ֆրանսական կադիտայի ամենապորտարար մարկայիս ներկայացուցիչ իսկ երա նսխադեկը համարում էր իմպերիալիստի լանկված ցինիզմով սարքած ամենաբացած յա առանկված շարադրս թյունը — 39

39 Ջիւնովի Կ. և (Մարգմլ սյակ) — բազմից շնորհի է թուլիզմից և վերջին հաշվով հարվել մարտիզմ-լենինիզմից։ Մարդիպիլյան ունեցիկայի տամանակալլըանում հանկն էր գալիս որդեա հաշովողական մենշեկիսին վիգատորներին և սոցիալիստներ իկամամար։ 1917 թվականի հոկտեմբերին Կամեննի հետ միտաին գազանանության գործեց՝ մենշեկիսյան ժնովայս միգնս թերթում գեմ գուրս գալով ապստամբության վերաբերյալ Գնեկովի որդմանը, որով ապստամբության պրանց մասննց թլնամինելի։

Է. Ի. Լենինը թուլիսիկներին պարտադյս անդամներին ուղղած նամակում (երկիր հատ. 36, էջ 256) Ջիւնովի ու Կամեննի այդ արարը նշանակնց որ պնս շարեկիրլիկնություն և պահանջից վարելի երանց պարտադյից։ Հոկտեմբերյան անալոյսիայի հալթանակից հետո Ջիւնովի կողմնակից էր կուլիցիոն կատավարության ստեղծելու մենշեկիկներ լաններ և ժողովըրդ գական սոցիալիստներին։ Լենկայացուցիչներով միտելով մեր ներսում սոցիալիզմ կառուցելու հարավորությունը 1926 թվականին գլխավորում էր այսպես կոլված ընտր սոցիլիզման, որը յուրի մեջ մաւզ Տրոցկու հետ 1927 թվականին պարտադյից վարելնց հակապարտական ֆրանկլոնի առ գադրում գործունեության համար։ Հասնելով պարտադյի մեջ վերանկնց նրվելում շարունակում էր հակապարտական ու հակասովետական գործունեությունը և ետից վարելնց պարտադյից։ — 45

44 Մակ-Մանուս Ա. (1829—1837) — անգլիական բանվորական շարքման գործիչ։ Հետ պրոֆեսիայի՝ մեռադագործ բանվոր։ Ակտիվ մասնակցություն

է անենցնչ Բրիտանական սոցիալիստական պարտիայի գործունեությանը Պարբերիկ գործարանային ավագների շարժման ակտիվոր մասնակից 1917 թվականին ընտրվեց Պարբերիկ գործարանային ավագների խորհրդի նախագահ: Մեծ Բրիտանիայի Կամունիստական պարտիայի անդամ երա հիմնադրման պահից (1920) եղել է Մեծ Բրիտանիայի Կամյուարիայի Կենտրոնի Քաղաքային անդամ: 1921 թվականից՝ Կամյունիստի Գործկոմի անդամ: — 46

■ Քեյսել Գ (ծն. 1876) — անգլիական գրող: — 47

■ Նիմենյենհեյն — իսլանդական ազգային շարժման մասնակիցներ Պլուտեյնհեյն (սլանդացիներ) — իսլանդիայի Օլստեր գավառի թեմերի ներս: — 47:

■ Նուն Քելս (1888—1939) — մասնակիստ, Հանգստական և միջազգային բանվորական շարժման ակտիվոր գործիչ: Գեո առաջին Համաշխարհային պատերազմից առաջ Հանգստիայի Մեջուլ-դեմոկրատական պարտիայի ակտիվ աշխատող Առաջին Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ որպես ռազմագերի բնկավ Ռուսաստան եղել է Հանգստական և ալլազգայինների ռազմագերիների մեջ միջազգային անույրացիոն շարժման գերակառնից մեկը: Հոկտեմբերյան Մեջուլիստական Մեծ անույրացիայի սերտին պարտիական աշխատանք էր կատարում Սիրիայում 1918 թվականի աշնանը ղեկավարանում է հայրենիք և ակտիվ մասնակցության անկենում Հանգստիայի Կամունիստական պարտիան անդեմեյոս գործում: Եղել է Հանգստական Մեջուլիստական Ռուսալուրիկայի առաջին գործերի ժողովրդական կոմիտեի և պաշտպանության մեջուլիստական կոմիտեի: Հանգստիայում պարտիստիկայի գերակատարայի պարտությանից հետո սկզբում ներկայվեց Ավստրիայում, իսկ հետո երան ազատեց Ավստրական Միտիայուր: Հետագայում եղավ Հանգստիայի Կամյունիստի Կենտրոնի անդամ Կամյունիստի Գործկոմի նախագահության անդամ: — 47:

■ Նվեյլ Տ — Բրիտանական սոցիալիստական պարտիայի ներկայացուցիչը Կամունիստական Բաներնացիոնալի II կոնգրեսում: 1920 թվականին Կամյունիստի գործկոմի անդամ Մեծ Բրիտանիայի կողմից: — 47

■ Լյույզ Ջորջ Գ (1882—1945) — անգլիական ռեակցիոն քաղաքական գործիչ: Երեւոյանից լիցիւր: Գլխավոր գեր է խաղացել լիբերալ կառավարությանների քաղաքականության մեջ, որն ուղղված է եղել 1914—1918 թվականների Համաշխարհային խնդրիստական պատերազմի նախագատարանում: Լյույզ Ջորջը՝ ռուսաստանի խաղաղ մասնագետը, ինչպես անվանել է երան Վ Ի Լեկեր, լայնորեն ազատագործում էր սոցիալական դեմագոգիայի, մանք ուղղութիւնների և ցուցադրական ռեֆորմների սխանեմը: 1915—1922 թվականներին Լյույզ Ջորջը պրեմիեր-մինիստր էր Անգլիայի հայրից էր անհամ Անգլիայի բանվորական շարժման և գաղութային ու կախյալ երկրների ազգային ազատագրական շարժումների գերորեն ժողովում էին Հոկտեմբերյան Մեջուլիստական Մեծ անույրացիայի

ազդեցութեան տակ 1812 թվականի զինատարան խնդրեցիստական պայմանագրի հեղինակներէն մեկն էր Լեւոյ Զորշը հանապետական խնդրեցիստի և Մովնատական Ռուսաստանի քաղաքային գլխավոր հաղմաներայի ներքէն մեկն էր և ձգտում էր Ռուսաստանը մասնատելը — 48

20 Միլլերան Ա. է (1829—1843) — ֆրանսիական սեանքիոն թաղաքական գործիչ 50-ական թվականներին հարեց առցիայիստներին՝ ձգտելով թանկարժան յարմար ենթարկել թուրքուպիայի ազդեցութեանը 1829 թվականին մտալ սեանքիոն թուրքուպիան հանապետութեան մէջ Միլլերանին մասնակցութեանը թուրքուպիան հանապետութեանը սեանքիոններէ պարտեցի առաւելաւորութեան էր և 11 Եւսեաներիոնայի ազգութիստական տարրեր պաշտպանութեանը գտալ Միլլերան 1804 թվականին Միլլերանը վտարվեց Զրանսիական առցիայիստական պարտեցից, Միլլերանը անալ մասնակցեց է հանապետական զինական խնդրեցիստի հաղմաներայիստեր 1820—1824 թվականներին ֆրանսիական սեանքիոնայի պարտեցիական էր Հակաառնականն ու հանապետականն թաղաքականութեանը էր վտարում — 48

21 Վիլլան Վ. (1826—1824) — ամերիկյան սեանքիոն թաղաքական գործիչ, 1812—1821 թվականներին ԱՄՆ ի պարտեցիական

Վիլլանը, թաւ Լեւիսի տասնութ, ամերիկյան միլիտարականներին զինա վտար է, հաղմայիստ շնագայիստի առաւելութեան, էրպանսիական, ԱՄՆ-ի ֆրանսիական սեանքիոնայի պարտեցիական

ձգտելով հանել Ռուսաստանում անալ առցիայիստական սեանքիոնն ու պաշտպանում էր թուրքուպիան մասնակցութեանը հանապետութեանը Վիլլանը սեանքիոն էր տաղաքի թրանսի հաղմութեան ուստիֆիկացիան և Մովնատական Ռուսաստանին պարտեցի մղել Գերմանիայի զին ու խաղար զեցիաղաք լիստաղմական հարապի հանապետական խաղմութեանը հաղմական գործում և ամերիկյան խնդրեցիստի գործեր առաւելեց Մովնատական Ռուսաստանը

Սաղմանի զինական խնդրեցիստ լարելով Մովնատական Ռուսաստանի զին, առաւելելով թուրք հանապետական հանապետութեան տարրին Վիլլանը ձգտում էր մասնատել Մովնատական պարտութեան և առաւելեց նրա ժողովարդներին 1812 թվականի Փարիզի հաղմութեան նոնֆրանսում Վիլլանը Մովնատական պարտութեանը հաղմութեան, Սկրանիան և Միլլերան սեանքիստ առաւելութեանը նախաձեռնողը եղալ

Վիլլանի առաւել, հանապետական և հանապետական թաղաքականութեանը նրան մեքիսցիստ ամերիկյան ժողովարդի լարի մասնակցի առաւել — 48

22 Նիլլիկ Ռ. (1825—1826) — անգլիական գրող, որ առաւելել է թրանսիական խնդրեցիստական էրպանսիայի և հաղմութեանը էրպանսիական իրաւարդիստ — 48

23 ՆՅՅԻԹԳ(Ի) VI համապետարի մաման (1817 թ. սեպտեմբ.) պարտեան սեանք 340 հաղար անգամ, Իսկ Ռուսաստանի քանկութեանը 1812 թվականին (1817 թ. ամիսներ լիսան) ներկայիս տահմաններով հաղմում էր 182, 2 միլլիոն մարդ — 51

³⁴ Խանաջարանի Ա Վ (1875—1933) — սովետական աֆանադոր պետական ու հասարակական գործիչ: 1892 թվականին մտավ առջիւլ գեմա կրթատեմը կազմակերպութեան մէջ: ԹԽԳԹՊ(բ) II համագումարից հետո հարեց թուշէթիներին: Ազիւ է թուշէթիյան սովորչապա, Եօրայնապառնա և Ենափայա միջին թերթերի խմբագրութեաններէ կազմի մէջ, որտեղ աշխատել է Ա. Լենինի գեղարվարութեամբ: Ակտիւ մասնակից է Ազիւ ԹԽԳԹՊ III, IV (միավորել) V համագումարներէ 1907 թվականին II Թաներան-ցիսեայի հասարակարդի կոնֆերանսում ներկայացնում էր թուշէթիներին Թանանան առաջին օնայութեայի հաղթանակից հետո կանգնեց մարտիդի տեղեկայի ուղտ զրա հարեց մախիստներին: Ա. Ա. Բողզանովի և այլ հետազոտիտներին հետ կազմակերպեց սովորչապա հակապարտական խմբակ: 1911 թվականին սովորչապականներէց հետաքաջ և տեղեկեց Եօրայնապառնապա լիտերատուրա խմբակը: Առաջին համաշխարհային պատերազմի մասանակ կանգնած էր ինտերնացիոնալիզմի դէքերում: Փետրվարյան օնայութեայից հետո մասով ամենայնցիններին խմբակը, որի կազմի մէջ ԹԽԳԹՊ(բ) VI համագումարի կողմից ընդունեց թուշէթի և պառախի մէջ: Հոգտեմերիյան օնայութեայից հետո 12 ասորի շարունակ գրովի է ԵԽԶԽԹ լուսավորութեան ժողովրդական կոմիտայի պոստը: 1929 թվականից ԵԽԹՄ ԵԽԶ կից Կիտական կոմիտէի ետեպառն էր: 1933 թվականից՝ ԵԽԹՄ լիտար ներկայացուցիչը Իսպանիայում: Փայրուն հետտոր և հրապարակախոս ազգնապի գրականութեան պատմութեան գիտանի գրական ղեկնապառն և գրամատուրդ — 56

³⁵ Թիկով Ա. Ի — Թեանցիայի ժամանակաշրջանում մենչիթիներ, վարչարդականներ և որոշկիտաներ նկատմամբ հաշտվական վերաբերմունք աներ: 1917 թվականի Փետրվարյան օնայութեայից հետո գեմ էր զարտ պալիս առջիւլիստական օնայութեայի կուրսին և Վ. Ի. Լենինի Ապրիլյան թեղիաներին: Հոգտեմերիյան օնայութեայից հետո պատարախտում: պատեր գրովի վ. բազմիցա հանգն էր զարա պարտիայի լենինյան բազարանութեան գեմ: 1917 թվականի նոյեմբերին կազմակերպ էր կոնցիդիտն կառավարութեան ամեղնելուն մենչիթիներ և լեոններ մասնակցութեամբ: 1928 թվականին Բախարին հետ մշտին գլխավորում էր պարախի ներսում եղած աղ-պարտաւերապական թերումը: Հակապարտական և հակապետական գործունեութեան համար պարտիայի շարքերից զուարվեց — 53

³⁶ Կրասնի Լ. Թ. (1870—1925) — Կամիսիստական պարտիայի հիմնեղամ, ընդհանակի ժամանակաշրջանի ակնաւադար պարտիական կազմակերպիչներից մէկը, սովետական ակնաւադար անտեմաւար և դիվանագետ: Թեոյութիտն շարժման մէջ է մասն 80 աֆան թվականների վերքերին: II համագումարից հետո, 1903 թվականին կոպպաքվեց ԹԽԳԹՊ Կենտրոմի կազմի մէջ, որտեղ մենչիթիների նկատմամբ հաշտվական գիտը գրովեց: Սա կապն շուտով նրանց հետ կապերը խզեց և պարախի III (թուշէթիյան) համագումարում ետից ընտրվեց Կենտրոմի անդամ: Թեանցիայի ասորին

յին միամասնական մտնում էր Բվարյայից տարածվածական խմբաների մէջ Լակտանիայից Ենոպիոցիայից հետո անտիզ մասնակցում էր Մովսէսական իշխանութիւնի հաստատման գործին։ Աշխատել է որպէս Կարմիր Բանակի մատակարարման Արտակարգ Հանձնաժողովի նախագահ ժՏԳՆ նախագահութիւն անդամ, առհարի ու արդշտաներնաթիւնի մողովում, հաղորդակցութիւն մանուկարհների մողովում արտաքին առհարի մողովում, առհարական եւրկայացուցիչ է լակտանում, լիազոր ներկայացուցիչ Փարիզում ու խնդանում, Պարսկասիայի XIII և XIV համադումարներում ընտրվել է Համեր(ր)Պ Կենտ կոմի անդամ։— 55:

7 Գիշերին Գ Պ (1872—1886) — սովսական անանաւոր զինանան- յն Թեոլոգիան շարժման մասնակից 1904 թվականից, 1906 թվականից մինչև 1917 թվականը եղել է (միգրացիայի մէջ, ԹԴԴՊ շարքերն է մտել 1905 թվականին Թեանցիայի ժամանակաշրջանում մենշինկովի կողմնակից էր, առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակաշրջանում՝ ինտեր նացիոնալիստ, 1917 թվականի վերջին անցնում է բուլշևիզմի դիրքերը, 1918 թվականին վերադառնում է Մուսսատան, 1918-ից մինչև 1920 թվականը աշխատքին գործերի մոպոքայանն կոմիսար էր, Զենովայի և խղանի մի յողգայլն կոնխիւրանսներում՝ սովետական զերիգացիայի զինավարս նղել է Համատս ԿԳՆ և ԴԴԹԴ ԿԳՆ անդամ, Համեր(ր)Պ XIII և XIV համադո արներն Ի ընտրվել է պարսկասի Կենտկոմի անդամ։— 56

8 Զակարիայի Կ Ի (43 է 1883) — ուղի կան գրող և գրականա գետ — 59:

9 Թատուկն Յ Ս (1871—1882) — սովսական պատմարան և Հասարակական գործիչ, անադնմիչուս ԾԾԿՊ անդամ 1901 թվականից, Թեոլոգիա յում (միգրացիայի մէջ լինելով (1890 թվականից) 1920 թվականին մաս նակցել է Մեն Բրիտանիայի Կոմունիստական պարտիայի սանդեմանը, 1920 թվականի ոգոստոսին վերադարձով Հայրենիք, Մի շարք տարիներ եղել է զինանաղիսական աշխատանքի մէջ։— 72:

10 Բալիուս Ա Գ (1868—1930) — անգլիական անանցիան պետական ու յողարական գործիչ, կոնսերվատսրների լիզերներից մենը, 1902—1903 թվականներին պրեմիեր-մինիստր Հոկանմերչյան Մոցիալիստական Մեն Ենոպիոցիայից հետո հանդատվետական ինտերվենցիայի կազմակերպիչն էր, մենը էր։— 74

11 Սովորածիսկանն — XX դարի սկզբում Անգլիայում ծագայլում յուրմտական կանանց շարժման մասնակիցներ ոչոնք պահանջում էին կանանց էլ աշամարկանց հավասար ընտրական իրախաներն տար։— 76

12 Im existens (լատ) — մաշը մտնեանլու պահել։— 82

13 Կոպիս — մուլտիոր անմանց պատկանող ծովային նավ, որը իր կառավարութիւնի քույրավարութիւն պատերազմի ժամանակ հարմարվում է թշնամի պետութիւն առհարական նավատորմի վրա, Բանի լայն իմաստով ծովային ավազակ։— 83